

THE SCENT OF THE BELOVED'S HAIR IN DIVAN POETRY

MUHAMMET ALİ DEMİR

BOGAZİÇİ UNIVERSITY

2015

THE SCENT OF THE BELOVED'S HAIR IN DIVAN POETRY

Thesis submitted to the
Institute for Graduate Studies in Social Sciences
in partial fulfillment of the requirements for the degree of

Master of Arts
in
Turkish Language and Literature

by
Muhammet Ali Demir

Boğaziçi University

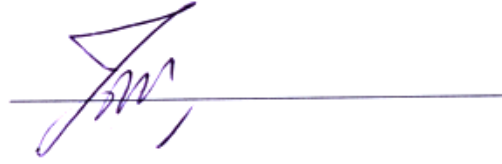
2015

The Scent of the Beloved's Hair in Divan Poetry

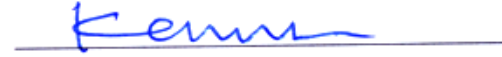
The thesis of Muhammet Ali Demir

has been approved by:

Prof. Zehra Toska
(Thesis advisor)

Assist. Prof. Köksal Seyhan

Prof. Sebahat Deniz
(External Member)

July 2015

DECLARATION OF ORIGINALITY

I, Muhammet Ali Demir, certify that

- I am the sole author of this thesis and that I have fully acknowledged and documented in my thesis all sources of ideas and words, including digital resources, which have been produced or published by another person or institution;
- this thesis contains no material that has been submitted or accepted for a degree or diploma in any other educational institution;
- this is a true copy of the thesis approved by my advisor and thesis committee at Boğaziçi University, including final revisions required by them.

Signature.....

Date.....14/10/2015.....

ABSTRACT

The Scent of the Beloved's Hair in Divan Poetry

This thesis researches the subject of the scent of the beloved's hair in Divan Poetry in the fourteenth and fifteenth centuries in terms of form and content. It explains the words and phrases that divan poets prefer to use in the context of the scent of the beloved's hair. The other issues of the thesis are the impact of the beloved's hair on the lover and the functions of sabâ (gentle breeze), which transfers the scent of the beloved's hair to the lover. For this subject, at the beginning, 14 divan books and one nazire book were read in order to collect couplets which are related to the scent of the beloved's hair. Around 1000 couplets have been found and categorized according to words related to the beloved's hair and the materials and flowers for the scent of the beloved's hair as a metaphor have been examined in terms of form. Additionally, this thesis addresses the impact of the scent of the beloved's hair on the lover; and also the effects of sabâ, some materials and flowers which display the attributes of lover by way of personification. What is more, it also discusses the source of the scent of sabâ, the relationship of sabâ to the beloved's hair and the places where sabâ creates good smell.

ÖZET

Divan Şiirinde Sevgilinin Saçının Kokusu

Bu tez on dört ve on beşinci yüzyıl divan şiirinde sevgilinin saçının kokusu konusunu hem şekil hem de muhteva açısından ele almayı, şairlerin hangi kelime ve tamlamaları tercih ettiklerini, saçın kokusu açısından âşîğın üzerinde yarattığı etkiyi ve saçın koku-sunu âşîğa ileten sabâ rüzgârının işlevini izlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda 14 divan şairinin divanı ile bir nazire kitabı taranmıştır. Saçın kokusuyla ilgili yaklaşık 1000 beyit tez çalışması için tasnif edilip saçın kokusu için kullanılan kelimelerle sevgilinin saçının kokusu için benzetme unsuru olarak kullanılan maddeler, çiçekler şekil açısından incelenmiştir. Ayrıca saçın kokusunun âşîğa olan etkileri ile saçın kokusunun kişileştirilmesi aracılığıyla âşıklık hali gösteren sabâ, kimi maddeler ve çiçeklere olan etkileri de ele alınmıştır. Diğer taraftan; saçın kokusunu âşîğa taşıyan sabâ rüzgârının kokusunun kaynağına, saç ile olan ilişkisine ve kokusuyla güzel kokulu kıldığı yerlere değinilmiştir.

TEŞEKKÜR

Çalışma sırasındaki yardımlarından dolayı tez danışmanım Prof. Zehra Toska'ya, yapılan tez metninin ortaya çıkmasında değerli fikirleriyle yol gösteren Prof. Sebahat Deniz'e ve Yrd. Doç. Köksal Seyhan'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez sürecinde her zaman yanımda olan ve görüşleriyle yazım işimi kolaylaştıran vefalı dostlarım ve meslektaşlarım Ali Öztürk, Ayşegül Pomakoğlu, Esra Yıldız, Esra Demirkoparan, Fatma Akman, Handan Aişe Konar ve Ülkü Tükenmez Akçay'a minnetlerimi takdim ederim. Son olarak maddi ve manevi destekleriyle beni her zaman cesaretlendiren, destekleyen ve tezi bitirmem için bana sabır aşıl原因 annem Fatma Demir'e, babam Süleyman Demir'e, eşim Xu Can'e, kızım Elif Nur Demir'e ve kardeşlerim Salih Demir ve Zeynep Cebeci'ye teşekkürü borç bilirim.

DİVAN ŞİİRİNDE SEVGİLİNİN SAÇININ KOKUSU

MUHAMMET ALİ DEMİR

BOGAZİÇİ UNIVERSITY

2015

vii

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	xiii
BÖLÜM 1: GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 2: SAÇIN KOKUSU	8
2.1 Saç Bağlamında Koku ve Kokuyla İlgili Kelime ve Terkipler	13
2.2 Sevgilinin Saçının Kokusu Bağlamında Âşık	47
2.3 Sevgilinin Saçının Kokusu Bağlamında Sabâ.....	57
BÖLÜM 3: SONUÇ.....	73
EK: SAÇIN KOKUSUYLA İLGİLİ TABLOLAR	78
KAYNAKÇA.....	84

KISALTMALAR

AD	Ahmedî, <i>Ahmedi Divânı</i> , Haz.Yaşar Akdoğan. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniya-ahmedidivaniy.pdf?0
ADD	Ahmed-i Dâî, <i>Ahmed-i Dâî Divanı:Metin-Gramer-Tıpkıbasım</i> , Haz.Mehmet Özmen, (Ankara: TDK Yayınları, 2001)
Age.	Adı geçen eser
Agm.	Adı geçen makale
AKDITYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
APD	Ahmet Paşa, <i>Ahmet Paşa Divanı</i> , haz. Ali Nihad Tarlan, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992)
Ar.	Arapça
at. ter.	Atıf terkibi
AÜ	Atatürk Üniversitesi
AvD	Fatih Sultan Mehmet, <i>Avnî Divânı</i> , haz. Muhammed Nur Doğan, (İstanbul: Yelkenli Yayınları, 2006)
b.is.t.	Belirtisiz İsim Tamlaması
birli. sf.	Birleşik Sıfat
bk.	Bakınız
C	Cilt

CSD	Cem Sultan, <i>Cem Sultan'ın Türkçe Divanı</i> , haz.İ. Halil Ersoylu, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981)
ç.	Çoğul
çev.	Çeviren
Far.	Farsça
G	Gazel
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
is.	İsim
is.t.	İsim Tamlaması
İng.	İngilizce
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
K	Kaside
KBD	Kadı Burhaneddin, <i>Kadı Burhaneddin Divanı</i> , haz. Muharrem Ergin, (İstanbul: İÜEF yayınları, 1980)
KAD	Karamanlı Aynî, <i>Karamanlı Aynî ve Divanı</i> , haz.Ahmet Mermer, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997)
KND	Karamanlı Nizami, <i>Karamanlı Nizami: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı</i> , haz.Haluk İpekten, (AÜ Yayınları, 1974)

MD	Mesîhî, <i>Mesîhî Divânı</i> , haz.Mine Mengi, (Ankara: AKDITYK Yayınları, 1995)
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MHD	Mihri Hatun, <i>Mihri Hatun Divânı</i> , haz. Mehmet Arslan, (Amasya: Amasya Valiliği Yayınları, 2007)
MN	Ömer bin Mezîd, <i>Mecmû'atu'n-Nezâ'ir</i> , haz. Mustafa Canpolat, (Ankara: TDK Yayınları, 1982)
mus.	Musammat
müf.	Müfred
ND	Nesîmî, <i>Nesîmî Divânı</i> , haz.Hüseyin Ayan, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990)
NBD	Necâti Beg, <i>Necâti Beg Divânı</i> , haz. Ali Nihad Tarlan, (İstanbul:MEB Yayınları, 1963)
No.	Numara
ÖRD	Ömer Rûşenî, <i>Dede Ömer Rûşenî:Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni</i> , haz. Orhan Kemal Tavukçu. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0
s.	Sayfa
sf.	Sıfat
ŞD	Şeyhî, <i>Şeyhî Divânı</i> . Haz.Mustafa İsen ve Cemal Kurnaz, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990)
tuy.	Tuyuğ

T.	Türkçe
tcb.	Terci-i Bend
tkb.	Terkib-i Bend
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
tlf.	Telif tarihi
vd.	Ve diğerleri
Z	Zeyl

ÖNSÖZ

Divan şiiri genel olarak; sevgili, âşık ve rakip üçlemesinin merkezinde yer alır. Bu üçleme çerçevesinde meydana gelen olaylar sevgilinin etrafında şekillenir. Divan şâirleri; sevgilinin saç, kaşları, kirpikleri, gözleri, yüzü, beni, dudakları, ayva tüyleri, boynu, sinesi, beli, vd. güzellik unsurlarına hemen hemen bütün şiirlerinde yer vermiştir. Hiç şüphesiz sevgilinin adı geçen unsurlarından en çok kullanılan öge saçtır. Saç, genellikle, şairler tarafından; renk, şekil ve koku olarak üç ana bölümde ele alınır. Bu çalışmada tezin konusu gereği bu üç bölümden sadece saçın kokusuna odaklanılmıştır.

Saçın kokusu konusu ele alınırken ilk önce sevgilinin güzellik unsurları için kullanılan müstakil eserlere müracaat edilmiştir. Bu eserlerden Tebrizli Şerefüddîn-i Râmî'nin yazdığı *Enisü'l-Uşşâk*'ı, Kutbüddin Ahmed'in *Hevesnâme*'si ve taranıp saçın kokusuyla ilgili 1000 beyte ulaşılan 14 divan ve bir mecmua kitabı da incelenerek saçın kokusuyla ilgili kullanılan teşbih unsurları tespit edilmiştir.

Tezin inceleme kısmı ise taranan 14 divan ve 1 nazire kitabından alınan beyitlerin tasnif edilip incelenmesi sonucu oluşturulmuştur. İnceleme metni oluşturulurken ilk olarak; koku anlamına gelen kelimeler ile saçın kokusu için teşbih unsuru olarak kullanılan güzel kokulu maddeler ve çiçekler belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda saçın kokusu için kullanılan kelimeler hakkında ansiklopedik bilgi verilerek bu bağlamda kullanılan kelimelerin yalın halde kullanışları ile ne tür terkip oluşturdukları belirlenerek bu terkipler örneklendirilmiştir.

İkinci olarak; saçın kokusu bağlamında divan şairlerinin âşık ve sabâ konularını nasıl ele aldıklarına bakılmıştır. Buna göre; âşığın saçın kokusuna sevdalanması,

saçın kokusunun hem âşığa hem de kişileştirilerek âşıklık hali kazanan maddeler ve çiçekler üzerindeki etkileri belirlenmiştir. Sabâ konusunda ise; sabânın kokusunun kaynağı olarak saç, saçın kokusu ile sabâ arasındaki ilişki ve sabânın saçtan aldığı kokuyla birçok yeri, çiçeği ve eşyayı güzel kokulu hale getirmesi meselelerine değinilmiştir.

On dört ve on beşinci yüzyıl divan şâirlerinin sevgilinin saçının kokusunu nasıl ele aldıklarını inceleyen bu tez çalışması için; birincil kaynak olarak yazmalardan değil Ahmed Paşa, Ahmed-i Dâî, Ahmedî, Avnî (Fatih Sultan Mehmed), Cem Sultan, Dede Ömer Rûşenî, Kadı Burhaneddin, Karamanlı Aynî, Karamanlı Niyâzi, Mesîhî, Mihrî Hatun, Necâti Beg, Nesîmî ve Şeyhî divanları ile Ömer bin Mezîd'in Mecmûatü'n-Nezâ'ir adlı eserinin transkripsiyonu veya transliterasyonu yapılmış tenkitli metinle-rinden yararlanılmıştır. Bu metinler titizlikle taranmış ve saçın kokusuyla ilgili yakla-şık 1000 adet beyit tespit edilmiştir. Bu beyitlerin tasnifi ve tahlili yapılmak suretiyle bu tez çalışması tamamlanmıştır.

Tez yazılırken alıntı yapılan beyitlerin imlası alıntı yapılan kaynağa sadık kalınarak hiçbir düzeltme yapılmadan tırnak işareti içerisinde aynen verilmiştir. Bu sebepten dolayı, tez metninde verilen örneklerde farklı imla gösterimleri ortaya çıkmıştır. Fakat bu durumun iki istisnası vardır. Bunlardan birincisi; Cem Sultan divanının 246. gazelinin 1. beytinin 2. mısrası; “Çöz zülfünü dil-gülşen-i pür-müşg- i ter olsun”, “Çöz zülfünü dil-gülşeni pür-müşg- i ter olsun” şeklinde değiştirilmiştir. Diğer istisna ise; ele alınan divanlarda kaside, gazel, terci-i bend, ... vd. nazım türleri ile beyitler numaralandılırken Latin rakamı kullanılmıştır. Şiir ve/veya beyitlerin Roma rakamıyla verildiği eserlerin gösterimi tez çalışmasında rakam gösterim bütünlüğünü sağlamak için Latin rakamı olarak değiştirilmiştir.

Ayrıca tezde örnek olarak verilen beyitler referans olarak verilirken beyitten hemen sonra parantez işareti içinde önce divan adının kısaltması büyük harfle verilmiş, sonra iki nokta üst üste “ : ” konularak nazım şekli kısaltması ile beyit numarası ayraç “/” işaretiyle ayrılarak gösterilmiştir. Eğer verilen örnekten birden fazla örnek varsa verilen örnek beytin altında “Ayrıca bk.” ifadesi verilmiş ve bu ifadenin ardından dipnot düşülmüştür. Dipnotta ise; o beyitler köşeli parantez [] işareti içerisinde, divan adının kısaltması, iki nokta üst üste “ : ”, nazım şekli kısaltması ve beyit numarası yazılmak suretiyle sıralanmıştır. Köşeli parantez [] işareti içerisinde aynı şaire ait olan beyitler parantez işaretinin () içinde eğer kaside varsa önce kaside “K” kısaltmasıyla sonra ise gazel “G” işaretiyle gösterilmiştir. Aynı şaire ait olan beyitler birbirinden noktalı virgül “;” işaretiyle ayrılırken köşeli parantez [] içerisindeki diğer şairler de birbirlerinden virgül “ , ” işaretiyle ayrılmıştır. Beyitler için kullanılan bu referans sistemi dışında *Mecmû ‘atü ’n-Nezâir* için de farklı bir sistem geliştirilmiştir. Buna göre; parantez () içerisinde öncelikle adı geçen eserin kısaltması olan “MN” kullanılmıştır. “MN”den sonra tekrar parantez açılarak o beyit hangi şaire aitse şairin ismi kısaltmaya gidilmeksizin yazıldıktan sonra iki nokta üst üste (:) konulmuştur. İlk önce beytin geçtiği sayfa, sonrasında şiir numarası ve beyit numarası verilmiştir. Her bir bölüm sola eğik çizgi “/” işaretiyle ayrıldıktan sonra önce iç parantez sonra dış parantez kapatılarak gösterim sonlandırılmıştır. Terci-i bend, terki-i bend ve musammat nazım türüne ait beyitlerin gösterimi için ise; parantez açılıp divan adının kısaltması yazılarak iki nokta koyduktan sonra eğer beyit terci-i bende ait ise “tcb.”, terki-i bende ait ise “tkb.”, musammata ait ise “mus.” kısaltması yazılmıştır. Sonrasında ise; öncelikle nazım türünün numarası, bend numarası ve beyit numarası verilmiştir. Bölümler yukarıda da belirtildiği gibi birbirinden sola eğik çizgi “/” işaretiyle ayrılmıştır.

“Saç Bağlamında Koku ve Kokuyla İlgili Kelime ve Terkipler” başlığı altında kullanılan bir diğer gösterim metodu ise; ele alınan kelime ve terkiplerin nasıl gösterildiğine dairdir. Yazılan ifade-den sonra parantez açılmış ve parantezin ilk kısmına o ifadenin Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinden hangisine ait olduğunu belirtmek için o dilin kısaltması yazılarak virgül (,) işareti konmuştur. Sonra o ifadenin isim ya da sıfat olduğunu belirten kısaltma yazılarak parantez kapatılmıştır. Parantezden sonra ise; Türkçe olmayan ifadelerin Türkçe karşılıkları yazılmıştır. Örneğin; “Koku (T., is.), Bû(y) (Far.,is.) Koku, Râyihâ (Ar., is.) koku, güzel koku, Miskîn (Ar.+Far., sf.) misk kokulu, miskin” gibi.

Eğer ele alınan ifade terkip ve/veya tamlama halindeyse, ifadeden sonra parantez açılmış ve ifadenin ilk kelimesinin hangi dile ait olduğunu gösteren kısaltma yazılmıştır. Daha sonra artı (+) işareti konulup ikinci kelimenin hangi dile ait olduğunu gösteren kısaltma konulmuştur. Eğer ifade iki kelimedden fazlaysa, tekrar (+) işareti konup üçüncü kelime için gerekli kısaltma yazılmıştır. Verilen ifade dört ya da daha fazla kelimedden oluşuyorsa gösterim ikinci ve üçüncü kelimelerde yapıldığı gibi tekrarlanmıştır. Daha sonra virgül (,) işareti konup verilen ifadenin sıfat, birleşik sıfat ve isim tamlaması olup olmadığına göre kısaltmalar yazılıp parantez kapatılmıştır. Parantezden sonra bu kullanımlarda da Türkçe olmayan ifadelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Örneğin: “Cân kokusu (Far.+T., birl. sf.), Bû-yı cân (Far.+ Far., birl.sf.) can kokusu, Bû-yı latîf (Far.+ Ar., birl.sf.) latif kokulu, Bû-yı rûh-efzâ (Far.+ Ar.+Far., birl.sf.) ruh açıcı koku, Gıdâ-yı rûh-ı bû-yı zülf (Ar.+ Ar. + Far.+ Far., birl.sf.) ruhun gıdası olan saçın kokusu” gibi.

Bu bağlamdaki diğer bir gösterim ise, eğer ifade “Cân râyihası”nda olduğu gibi isim tamlaması ise “-sI” eki, “Ahd ü vefâ-bûyu” ifadesindeki gibi atıf terkibi

içeriyorsa atıf vâvı (u,ü) da; “Cân râyihası (Far.+Ar.+ -sI, b.is.t.) can kokusu” ve “Ahd ü vefâ-bûyu (Ar.+ ü +Ar.+ Far, birl.sf.) ‘ahd ve vefa kokusu” örneklerinde olduğu gibi parantez içerisindeki virgülün sol kısmında gösterilmiş ve artı (+) işaretiyle ayrılmıştır.

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Divan şâirleri, sevgilinin güzelliğini ifade edebilmeyi kendilerine gâye edinmişlerdir. Onlar bunu yaparken beslenmiş oldukları ve yüzyıllardan beri süregelen divan şiiri geleneğinin beğeni kalıplarını kullanarak duygularını ifade etmişlerdir. Geleneğin kalıpları içinde kalarak duygu, hayal ve düşüncelerini dile getiren şâirler; şiirlerinde birtakım edebî sanat ve mazmûnlardan faydalanmışlardır. Fakat söyleyiş açısından sınırları belli olan bu alanda başarılı olmak isteyenlerin, muhakkak, şiirlerinde kendine has ince hayalleri ve/veya orijinal mazmûnları kullanmaları gerekmiştir.¹

Divan şiirinde kullanılan ince hayaller, o hayali kuran şâirle ilgilidir. Fakat mazmun meselesi doğrudan divan şiiri geleneğiyle alakadardır. Bu sebepten dolayı; divan şiirinin estetiğini ve anlatmak istediğini anlayabilmek için önce mazmunun ne olduğunu bilmek gerekir. Arapça “ödenmesi gereken şey, borç” anlamlarına gelen “zımn” kelimesinin mef'ûl vezninden türetilen “mazmûn” kelimesi; “mana, kavram, nükteli, cinaslı, sanatlı söz ve bir sözün içinde gizli olan sanatlı anlam” şeklinde ifade edilmektedir.² Mine Mengi; mazmun kavramını açıklarken “sanatlı söz” ifadesini biraz daha açmış ve yoğun anlatım aracı olarak düşündüğü mazmuna; teşbih, açık istia-

¹ Şener Demirel, “Mazmûn Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2002): 117-139, s. 118.

² Abdullah Yeğın, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, (İstanbul: Türdav, 1997), s. 586; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2002), s.590; İlhan Ayverdi, *Asırlar boyu tarihi seyri içinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005), C 2, s. 1964; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), s. 298; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (İstanbul: Say Yayınları, 2009), C 2, s. 2047; Muallim Nâci, *Lügat-ı Nâci*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978), s. 1048; Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*,(Ankara: İnkılâp Kitabevi, 1997), s. 493; Sir James W. Redhouse, *Turkish and English Lexicon (New Edition)*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), s. 1886; Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2011), s. 1048; Şener Demirel, “Mazmundan İmgeye Bir Yolculuk”, *Atatürk Üniversitesi Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/ 2 (2007): 318-151, s. 140; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/ İsimler/Eserler/Terimler*, “Mazmun”, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976), C 6, s. 165; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe sözlük: Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı*, (İstanbul: Ötüken, 2007), C 3, s. 3094.

re, mecaz, telmih, tenasüp, iham-ı tenasüp, muamma ve lugaz sanatlarıyla ulaşılabileceğini dile getirmiştir.³ Mine Mengi'ye destek veren Ömer Faruk Akün ise; mazmuna ulaşmak için kullanılan sanatlardan bahsederken başta teşbih, açık istiare, müraat-i nazir (tenâsüp) ve hüsn-i ta'lil olmak üzere mecaz-ı mürsel, tevriye ve telmih gibi sanatları saymıştır.⁴

Divan şiirinde kullanılan mazmunların kaynağı olarak Kur'ân-ı Kerim, hadis, kelam, İslam tarihi, İran mitolojisi ve astronomi de dâhil olmak üzere Ortaçağ ilimleri gösterilebilir. Ayrıca divan şiirinde kullanılan mazmunlar geçmiş yaşayıştan birçok yansımalar barındırmaktadır. Örneğin; mazmunlar Osmanlı cemiyetinin günlük hayatı hakkında - kıyafetten kullanılan eşyaya, çeşitli sosyal görüntü, âdet ve inançlara kadar - birçok şey hakkında bilgi vermektedir.⁵

Her ne kadar divan şiirinde kullanılan mazmunlarda toplum/lar hakkında birçok bilgiye ulaşılsa da, divan şâirleri mazmunları daha çok sevgilinin saç, yüz, yanak, dudak, göz, ağız, kaş, hatt, gamze, kirpik, ben, boy, çene, diş, kulak, sine, gerdan, bel, alın, el , kol, ayak, dil, parmak, ter, boyun ve koku⁶ gibi güzellik unsurlarıyla ilgili söylemişlerdir. Sevgilinin her bir güzellik unsuru için şâirler, şiirlerinde birçok teşbih unsuru kullanarak mazmun oluşturmuşlardır. Şâirlerin sevgiliyle ilgili kullanmış oldukları teşbih unsurlarının neler olduğunu ve yüzyılları alan divan şiiri süreci içerisinde mazmunların nasıl şekillendiğini açıklayabilmek için ya divanlar tek tek incelenmeli ya da bu konu hakkında müstakil ve/veya bir eserin içerisinde bölüm/ler şeklinde yazılmış eserlere bakılmalıdır.

³Mine Mengi, "Mazmun Üzerine Düşünceler". *Divan Şiiri Yazıları* , (Ankara: Akçağ, 2000), s.46-51.

⁴ *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994) , "Divan Edebiyatı" maddesi, C 9, s. 423.

⁵ *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, agm. s. 389-427.

⁶ Fatma Kandemir, "Bâki ve Nedîm'in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları" (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2008), s.viii.

Yukarıda da belirtildiği gibi şairler mazmun oluştururken kullandıkları sanatların başında teşbih gelmektedir. Teşbih sanatı bu tezin incelenmesinde de göz önüne alınan söz sanatıdır. Dolayısıyla bu sanatın tarih içerisindeki gelişimini anlamak ileride aktarılacak olan bilgiler için bir temel oluşturacaktır. Teşbih sanatının başlangıcı, Arap edebiyatında Kur'an-ı Kerim'in i'cazını göstermek için yazılan telif eserlere kadar uzanmaktadır. Sonrasında ise; diğer edebi sanatları bir tarafa bırakıp sadece teşbih üzerine müstakil eserler yazılmıştır. Bu konuda yazılan ilk müstakil eser, İbn Ebi Avn'ın (öl. 322/934) *Kitâbu't-Teşbihât'*ıdır. Daha sonra, Endülüs şairlerinin şiirlerinde kullandıkları teşbihleri inceleyen El-Kettânî'nin (öl. 420/1029) *Kitâbu't-Teşbihât'*ı ve Arap şairlerinin kullandıkları bazı benzetmeleri açıklayan Ebû Hilâl Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) *Divânu'l-Me'âni* adlı eseri bu konuda yazılmış diğer önemli eserlerdir.⁷

Teşbih konusuyla ilgili olarak; Fars edebiyatında her ne kadar müstakil eser olmasa da belâğât sahasında yazılan ve içerisinde teşbih sanatını anlatan bölümler olan Muhammed bin Ömer El-Râdüyânî'nin *Tercümânü'l-Belâğa* (tlf.1114'ten önce)'sı, Şemseddin Muhammed b. Kays-i Râzî'nin *El-Mu'cem fi Me'âyir-i Eş'âri'l-Acem* (tlf. 1227)'i, Reşîdüddîn Vatvât (ö. 1177)'in *Hadâ'ikü's-Sihr fi Dekâyiku's-Şi'r'i*, ve bu eserin şerhi olan *Hakâyiku'l-Hadâyik* ile *Zinetnâme*⁸ gibi eserler telif edilmiştir.

Ayrıca İranlı şâir Mahmud Şebüsterî, tasavvufi bir eser olan *Gülşen-i Râz* (tlf. 1311) adlı eserinde sevgilinin güzellik unsurları için kullanılan teşbihleri dile

⁷ İsmail E. Erünsal, "Mu'îdî'nin Miftâhut't-Teşbih'i". *Osmanlı Araştırmaları* 7-8 (1988): 215-272, s.215.

⁸ İsmail E. Erünsal, Agm., s.16; Ahmet Kartal, "Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve "Tezâd" ve "Telmih" Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/ 1(2007): 413-428, s.414.

getirmiştir.⁹ Ancak bu konuda yazılan en önemli eser şüphesiz on beşinci yüzyıl şairlerinden Tebrizli Şerefüddîn-i Râmî'nin yazdığı *Enisü'l-Uşşâk* (826/1423) adlı eserdir.¹⁰ Râmî'nin eseri baştan sona teşbihler konusunda yazılmış özgün ve Fars edebiyatında bu konuda yazılmış ilk müstakil eserdir. Ayrıca bu eser kendisinden sonra yazılacak olan on yedinci yüzyıl şairlerinden Fasîhî-i Herevî'nin (ö. 1031/1621-1622), *Mecazlar Mecmûası*'na ve on sekizinci yüzyıl şâirlerinden Nizâmüddîn-i Kandehârî'nin *Kavâ'idül'-l-'Urefâ ve Âdâb-ı Şû'arâ* (tlf. 1121/1709) adlı eserine kaynaklık etmiştir.¹¹ Diğer taraftan; Fars edebiyatında, özellikle Hindistan sahasında, bu konuda manzum olarak mesnevi nazım şekliyle yazılan "serâpây" denilen bir tür de ortaya çıkmıştır.¹²

Osmanlı sahasında bu konuda yazılmış eserlerden ilki Kutbüddin Ahmed'in Farsça olarak kaleme aldığı *Heves-nâme* (tlf. 891/1486) adlı eseridir. Bu eserde genel olarak Râmî'nin eserine sadık kalınmakla birlikte tasvir edilen uzuvların sayısı artırılarak eser genişletilmiştir.¹³ İkinci eser ise; her ne kadar bu konuda yazılmış müstakil bir eser olmasa da özellikle "Teşbihât ve Mesâ'il-i Enîsü'l-Uşşâk Beyânındadır" başlıklı üçüncü bölümüyle eserini Râmî'nin eseriyle ilişkilendiren on altıncı yüzyıl şairi Sürûrî'nin *Bahrü'l-Maârif* (tlf. 956/1549) adlı eseridir. Diğer bir eser ise; Mu'îdî (ölm.1007/ 1598-1599)'nin *Miftâhu't-Teşbih* adlı eseridir. Bu eserde verilen bütün

⁹ Mahmud Şebüsterî, *Şark-İslam Klasikleri Gülşen-i Râz*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: MEB Yayınları, 1989), s.63.

¹⁰ Mehmet Gürbüz, "Şiir Semasının Yegâne Yıldızı; Güzeller Sultanı". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010): 241-257, s.243-244.; Yakup Şafak, "Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (1997): 217-235, s.220.

¹¹ Mehmet Gürbüz, *Agm.*, s. 243-44; Yakup Şafak, *Agm.*, s.220; Şerâfeddîn Râmî, *Age.*, s. vi.

¹² Yakup Şafak, *Agm.*, s.221.

¹³ Hakan Atay, "Heves-nâme'de Aşk Oyunu: Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin Özgünlük İdeali" (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), s. 20-21.

örneklerin Osmanlı şiirinden, özellikle de Ahmed Paşa'nın gazellerinden seçilmiş olması müellifi diğer iki müelliften ayırmaktadır.¹⁴

Saç, divan şiirinde sevgilinin en çok kullanılan güzellik unsurlarının başında gelmektedir. Şâirler sevgilinin saçını temelde şekil, renk ve koku olmak üzere üç ana bölümde incelemiştir. Saçın kokusuna odaklanılan bu tezin araştırma sürecinde on dört ve on beşinci yüzyıl eserlerinden Râmî'nin *Enisü'l-Uşşâk*'ı, Kutbüddin Ahmed'in *Heves-nâme*'si ile 14 divan ve Ömer bin Mezîd'in *Mecmû'atu'n-Nezâ'ir* adlı eseri incelenerek bir tablo hazırlanmıştır. Tezin "EK" bölümünde verilen "Tablo 1" olarak yer alan bu tabloda; on dördüncü yüzyıl eseri olan ve sevgilinin güzellik unsurları için kullanılan teşbihlerden bahseden Mahmud Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* (tlf. 1311) adlı eserine saç ile ilgili teşbih unsurlarından bahsedilmesine karşın saçın kokusu konusunda herhangi bir teşbih örneğine rastlanılmadığı için yer verilmemiştir.

İlgili bölümde verilen tabloya bakıldığında; on beşinci yüzyılda yazılmış Fars edebiyat sahasına ait olan Râmî'nin *Enisü'l-Uşşâk* adlı eseri, Osmanlı edebiyat sahasına ait olup Farsça kaleme alınmış Kutbüddin Ahmed'in *Heves-nâme* adlı eseri ile on dört ve on beşinci yüzyıla ait on dört divan ve bir nazire kitabında yer alan ve sevgilinin saçının kokusuyla ilgili kullanılmış teşbihler görülmektedir.

Buna göre; saçın kokusuyla ilgili kullanılan ve sadece Râmî'nin *Enisü'l-Uşşâk*'ında yer alan teşbih unsurları şunlardır: 'anber-fâm, gâliye-reng, müşg-pâş, müşg-reng ve semen-pûş. Sadece Kutbüddin Ahmed'in *Hevesnâme*'sinde yer alan teşbihler ise; 'anber-âlûd, 'anberî, 'anberîne, 'anber-pûş, 'anber-sâ, 'anber-şemîm, benefşe-bûy, benefşe-nükhet, gâliye-bâr, gâliye-dâne, gâliye-pûş, gâliye-sâz, gül-bûy,

¹⁴ Yakup Şafak, Agm. s.220-22.

‘ıtır-sâ, karanfil, misk-âmîz, misk-endûd, misk-pâş, misk-reng, misk-sâ, müşg-bâr, müşg-bûy, müşg-fâm, müşg-fürûş ve tûde-i ‘anber olarak sıralanabilir.

Taranan on dört divan ve bir nazire kitabında yer alıp diğer iki eserde bulunmayan teşbihler ise şunlardır: ‘abîr-efşân, ‘abîr ü müşg, ‘anber-çîn, ‘anber-i hâm, ‘anber-i hoş-bû, ‘anberîn sünbül-i zülf, ‘anber-nisâr, ‘anber-i sârâ, ‘anber-i ter, ârâm-ı reyhân, benefşe-kohı sünbül, misk-âsâ, misk-efşân, misk -i Hutten, misk ü ‘anber, miskîn, misk-i ter, mu‘anber sünbül, müşg-bâr, müşg-i Çîn, müşg-i Hitâ, müşg-i Hutten, müşg-i nâb, müşg-i semen-sâ, müşg-i Tatâr, müşg-i ter, müşg ü ‘anber, müşg-gîn sünbül, nâfe-bâr, nâfe-i ‘anber-feşân, nâfe-i Çîn, nâfe-i Huttenî, nâfe-i miskîn, nâ-fe-i, müşg-i Hitâ, nâfe-i müşgîn, nâfe-i Tatar, nâfe-i ter, rey-hân, reyhân-ı semen-sâ, semen-bû, sünbül-i gül-bû, sünbül-i müşg-bû, sünbül-i ter, sünbül ü reyhân ve tâze reyhân.

Diğer tarafan; *Enisü'l-Uşşâk* ve *Heves-nâme*'de kullanılıp divanlarda ve mecmûada kullanılmayan teşbih unsurları şunlardır; ‘anber-âgin, ‘anber-âsâ, ‘anber-bâr, ‘anber-bîz, ‘anber-bû(y), ‘anberîn, ‘anber-nesîm, ‘anber-şiken, benefşe, gâliye-bû(y), gâliye-fâm, gâliye-gûn, müşg-âgîn, müşg-bîz, müşg-rîz, müşgîn, müşgîn-bûy, nâfe-gûşâ(y). *Enisü'l-Uşşâk*'ta olmayıp *Heves-nâme* ile incelenen divanlarda ve mecmûada kullanılan teşbih unsuru şunlardır: ‘abîr, ‘anber, ‘anber-efşân/feşân, ‘anber-pâş, gâliye, gâliye-sâ, ıtır, misk, mu'anber, mu'attar, müşg, müşg-âsâ, müşg-efşân/feşân, nâfe ve ‘ûd. “Semen-sâ” ise hem Râmi'nin eserinde hem de divanlar ile mecmûada kullanılmıştır. Saçın kokusu bağlamında kullanılan “sünbül” kelimesi ise hem *Enisü'l-Uşşâk*'ta hem *Hevesnâme*'de hem de incelenen divanlar ve mecmûada kullanılan ortak teşbih unsurudur.

Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurları tek başına konu edildiği gibi birlikte de ele alınabilirler. Örneğin sevgilinin saçı, yüzü çevreleyen görünümü sebebiyle

le renk ve nicelik açısından birçok hayale konu olmuştur.¹⁵ Özellikle tasavvufi olarak sevgilinin yüzü asıl varlığı (Allah) simgelediği için vahdete, saç ise siyahlığı, çokluğu ve dağınıklığı ile görüntü varlık (yaratılmış olan) olan kesreti simgeler. Sevgilinin iki yanındaki saçlar nasıl yüzü kapatıp gölgelerse aynen öyle de görüntü varlık da (kesret) asıl varlığı (vahdet) öylece örtüp gölgelemektedir.¹⁶

Kesrette olan âşık sevgilinin saçının şeklinden ve renginden etkilendiği gibi onun kokusundan da etkilenmektedir. Koku, âşığa etki ettiği gibi ona yol gösterici bir iz ve/veya kılavuz da olabilir. Yukarıda verilen örneklerden de görüldüğü gibi saçın kokusu için birçok teşbih unsuru kullanılıp saçın kokusuna farklı tanımlamalar getirilmiştir. Ayrıca divan şairleri sevgilinin saçının kokusunu tanımlarken doğrudan doğruya koku anlamına gelen; koku, bûy, hoş bûy, meşâm, râyiha, rîh, şemîm ve tîb gibi kelimeleri de kullanmışlardır.¹⁷

¹⁵Saadet Karaköse, “Divan Şiiri Sevgili Tipindeki Abartıların Simgesel Boyutuna Birkaç Örnek”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-* 3/15 (2010): 178.

¹⁶ T. Ziya Ergünel, “Zülfün Tellerine Takılıp Kalınca”. *Semerikand Dergisi* Nisan (2008):112.

¹⁷ Nihat Öztoprak, “Divan Şiirinde Saç Kokusu”, *Saç Kitabı*, (İstanbul: Kitabevi, 2004) , s. 315-316.

BÖLÜM 2

SAÇIN KOKUSU

Divan edebiyatında saç; her zaman güzel, hoş ve latîf kokuludur. Şâirler bu kokuyu tanımlarken güzel koku anlamına gelen bûy-i latîf, hoş bûy, meşâm, râyiha, rîh, şe-mîm ve tîb kelimelerini tercih etmişlerdir. Bununla birlikte; abîr, anber, misk, müşğ, nâfe, gâliye, ûd gibi güzel kokulu maddeler ve benefşe, ıtır, reyhân, sünbül ve semen gibi güzel kokulu çiçekler de saçın kokusu için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Şâirler saçın kokusu için; sevgilinin kûyunun, cennetin, Yemen ve Aden'in kokusu¹⁸, Hz. Muhammed'in torunları olan Hasan ve Hüseyin'in kokusu ve "iman-

¹⁸ Divan şiirinde geçen ülkelerden birisi de; Arabistan yarımadasının güneyinde yer alan Yemen'dir. Ayrıca Yemen'in güneyinde yer alan ve bir liman kenti olan Aden de divan şiirinde kendine yer bulan şehirlerdendir. Bu şehir; Süheyl yıldızı Yemen'den çok parlak görüldüğü ve en değerli kırmızı akik taşları Yemen'den çıkarıldığı için akikle birlikte anılmıştır. Yemen ve Aden'in anıldığı diğer bir konu ise ûd (öd ağacı)'dur. Üd genel olarak buhur maddesi olarak kullanılmıştır. Buhur; koku veya kokulu buhar (duman) çıkarıcı maddelere verilen addır. Buhur, hemen bütün çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerin dinî ve sihrî törenlerinde kullanılmıştır. Buhur yakmak; manevi temizlenme ve tanrılara yaklaşma aracı olarak düşünülmüştür. İnsanlar buhur yakarak tanrılarını hoşnut edebileceklerine, öfkeliyseler onları yatıştırabileceklerine ve buhur vesilesiyle duaların tanrılara ulaşmasına ve kabulüne vesile olabileceğine inanmışlardır. Diğer taraftan; güzel kokunun melekleri topladığına ve şeytanları ve kötü ruhları ise kaçırdığına olan inançlarından dolayı güzel kokuyla manevi olarak temizlendiklerini düşünmüşlerdir. Üd ile birlikte sandal ağacı, ladin, günnük, şeker kamışı, tarçın, Çin tarçını, reçine, balzam ve kurutulmuş limon kabuğu gibi maddelerle bazı böcek cinsleri ve kokulu toprak da buhur maddesi olarak kullanılmıştır.

Üdün Yemen ve Aden için önemi büyüktür çünkü üd Yemen'e has çok kıymetli ticari bir metadır ve bu madde milattan önce XI. yüzyıldan günümüze bölge insanına ciddi kazançlar sağlamıştır. Ayrıca günümüzde de dış gelirlerinin % 10'unu buhur ihracatından elde eden Yemen, dünyanın bir numaralı buhur üreticisi konumundadır. (Yemen'de son birkaç yıldır devam eden iç karışıklıkların buhur ticare-tine ne gibi etkileri olduğu tam kestirilememektedir.) Ayrıca üd maddesini günlük hayatın içinde bu-hur olarak kullanan Yemen'de, özellikle Yemen'in güneyinde, ortaya buhur kullanma kültürü çıkmış-tır. Oluşan bu kültüre Güney Yemen kültürü de denilebilir. Yemenliler; topluca oturulan hemen her yerde buhur yakmakta ve mübarek günlerde, buhur dumanına tutulmuş çömlere konularak koku-landırılmış sular içmektedir. Diğer taraftan; dini ve sosyal merasimlerde, davetlerde ve ziyafetlerde bu ağaçtan elde edilen kokular sürülmektedir. Zira buhurun yanında bu ağaçtan birçok parfüm ürünü de elde edilmektedir.

Üdün Güney Yemen kültüründe önemli yer edinmesinin en önemli sebeplerinden birisi muhakkak İslam inancıdır. Zira Kuran'da yer alan ve cennetin güzel kokularından bahseden birçok ayet ve hadis-lerde güzel kokuya verilen önem İslami bir yaşantının işareti olarak görülmüştür. Bu

küfür” çerçevesinde küfrü temsil eden “lâ”nın kokusu gibi tanımlamalar da getirmiş-
lerdir:

“Zülfüñe irmeg-içün itdi gönül cânı revân

N’eylesün çünki anuñ hubb-ı vatandır kohusı” (AD: G 658/6)

(Saçına varmak için gönül cânı revân etti. Ne yapsın çünkü onun kokusu vatan koku-
sudur.)

“Cennetüñ râyihasıdır ki saçar saçı anuñ

Kim ola huşk-nefes müşg diyendür kohusı” (AD: G 658/3)

(Onun saçı cennet kokusu saçar. Eğer [ona] müşg kokusu diyen olursa nefesi kuru-
sun.)

“Nefesinden kohu almah dileseñ Rahmânuñ

Zülfüñi kohula kim rîh-i Yemendür kohusı” (AD: G 658/2)

(Rahmanın nefesinden koku almak dilerseñ Yemen kokulu saçını kokla.)

“dâ‘î ol zülf-i mu‘ anber қоқусın şerh ideli

tıb-i enfâsın gör tib-i ‘ adendür қоқусı” (ADD: 180/7)

durum ise; Gü-neý Yemen’de üdün önemini artırmıştır. Ayrıca bu ağaçtan elde edilen kokunun beden ve ruh sağlığı açısından faydalı olduğu da düşünülmektedir.

Buhur kültürü Güney Yemen kültüründen çıkıp zamanla İslami bir kültür haline gelmiştir. Özellikle, gecikmeli de olsa, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Emeviler döneminde üd İslami bir kültür olarak tanım-lanmaya başlanmıştır. Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda ise üd temel İslami kokular listesine girmiştir. On birinci ve on ikinci yüzyıllarda ise artık detaylı bir şekilde tanımlanır olmuştur. Ayrıca Abbasilerle (Sekinci ve Dokuzuncu yüzyıllarda hüküm sürmüştür.) birlikte üd Doğuya açılmıştır. Artık uluslararası bir ticari ürün haline gelen üd; Çin, Japonya ve diğer doğu ülkeleri için sadece ticari bir ürün değil aynı zamanda yerel halk ile de bağlantı kurmaya imkân sağlayan bir araç olmuştur. Yemenliler, üd vesilesiyle ilişki içerisinde olduğu birçok uluslararası bağlantı nedeniyle hem ekonomik hem de kültürel bir etkileşim ve değişime maruz kalmışlardır. Üd ortaçağdan beri felsefi ve dinî inanış ve kültürlerle iç içe girmiş ve bu temellere daya-nan Doğu Asya insanların oldukça ilgisini çekmiştir. Bu sebepten dolayıdır ki; Güney/doğu Asya ülkelerinin saray alımlarının ilk sırasını üd almıştır. Bk. Emine Yeniterzi, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-* 3/15 (2010): 301-334, s.304, 330.; Dinah Jung, *The Value of Agarwood. Reflections Upon Its Use and History in South Yemen* (Heidelberg: Universitätsbibliothek der Universität Heidelberg, 2011), Erişim Temmuz 30, 2015, <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/12039/>; *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988) , “Abbasiler” maddesi, C 1, s. 48.; *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992) , “Buhur” maddesi, C 6, s. 384.; *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002) , “Koku” maddesi, C 26, s. 150.

(Dâî, o anber kokulu saç ı şerh ettiğinden beri canların kokusunun Aden kokusu olduğunu gör.)

“Zülf abâ¹⁹sı dil-i Şeyhî'yi esîr ettiği bu

Hüsn ile hulk-ı Hüseyinî vü Hasendir kokusu” (ŞD: G 187/7)

(Saçının abâsı güzellikte Hüseyinî, huyda Hasan kokulu olduğu için Şeyhî'nin gönlünü esir etti.)

“Saçın ol küfr-i kâfirdür ki bûy-ı “lâ” ile erer

Yüzün ĩmân-ı mü'mindür gelür âşâr-ı “illâ hû”” (MN (Nebî: G 60/51/5)

(Saçın lâ kokusuyla eren kâfirin küfrüdür. Yüzün illâ hû eserleriyle gelen müminin imanıdır.)

Saçın kendisi olduğu gibi kokusu da karışıklık çıkarmaktadır. Bu durumu Ahmed-i Dâî şu şekilde ifade etmektedir:

“çeşm-i gammâzına bak gamz u hıyeldür bakışı

zülf-i mekkârını gör mekr ü fitendür çoğusu” (ADD: G 180/4)

(Bakışı hilekâr olan gammaz gözüne bak. Kokusu hile ve fitne olan hilekâr saçını gör.)

Diğ er taraftan, saçın kokusu aş ığ a sevgilinin bulunduğu yere gidebilmek için ona yol gösteren bir iz ve işaret tir:

“dün gece hayâlinün izini basa vardum

gîsûsı koğ usiyle yol buldum obasına” (KBD: G 1189/4)

(Dün gece hayalinin izinin peşine düştüm. Saçının kokusuyla obasına yol buldum.)

Kokunun bir diğ er işlevi ise âş ığ a etki etmesidir. Bu sebepten dolayı divan şâirleri saçın kokusu için; ‘ahd ü vefâ bûyu bk. (ND: G 425/8), bûy-ı vefâ bk. (CSD: G 190/6), (ND: G 382/7) (NBD: G 392/6), cân kokusu bk. (AD: G 207/3; 263/4;

¹⁹ Buradaki abâ “Âl-i abâ”ya işaret eder. Âl-i abâ ise Hz. Peygamber'in ehl-i beyti ile ilgili bir terimdir. Peygamberimiz (s.a.s.) ve onun kızı Fâtıma, damadı Hz. Ali, torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'den meydana gelen kişilerdir. Bk. <http://www.osmanlicaturkce.com/?k=al-i+aba&t=%40>

673/4), (ŞD: G 134/1), bû-yı cân bk. (CSD: G 59/6), cân-fizâ bû bk. (AD: G 536/3), cân râyihası bk. (AD: G 663/1), hoş bûy-ı cân bk. (MHD: K 9/8), bûy-ı rûh-efzâ bk. (N: T 250/7), gıdâ-yı rûh-ı bûy-ı zülf bk. (MN (Akbıyık: 69/67/6) gibi tanımlamalar getirmişlerdir.

Saçın kokusu; âşığı âzâr, âh u zâr / zâr, çaresiz, dert sahibi (gam-hâr, münfa-il), dîvâne (şeydâ, şûrîde, vâlih), hayrân, miskîn, kul, perîşân, rûsvâ, pür-sevdâ, si-yehkâr ve zinde kılarak ona etki etmektedir. Diğer taraftan; saçın kokusu sadece âşığı değil kişileştirilerek âşıklık özellikleri kazanan anber, misk ve nâfe gibi maddeler ile sünbül ve menekşe gibi çiçekleri de etkisi altına alır. Ayrıca, anber kokulu saç, micmeri/buhurdanı da dert sahibi etmektedir:

“Anber saçının derdi yakar micmeri oda

Göynüklü kokuları tanıkdır ciğerinden” (ŞD: G 134/4)

(Anber kokulu saçının derdi micmeri/buhurdanı ateşe verir. [Bu durumun] şahidi ciğerinden [gelen] güzel kokulardır.)

Ayrıca saçın kokusu sirayet edicidir:

“Kılur zülfî mu‘ attar dest-mâli

Ṭolar misk ile ‘ anber dest-mâli” (APD: 353/1)

(Saçı, mendili ıtır kokulu edip misk ve anber ile doldurur.)

Ayrıca, divan şiirinde saçın kokusu konu edildiğinde hatırlanması gereken en önemli öğelerden birisi sabâ rüzgârıdır. Sabâ, hem saçın güzel kokulu olma özelliğini hem de o kokunun âşık ve/veya kişileştirilerek âşıklık hüviyeti kazananlar üzerindeki etki etme özelliğini alır.

Saçın kokusu aynı zamanda her cânâ ümit olur, ihyâ-yı izâm²⁰ eder ve Saturn gezegenine rengini verir:

²⁰ İslam inancına göre; insanın ölümüyle âhîret hayatı başlar. Fakat bu hayatın birkaç evresi vardır. Bunlar; kabir hayatı, kıyamet, ba‘s, haşir ve mahşer, defterlerin dağıtılması, hesap, mîzan, sırat, şefaât, cennet ve cehennemdir. Bu evrelerden birisi olan ba‘s yeniden dirilme anlamına gelir ve bu evreye ih-

“Rûy u mûyîñ mazharı ‘âlemde olan adr u ‘îd

ûy u bûyûñ bu cihânda oldu her câna ümîd” (KAD: K 53/7/1)

(Yüzünün ve saçının âlemde mazharı Kadir gecesi ve bayramdır. Ter ve kokun bu cihânda her câna ümit olmuştur.)

“İhyâ-yı ızâm²¹ eder Nesîmî

Zülfün kokusuyla her seher-gâh” (ND: G 373/7)

(Sabâ, her sabah vakti saçının kokusuyla ihyâ-yı ızâm eder.)

“Gözinden şîveler öğrendi Behrâm

Saçından bûyı aldı reng-i Keyvân” (KAD: K 21/27)

(Behrâm/Mirrih gezegeni gözünden şîveler öğrendi. Zuhâl gezegeni rengini saçının kokusundan aldı.)

Diğer taraftan, bu bağlamda bir istisna olarak Nesîmî, bilinenin aksine sevgilinin anber kokulu saçını iman-küfür çerçevesinde imanı temsil etmesi yönünden ele almıştır:

“Anberin zülfün durur *İnnâ hedeynâhü’s-sebîl*²²

Kim bilir anunla ide küfründe îmân müşrikîn” (ND: G 350/3)

(Anber kokulu saçın “İnnâ hedeynâhü’s-sebîl”dir. Belki de müşrikler onunla küfrü bırakıp iman eder.)

2.1 Saç Bağlamında Koku ve Kokuyla İlgili Kelime ve Terkipler

On dört ve on beşinci yüzyıl divan şâirleri saçın kokusuyla ilgili kelimeleri

kullanırken; yalın halde, atıf terkibi²³ şeklinde, “-âgîn, -bâr, -bîz, -bûy, -çîn, -efşân/-

ya-yı ızâm da denilebilir. Bk. *İlmihal I: İman ve İbadetler*
http://www.diyaret.gov.tr/dijitalyayin/ilmihal_cilt_1.pdf

²¹ Bu beyitte âşık sanki her gün ölüp kabire girmekte ve her sabah vakti rüzgâr vasıtasıyla sevgilinin saçının kokusunu almasıyla tekrar dirilmektedir.

²² “Bizim ona gösterdiğimiz doğru yoldur. (İnsan Süresi 76/3”, Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, “*Kuran-ı Kerim Meâli*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), s.659.

²³ Atıf terkibi; Farsçada anlamca birbirine yakın veya zıt iki kelime veya aynı kökten gelen iki kelime arasına atıf vavı getirilerek yapılan bir tamlamadır. bk. İsmail Ünver, “Çeviriyazıda Yazım Birliği

feşân, -fâm, -gûn, -gûşâ, -hâm, -ter, -nisâr, -pâş, -pûş, -rîz, -sârâ ve -şiken” ekleriyle ve “-sâ/-âsâ” benzetme edatıyla birleşik sıfat ve ayrıca “-tınâb, -nesîm ve -perîşân” kelimeleriyle birleşik isim ve “-în, -îne” ekleriyle sıfat yaparak kullanmışlardır.

2.1.1 Koku (Bûy, Meşâm, Râyiha, Rîh, Şemîm, Tîb)

On dört ve on beşinci yüzyıl divan şâirleri, saçın kokusundan bahsederken şiirlerinde; “koku, bûy, hoş bûy, meşâm, râyiha, reyâhîn, rîh, şemîm ve tîb” gibi koku anlamına gelen kelimeleri tercih etmişlerdir. Tercih edilen bu kelimelerin hangi şâir tarafından kaç defa kullanıldığı “Ek” bölümünde verilen Tablo 2’de gösterilmiştir.

2.1.1.1 Koku (T., is.)

“cânı yile virdük nigârâ saçuñ-çün
bulalı saçuñuñ koşusın sabâdan” (KBD: G 645/4)

(Ey sevgili, saba rüzgârından saçının kokusunu bulduğumuzdan beri canımızı saçın için yele verdik.)

“Sabârah saçuñ kohusın almasa
Bula mı dem-i rûh-perver çiçek” (AD: K 48/11)

(Eğer çiçek, sabahleyin saçının kokusunu almasaydı ruh besleyen nefesi bulabilir miydi?)

Ayrıca bk.²⁴

- Cân kokusu (Far.+t., birl. sf.)

“Cân kohusıdur ki tolmışdur cihân
Zülfüñe bâd-ı sabâ irdi meger” (AD: G 263/4)

Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3/6 (2008):24.

²⁴ [(AD: G 48/11; 70/13; 165/5; 183/2; 273/3; 321/3; 329/5; 446/7; 500/9; 500/12; 567/3; 650/2; 653/7; 658/4; 658/5; 658/6; 700/5; 716/3; 718/4; Z 10/3), (ADD: G 68/4; 220/5; 265/2; 279/5), (CSD: G 74/4;183/10), (KBD: G 51/4; 180/7; 187/1; 190/10; 195/3; 332/6; 327/5; 389/5; 427/4; 450/4; 553/6; 643/5; 645/4; 704/4; 787/2; 823/2; 849/2; 1040/3;1160/2;1189/4), (MN (Ibn (Hakîm: 57/46/2), (Ömer: 124/155/2; 153/210/7), (Mahmûdî: 144/193/4)), (ND: G 128/1; 210/2; 333/10; 373/7), (NBD: G 448/2), (ÖRD: 57/1), (ŞD: G 45/6; 53/2; 186/2; 187/4)]

(Saçına saba rüzgârı erdiği için cihan can kokusuyla dolmuştur.)

Ayrıca bk.²⁵

2.1.1.2 Bû(y) (Far., is.)

“Ne diyeyim yüzüñ-ile zülfüne

Olmaya cennette bu reng-ile bû” (AD: G 537/3)

(Yüzün ve saçına ne diyeyim. Bu renk ve koku cennette yok.)

“Bâd ilen gönder saçın bûyun bana her subh-dem

Gel ki yandım geçti hadden intizârım kandasın” (ND: G 311/11)

(Saçının kokusunu her sabah rüzgârla bana gönder. Gel, bekleyişim hadden geçti, neredesin?)

“Zind ola ‘aşkuñ şehidi haşre dek İlyâs-veş

Bûy-ı zülfünden şabâ iltse nesîm-i ‘İsevî” (MHD: G 196/3)

(Sabâ saçının kokusundan İsa gibi olan nefesini iletse aşkın şehidi İlyas gibi haşre kadar diri olur.)

Ayrıca bk.²⁶

- ‘Ahd ü vefâ-bûyu (Ar.+ ü +Ar.+ Far., birl.sf.) ahd ve vefa kokusu

“Saçından keşf olur her dem bana ahd ü vefâ-bûyu

Saçın ahd ü vefâsından bana ahd ü vefâ geldi” (ND: G 425/8)

(Saçından bana her zaman ahd ve vefa kokusu keşf olur. Saçının ahd ve vefasından bana ahd ve vefa geldi.)

- Bû-yı cân (Far.+ Far., birl.sf.) can kokusu

“Zülfüne yoksa şâne mi urdı nesîm-i subh

Kim bûy-ı cân meşâmuma ol şânedan gelür” (CSD: G 59/6)

²⁵ [(AD: G 207/3; 673/4), (ŞD: G 134/1)]

²⁶ [(AD: G 107/4; 115/1; 159/5; 483/6; 500/9; 534/2; 537/3; 540/5; 598/4), (APD: G 218/4) (AvD: G 26/1), (CSD: G 121/2; 272/7), (KAD: K 10/3; 21/27; 38/33 G 99/2; 122/4; 242/2; 401/5; 406/3; 406/4; 406/7; 407/1; 407/2; 407/3; 407/4; 429/3; 436/6; 488/4; 407/5; 407/7), (KBD: G 315/8; 458/3; 936/3), (MHD: G 1/1; 31/6; 136/6; 139/1), (MN (Sâfi: 59/50/1), (Mukîmî:130/167/2), (Ekmel: 190/285/2)), (ND: G 75/7; 275/4; 304/7; 311/7; 311/11; 328/8; 384/8; 392/6; 426/7), (NBD: G 10/34; 41/3; 187/6; 278/6; 588/1), (ÖRD: G 48/2)]

(Yoksa sabah rüzgârı saçına tarak mı vurdu? Can kokusu burnuma o taraktan gelir.)

Ayrıca bk.²⁷

- Bûy-ı lâ (Far.+ Ar., birl.sf.) lâ koku

“Saçuñ ol küfr-i kâfirdür ki bûy-ı “lâ” ile èrer

Yüzüñ ĩmân-ı mü ’mindür gelür âşâr-ı “illâ hû”” (MN (Nebî: G 60/51/5)

(Saçın lâ kokusuyla eren kâfirin küfrüdür. Yüzün illâ hû delilleriyle gelen müminin imanıdır.)

- Bûy-ı latîf (Far.+ Ar., birl.sf.) latif kokulu

“Şaçuñ sevdâsıla sevdâger oldum

Anuñ bûy-ı laţîfidür bana sûd” (KAD: G 113/2)

(Saçının sevdâsıyla (hem aşkı hem siyahlığı sebebiyle) sevdalı oldum. Benim kârım onun latif kokusu olur.)

- Bûy-ı rûh-efzâ (Far.+ Ar.+Far., birl.sf.) ruh açıcı koku

“Müşkîn saçından bulmuşum şol bûy-ı rûh-efzâyı kim

Tîbandan anun sanasın tîbî vü attâr olmuşum” (ND: G 250/7)

(Şu ruh açıcı kokuyu misk kokulu saçından bulmuşum. Sanırsın onun güzel kokularını satan Attar olmuşum.)

- Bûy-ı vefâ (Far.+ Ar., birl.sf.) vefa kokusu

“Müsâfirdür şabâ şimdi ayak tozu ile geldi

Getürdi gönlüme bûy-ı vefâ ol zülfi-pür-ğamdan” (NBD: G 392/6)

(Saba misafirdir şimdi ayak tozuyla geldi. Gönlüme o kıvrım kıvrım saçından vefa kokusu getirdi.)

Ayrıca bk.²⁸

²⁷ [(AD: G 5/3), (ŞD: mus. 2/2/3)]

²⁸ [(CSD: G 190/6), (ND: G 382/7)]

- Cân-fizâ bû (Far. +Far.+ Far., birl.sf.) can açıcı koku

“Sabâ zülfüne irdi didi kanı

Hıtâ vü Çinde böyle cân-fizâ bû” (AD: G 536/3)

(Saba saçına erip Hıta ve Çin ülkesinde böyle can verici koku nerde dedi.)

- Gıdâ-yı rûh-ı bûy-ı zülf (a.+ a. + f.+ f., birl.sf.) ruhun gıdası olan saçın kokusu

“Dağupdur boynuma zülfin benem ber-dârı ol servün

Ğıdâ-yı rûh-ı bûy-ı zülf naşîbi dünyi ‘ uqbâdur” (MN (Akbiyık: 69/67/6))

(Saçın boynuma takıldığından beri o selvi boylunun asılanı benim. Ruhumun gıdası olan saçın kokusu dünya ve ahiret nasibimdir.)

- Hoş-bû(y) (Far.+Far., birl.sf.) güzel koku

“Her seher vaktinde dilber çün şabâya rû tatar

Zülfi bûyıyla cihân etrafını hoş-bû tatar” (MHD: G 52/1)

(Sevgili, her seher vaktinde saba rüzgârına yüz tuttuğundan saçının kokusuyla cihânın etrafını hoş kokulu eder.)

Ayrıca bk.²⁹

- Hoş bûy-ı cân (Far.+ Far. + Far., birl.sf.) canın hoş kokusu

“Zülfün cihân demâğına hoş bûy-ı cân virür

Depretdügince båd-ı şabâ anı şubh-dem” (MHD: K 9/8)

(Sabâ rüzgârı, sabah vakti saçını kımıldattığında cihanın dimağına hoş cân kokusu verir.)

2.1.1.3 Meşâm (Ar., is.)

“Mey-i reyhâniyi sun kim saçundan

Hevânuñ tolu ‘anberdür meşâmı” (AD: G 654/6)

(Reyhan şarabını sun. Çünkü havanın kokusu anber kokuludur.)

²⁹ [(APD: G 18/4), (CSD: G 34/2), (MHD: K 14/6), (ŞD: G 198/1;199/6)]

2.1.1.4 Râyiha (Ar., is.)

“Çîne iletdi râyihâsın zülfüñüñ sabâ

Müşg ol hevâyı isteyü terk-i diyâr ider (AD: K 36/4)

(Sabâ, saçının kokusunu Çîn ülkesine ilettiği için müşg o havayı isteyerek ülkesini terk etti.)

Ayrıca bk.³⁰

- Cân râyihası (Far.+Ar.+ -sI, b.is.t.) can kokusu.

“Zülfüñ girihini çözelî bâd-ı şemâlî

Cân râyihası dutdı yemîn-ile şimâli” (AD: G 663/1)

(Kuzey rüzgârı saçının düğümlerini çözdüğünden beri sağ ve solu can kokusu tuttu.)f

- Cennet râyihası (Far.+Ar.+ -sI, b.is.t.) cennet kokusu.

“Cennetüñ râyihasıdır ki saçar saçı anuñ

Kim ola huşk-nefes müşg diyendür kohusı” (AD: G 658/3)

(Onun saçı cennet kokusu saçar. Eğer [ona] misk kokusu diyen olursa nefesi kurusun.)

2.1.1.5 Rîh (Ar., is.)

“Nefesinden kohu almah dileseñ Rahmânuñ

Zülfüni kohula kim rîh-i Yemendür kohusı” (AD: G 658/2)

(Rahmanın nefesinden koku almak dilerseñ Yemen kokulu saçını kokla.)

2.1.1.6 Şemîm (Ar., is.)

“yüzüne baħmağ ile göz münevver oldı nazar

saçuñ şemîmiyile mu‘attar oldı meşâm” (KBD: G 559/2)

(Yüzüne nazar edip bakmakla göz aydınlandı. Saçının kokusuyla burun hoş kokulu oldu.)

Ayrıca bk.³¹

³⁰ [(AD: G 232/4; 401/1; 441/5; 485/5)]

³¹ [(MHD: G 10/11), (ND: G 275/7)]

2.1.1.7 Tîb (Ar., is.)

“Hâcet-i vasl oldu zülfünden Nesîmî müşkili

Subh-dem irdi getirdi ol sabâ hoş bûy-ı tîb” (ND: G 16/6)

(Saba, sabahleyin erişip o hoş kokuyu getirdi[ği için] Nesîmî'nin zorluğu; saçına kavuşma ihtiyacı oldu.)

2.1.2 Saçın Kokusu İçin Teşbih Unsuru Olarak Kullanılan Güzel Kokulu Maddeler

Divan şairleri, saçın kokusu bağlamında hem güzel kokulu hem de sevgilinin saçının kokusu için teşbih unusuru olan abîr, anber, misk (müşg), nâfe, gâliye, ûd gibi maddeleri ve bu maddelerden yapılan terkip ve tamlamaları şiirlerinde kullanmışlardır. Ek” bölümünde verilen Tablo 3’te saçın kokusu için teşbih unusuru olarak kullanılan güzel kokulu maddelerin hangi şâir tarafından kaç defa divanlarda yer verildiği gösterilmiştir. Bu konuda sayısal bir veri elde etmek isteyenler ilgili tabloya müracaat etmelidir.

2.1.2.1 Abîr (Ar. is.)

Abîr; beyaz sandal ağacı, turunç, iğde çiçekleri, kırmızı gül, anber, misk, safran, sümbül kökü gibi maddelerin karıştırılıp dövülmesi sonucu elde edilen güzel kokudur. Abîr ayrıca kimi baharatlardan ve güzel kokulu otlardan oluşan parfüm ve ilaç olarak da tanımlanır.³²

“Zülfünden ol sanem çözer olursa bir girih

Ucdan uca dimâğı hevânuñ ‘abîr ola” (AD: G 39/5)

(O put gibi güzel sevgili saçından bir düğüm çözerse havanın dimağı baştan aşağı abîr kokulu olur.)

Ayrıca bk.³³

³² Ferit Devellioğlu, *Age.s.* 4; İlhan Ayverdi, *Age.*, C 1, s. 7; Mehmet Kanar, *Age.* C 1, s. 83; Mustafa Nihat Özön, *Age.*, s. 4; Sir James W. Redhouse, *Turkish Age.* s. 1283.

³³ [(AD G 289/2), (ADD: G 68/4), (APD: G 16/21), (KBD G 1164/7)]

- ‘Abîr-efşân (Ar.+ Far., birl. sf.) abîr kokusunu saçan

“Bâğda bâd-ı şabâyı gülşen-ârâ gösteren

Zülf-i yâruñ şemme-i bûy-ı ‘abîr-efşânıdır” (APD: K 16/21)

(Bağda sabâ rüzgârını gül bahçesi süsleyeni olarak gösteren sevgilinin abîr saçan saçının kokusunun küçük bir miktarıdır.)

- ‘Abîr ü müşg (Ar.+ ü + Far., is.t.) abir ve misk kokusu

“Bir ‘ukdesine irse saçuñuñ seher yili

Bâguñ dimâğı tola kamu müşg-ile ‘abîr” (AD: G 162/4)

(Seher yeli, saçının bir düğümüne ulaşırsa bağın dimağı tamamen müşg ve abir ile dolar.)

Ayrıca bk.³⁴

2.1.2.2 Anber

Anber, Hind denizinde, tropikal adalar, Çin, Japonya, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika ile İrlanda'nın bazı sahillerinde veya çevre denizlerinde, Bahama adalarının sahil ve açıklarında yaşayan dişli balinaların bir alt sınıfında yer alan ve ortalama 20 m boyunda ve 100 ton ağırlığında etçil bir tür deniz canlısı olan ada balığının (anber balığı, ispermeçet balinası, sperm whale, *Physeter catodon/macrocephalus*) bağırsaklarında toplanan taşlaşmış çökeltilerden veya denize dökülen dışkılarından elde edilen bir maddedir. Anber maddesi; kül, siyah, gri siyah ve kirli sarı yahut bunların karışımından oluşan damarlı renklerde olabilen ve bal mumu reçine kıvamı gibi yumuşak ve yapışkan küçük topaklar veya nadiren birkaç yüz kilograma varan birikmiş kütleler halinde bulunabilir. Bu madde denizde durdukça sertleşip rengi açılır ve önceleri çok keskin ve kötü olan kokusu zamanla hafifleyip güzelleşerek misk gibi kokar. Ticari değeri çok yüksek olan anber maddesi, eski dönemlerden beri

³⁴ [(ADD: G 311/3), (MN (Ömer: 157/220/6))]

eczacılık alanında, parfüm, krem ve merhem yapımında, yiyecek ve içeceklerde ve tespihçilik ile kuyumculukta kullanılan bir maddedir.³⁵

Divan şiirinde saçın kokusu için teşbih unsuru olarak kullanılan anber sevgilinin saçının kokusuyla mukayese edildiğinde saçın kokusunun saf anberde bile olamayacağı dile getirilmiştir.

“Hey ne âhû-yı Hatâsın iy gazâl-ı Çîn kim

Zülf-i müşgînün kohusu anber-i sârâda yok” (CSD: G 176/7)

(Ey Çin ceylanı, sen, müşg kokulu saçının kokusunun saf anberde bile olmadığı nasıl bir Hatâ âhûsusun.)

Ayrıca âşık, anber kokusundan usanmasına rağmen saçın kokusunu her sabah arzulamaktadır:

“Çîn nâfesinden bezdi cân anberden usandı gönül

Her subh-dem şol dil-berin zülfiyle hâlin arzular” (ND: G 93/8)

(Çin nâfesinden bezen cân, anberden usanan gönül; her sabah şu sevgilinin saçıyla benini arzular.)

Diğer taraftan anber müşg kokulu saça kul olmaktadır:

“ ‘Aceb ne müşgdür zülfüñ ki olur bende aña ‘anber

Ne âhûdur gözüñ ki ider hazer şîr-i şikâr andan” (AD: K 66/2)

(Anberin, kul olduğu saçın nasıl bir müşgdür, avcı olan aslanın korktuğu ceylan gözün nasıl bir gözdür?)

Ayrıca bk.³⁶

³⁵ Abdullah Yeğın, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım, *Age.*, s. 54; *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991) , “Amber” maddesi, C 3, s. 7-8; Ferit Devellioğlu, *Age.*, s. 33; İlhan Ayverdi, *Age.*, C 1, s. 126; İskender Pala, *Age.*, s. 23; Mehmet Kanar, *Age.*, C 1, s. 191-192; Mustafa Nihat Özön, *Age.*, s. 32-33; Sir James W. Redhouse, *Age.*, s. 1324; Şemseddin Sami, *Age.*, s. 736; Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, *Lehçetü'l-Lûgat*, haz. H. Ahmet Kırkkılıç, (Ankara: TDK Yayınları, 1999, s. 37; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, “Anber”, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976), C 1, s.136; Yaşar Çağbayır, *Age.*, C 1, s.230.

³⁶ [(AD: G 142/3; 347/2; 472/6; 660/3; 702/5), (KBD: G 31/ 5), (NBD: G 22/1), (ŞD: G 146/1)]

- ‘Anber (Ar., sf.)

“ ‘Anberin zülfüne öykündüğünü işidicek

Tende kanı kurıdı qahr ile müşk-i Hutenuñ” (KND: G 58/2)

(Anber kokulunun, saçına öykündüğünü işitince kahırla Hutenu müşğünün vücudundaki kanı kurudu.)

“ Anber kokusu tuttu yeryüzün ser-tâ-ser

Tâ turraların buyu bâd-ı sehere düşdi” (ND: G 410/4)

(Turrelerinin kokusu seher rüzgârına düştüğünden beri yeryüzünü baştan aşağıya anber kokusu tuttu.)

Ayrıca bk.³⁷

- ‘Anber-bâr (Ar.+ Far., birl. sf.) anber yağdıran, güzel koku saçan

“Hey dimezsen zülf-i anber-bâr ü müşg-âmîzüne

Âkıbet Cem gönlünü sayd eyler ol şeh-bâz-ı nâz” (CSD: G 128/5)

(Anber saçan ve müşgle dolmuş olan saçına hey demezen sonunda o naz doğanı Cem’in gönlünü avlar.)

Ayrıca bk.³⁸

- ‘Anber-bû(y) (Ar.+ Far., birl. sf.) anber kokulu

“Görüp gîsû-yı ‘ anber-bû yüzün Zeyninden eydürler

Beşer bu vechile olmaz peri-rûy u melâyik-ğû” (MN (Zeynî: 61/52/7))

(Yüzünün güzelliğinde anber kokulu saçını görünce insan, bu şekilde peri yüzlü ve melek huylu olamaz der.)

Ayrıca bk.³⁹

³⁷ [(AD: G 183/2) (APD: G 18/4), (MN (Bayram 230-362-1), (ND: G 210/2; 392/6), (ŞD: G 134/4)]

³⁸ [(AvD: G 17/3), (CSD: G 317/3), (MHD: G 1/1), (NBD: G 8/4; 187/6; 407/4)]

³⁹ [(AD: G 1/2; 203/1; 716/3), (ADD: G 68/4; 311/3), (APD: G 56/2; 89/1; 156/5; 313/1), (AvD: G 17/3), (CS: G 24/ 2; 34/2; 116/5; 128/5; 245/2; 317/3), (KAD: G 70/2; 231/1; 231/4; 466/4), (KBD: G 1/ 4; 30/2; 459/4; 741/5; 1151/8; 1273/5; 1301/7; T 1416), (KND: G 5/1) (M: G 70/2), (MHD: G 1/1;

- ‘Anber-çîn (Ar.+ Far., birl. sf.) anber kokulu

“Ey yüzün bâğında sünbül lâle-çîn

Ârızın güldür saçındur müşk-i Çîn

Ey sözün doğru hadîsin cümle-çîn

Düştü anber-çîn saçından müşk-i Çîn” (ND: tuy. 245)

(Ey yüzünün bağında lâle toplayan sünbül; yanağın gül, saçın Çîn müşgüdür. Ey sözün doğru hadîsin eğri olan; anber kokulu saçından Çîn müşgü düştü.)

- ‘Anber-feşân (Ar.+ Far., birl. sf.) anber yağdıran, güzel koku saçan

“Benefşe zülf ü haţtuñdan urursa dem n`ola her dem

Ki viren ‘âleme hoş-bû anun ‘anber –feşânıdır” (MHD: K 14/6)

(Menekşe her zaman saç ve ayva tüylerinden dem vurursa buna şaşılmaz çünkü âleme hoş koku veren onun anber saçan saçıdır.)

Ayrıca bk.⁴⁰

- ‘Anber-i hâm (Ar.+ Far., birl. sf.) ham, işlenmemiş anber

“Yine gîsû-yı benefşe döküben ‘anber-i hâm

Sünbülüñ turreleri misk-feşân olsa gerek” (KAD: G 293/5)

(Yine menekşe saçlar büklüm büklüm anber döktüğü için sünbülün turreleri misk saçan olsa gerek.)

- ‘Anberî(n) (Ar.+ Far., sf.) anber kokulu

“İa‘ligün leblerinüñ şehd ü şekerdür tadı hem

‘anberin saçlarınıñ müşk-i Hutendür koğusu” (ADD: G 180/3)

(Kırmızı dudaklarının tadı bal ve şekerdir. Ayrıca anber saçlarının kokusu Hutendür müşgüdür.)

Ayrıca bk.⁴¹

139/1), (N: G 49/2; 210/2; 392/6; T1), (NBD: G 8/4; 187/6; 249/1; 339/1;407/4; 495/1), (ÖRD: G 49/2)]

⁴⁰ [(ND: G 146/10; 304/7)]

- ‘Anber-nisâr (Ar.+ Far., birl. sf.) anber saçan, saçıcı

“Yâkûtı añma ol leb ü dendâna kıl nazar

Müşgi unit bu turre-i ‘anber-nisârı sev” (AD: G 538/3)

(Yakutu anma, o dudak ve dişlere nazar kıl. Müşgü unut, bu ‘anber saçan turreyi sev.)

- ‘Anber-pâş (Ar.+ Far., birl. sf.) anber serpen, saçan, dağıtan

“Kâkül-i gül-pûş u ‘anber-pâş u nâfe-bâruñuñ

Bûyudur her demde tapuña kulavuzum menüm” (ÖRD: G 48/2)

(Her zaman senin bulunduğun yer için benim kılavuzum gül örten, anber ve nâfe saçan kâkülünün kokusudur.)

- ‘Anber-sâ (Ar.+ Far., sf.) anber gibi

“‘Âşığa cennet gerekmez şol ruḥ-ı zîbâ yiter

Ḥulle-i sündüs ḥayâl-i zülfi ‘anber-sâ yiter” (APD: G 89/1)

(Âşığa cennet gerekmez şu güzel yüz, hulle-i sündüs⁴² [yerine] anber kokulu saçının hayali yeter.)

Ayrıca bk.⁴³

- ‘Anber-i sârâ (Ar.+ Far., sf.) katkısız anber

“yandı gönülümde ibrâhîm ‘odı

çünkü zülfi ‘anber-i sârâ durur” (KBD: G 963/ 2)

(Saçı saf anber olduğu için gönlümde İbrahim ateşi yandı.)

Ayrıca bk.⁴⁴

⁴¹ [(AD: G 167/3; 229/4; 237/2; 269/5; 272/1; 324/4; 542/4, 672/1), (ADD: G 31/2; 180/3), (CSD: G 110/8; 240/3; 262/1; 284/6), (KAD: K 31/3), (KND: 58/2) (APD: G 128/4; 162/3) (MN (Hüseyn: 56/43/5), (Nâmûsî: 59/48/1); (Hâbil: 62/54/1)), (MHD: G 35/3; 95/8), (N: G 44/1; 166/5; 268/8; 296/5; 324/4; 333/8; 350/3; 368/8; 382/7; 384/1; 397/6; tuy.: 12; 63), (NBD: G 560/6)]

⁴² Hulle-i sündüs: Altın veya gümüş tellerle işlemeli ve nakışlı olarak dokunmuş sündüs ipeğinden yapılmış cennet elbisesi.

⁴³ [(APD: G 56/2; 156/5; 313/1), (ND: tuy. 1; T 295)]

⁴⁴ [(ND: G 344/2), (KND: G 29/4)]

- ‘Anber-şiken (Ar.+ Far., sf.) katkısız anber

“olalı zülfüñ senüñ ‘anber-şiken
cân-ı miskîn anda kılmışdur seken” (KBD: G 650/1)

(Saçın anber kokulu olduğundan beri miskin can onda mesken tutmuştur.)

Ayrıca bk.⁴⁵

- ‘Anber-i ter (Ar.+ Far., birl.sf.) taze anber

“sözüñ şeker ü gîsûlaruñ ‘anber-i terdür
cân kadri nedür kı̇l ile bu kı̇l arasında” (KBD: G 1237/2)

(Sözün şeker ve gisuların taze anberdir. Bu dedikodu arasında can kıymeti nedir?)

Ayrıca bk.⁴⁶

- Misk ü ‘anber (Ar.+ ü + Ar, at.ter.)

“Bağladum tâ göñlümi şol misk ü `anber zülfîñe
Dâhi mecmû‘ olmadı hâl-i perîşânum menüm” (ÖRD: G 49/2)

(Gönlümü şu misk ve anber kokulu saçına bağladığımdan beri benim perişan halim
bir daha toplanamadı.)

- Mu‘anber (Ar., sf.) anberleşmiş, güzel kokan

“Kimse Aḥmed gibi medḥ itmez mu‘ anber zülfüñi
Ṭūṭî çoḡdur Hindde ammâ şeker-güftâr yoḡ” (APD: G 145/9)

(Kimse anber kokulu saçını Ahmed gibi övmez. Hindistan’da papağan çoktur ama
şeker sözlü yoktur.)

Ayrıca bk.⁴⁷

⁴⁵ [(NBD: G 313/4)]

⁴⁶ [(APD: G 70/7), (KBD: G 1180/4)]

⁴⁷ [(AD: G 38/6; 51/6; 305/2; 667/2; 697/1), (ADD: G 169/1; 179/3; 180/7; 265/1; 269/2), (APD: K 19/8; 19/11; 19/18; 19/32; 19/37; 255/2), (CSD: G 20/2; 186/4), (KAD: G 181/5), (KBD: G 116/4), (KND: K 2/24; G 12/5; 23/6; 51/2), (MN (Ömer: 37/17/1; 97/112/3; 159/223/8); (Nesîmî: 68/66/8; 94/107/2;), (Nâmûsî: 117/145/2), (N: G 72/2; 88/3; 117/9; 123/3; 134/2; 136/2; 137/2; 165/4; 378/1), (NBD: G 261/2; 456/9; 511/1; kit. 64/2), (ŞD: G 136/2)]

- Müşg ü ‘anber (Far.+ ü + Ar., at.ter.)

“ ‘Aceb bu saç mıdır yâ müşg ü ‘anber

‘Aceb bu leb midür yâ şehd ü şekker” (AD: G 203/1)

(Acaba bu saç mıdır yoksa müşg ve anber midir? Acaba bu dudak mıdır yoksa bal ve şeker midir?)

Ayrıca bk.⁴⁸

2.1.2.3 Misk (Müşg)

Misk, Orta Asyanın yüksek dağlarında⁴⁹ yaşayan misk keçisi adı verilen bir tür ceylanın erkeğinin karın derisi altında bulunan bir bezeden veya göbük çevresinden çıkarılan⁵⁰ reçine kolesterol, sabit ve uçucu yağ içeren keskin ve hoş kokulu siyah renkli ya da siyaha yakın parlak koyu esmer renkli ve kıvamlı bir maddedir. Eskiden

⁴⁸ [(AD: G 524/3; 588/5; 683/2), (ADD: G 124/4), (KBD: G 964/5; 1021/2) (MN (Işki: 96/110/6))]

⁴⁹Divan şiirinde, misk maddesinin elde edildiği misk geyiğinin yaşadığı coğrafya Doğu Türkistan’dır. Bu coğrafyada Hatâ (Hatây, Hıtâ, Hıtây, Hotan, Hutun), Mâçîn ve Tâtâr (Türk) ülkeleri yer almaktadır. Çin, Maçîn ve Hıtâ ile olan ilişkisi sebebiyle miskin kaynağı olarak gösterilmektedir. Çin kelimesiyle birlikte misk (müşg), bûy, âhû, nâfe, kan, Tâtâr, Hatâ /Hıtâ gibi kelimeler kullanılarak geniş bir hayal dünyası oluşturulmuştur. Diğer taraftan Çin kelimesi sadece ülke anlamına gelmeyip Farsçada “kıvrım, büküm” gibi anlamları da vardır. Koku bağlamında Çin kelimesi bazen sevgilinin misk kokulu saçları (zülf, turra), bazen de kaşları (ebrû) için kullanılmaktadır. Mâçîn, Türkistan’ın doğusunda ve Tarım’ın güney-batısındaki çöllerde ve bunların güneyindeki dağlarda yaşayan bir Türk kabilesidir. Çin’in güney bölgesi kabilenin adından dolayı Mâçîn adıyla anılmıştır. Buranın da miski meşhurdur. Hıtâ (Hatây, Hatâ, Hıtây, Hotan, Hutun) ili ise Çin Halk Cumhuriyeti’nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin güneybatısında bulunan bir ildir. Hatâ kelimesinin “yanlış” anlamı ile tevriye veya fhâm-ı tenâsübe imkân veren şehir, miski ile meşhurdur. Klasik Türk şiirinde Türklerle kastedilen Tatarların ülkesi Doğu Türkistan’dır. Tatarlar da misk, âhû, nâfe, bûy gibi unsurlarla birlikte anılmaktadır. Bk. Emine Yeniterzi, *Agm.*, s.310.

⁵⁰Misk maddesinin misk geyiğinden üretilmesi konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre; erkek geyiğin testislerine benzer iki yumrudan misk kokulu bir sıvı salınarak çevredeki diğer geyiklere mesaj gönderilir. Bu koku dişi geyikler için çekici özelliktedir. Ayrıca geyik bu salgıyla kendi hâkimiyet bölgesini de belirlemiş olmaktadır. Misk hammaddesi elde edebilmenin tek yolu erkek misk geyiklerini öldürmektir. Bu sebepten dolayı, ölümü yaklaşan geyik öldürülerek testise benzeyen yumruları alınmakta ve alınan yumruların içindeki dokulardan misk kokusunu veren kimyasal maddeler özüt şeklinde elde edilmektedir. Misk almak için bilinçsizce hayvan öldürülmesi birçok misk geyiğinin telef olmasına sebep olmuştur. Bk. Mehmet Aköz, “Kandan Misk-i ‘Anber Oluşumu”, *1. Ulusal Helal ve Sağlık Gıda Kongresi: Gıda Katkı Maddeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri -Sözlü Bildiriler*-Ankara 19-20 Kasım 2011, s. 48. İkinci görüşe göre ise; misk maddesi erkek misk geyiğini rahatsız eden bir urdur. Buna göre, hayvan sürtünme yoluyla bu uru düşürmektedir. Misk avcıları sahraya kazık çakıp geyiğin bu kazığa sürtünerek misk urunu düşürmelerini beklemektedirler. Öz halinde olan bu madde düştükten sonra etrafa koku yayıp yerini belli etmektedir. Bk. İskender Pala, “Misk”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: Kapı, 2010), s.324.

güzel kokusunun yanı sıra yatıştırıcı, ağrı kesici, hâfıza, göz ve kalp kuvvetlendirici ve cinsî iktidar arttırıcı özellikleri sebebiyle tıpta kullanılmıştır. Günümüzde ise; parfümeri sektöründe yararlanılan misk geyiği, misk gülü, misk kedisi, misk otu, misk öküzü, misk ördeği, misk sıçanı ve misk sığırından elde edilmekte veya sentetik olarak üretilmektedir.⁵¹

Divan şiirinde saçın kokusuna benzetilen güzel kokulu maddelerin başında gelen misk eğer saçın kokusuyla mukayese edilirse bu utanılacak bir hata olur. Çünkü sevgilinin saçının kokusunun olduğu yerde miske revâc olmaz, misk pazarı durgunlaşır ve misk kervanı perişan olur. Misk kokusu sevgilinin saçının havasından utanır ve onun kokusuna öykünür.

“Perişân zülfüñi gören meger kim miske beñzetmiş

Yüzi kara olup kaçdı Hatâya ol hatâsından” (AvD: G 64/5)

(Perişan saçını gören onu miske benzettiği için o hatadan dolayı yüzü kara olup/utanıp Hatâ ülkesine kaçtı.)

Ayrıca bk.⁵²

“Hâk-i pâyüñ ‘ ıtrımı ol zülf etekden saçduğı

Bu sebebdendür ki Çinde misk iñen olmaz revâc” (APD: G 25/6)

(O saç, ıtır kokulu ayağının tozunu etekten saçtığı için Çin ülkesinde miske çok fazla revaç yoktur.)

Ayrıca bk.⁵³

⁵¹ Abdullah Yeğın, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım, *Age.*, s. 643; *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), “Misk” maddesi, C 30, s. 181-182; Ferit Devellioğlu, *Age.*, s.653; İlhan Ayverdi, *Age.*, C 2, s. 2084-2085; İskender Pala, *Age.*, s. 324; Mehmet Kanar, *Age.*, C 2, s. 2233; Mustafa Nihat Özön, *Age.*, s. 539; Sir James W. Redhouse, *Age.*, s. 1855; Şemseddin Sami, *Age.*, s. 1035; Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, *Age.*, s. 484; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/ İsimler/Eserler/Terimler*, “Misk”, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976), C 6, s. 380; Yaşar Çağbayır, *Age.*, C 3 s. 3239.

⁵² [(AD: G 70/15; 329/5; 416/7; 658/3; tkb. 3/3) (APD: G 103/4; 191/1; 274/5) (ADD: G 193/3; 221/4), (CSD: G 68/5),(KAD: G 32/4) (KBD: G 64/2; 964/5), (ŞD: G 186/2)]

⁵³ [(KBD: G 75/5)]

“Çöz ç̣īn-i zūlfūñi ki perīṣān ola amu

Bār- 1 atār-1 gāliye vū kārban-1 misk” (APD: K 14/10)

(Karmaşık saçını çözü de misk kervanı ile galiye katarının yükünün hepsi perişan olsun.)

“Gül kızardı yüzüñ hayâsından

Müşg utandı saçun hevâsından” (AD: G 511/1)

(Gül yüzün hayâsından kızardı. Misk saçın havasından utandı.)

Ayrıca bk.⁵⁴

“Zūlfūñe öykündüğün ‘ anber görüp miske didi

Hay miskîn yüz arasıdır bu sevdâlar bize” (APD: G 274/5)

(Anber, miskin saça öykündüğünü görünce, “Hey miskîn, bu sevdalar bizim için yüz karasıdır.” dedi.)

Ayrıca saçın kokusu miskin sesini soluğunu keser ve misk bu kokuya kul

olur:

“Keşf et cemâlūñi ki ola şermende âfitâb

Çöz bend-i zūlfūñi çala dem-beste müşg-i nâb” (NBD: müf. 10)

(Güneşi utandırman için cemâlini ortaya çıkar. Saf miskin, sesini ve soluğunu kesmek için saçının düğümünü çözü.)

“Zūlf ü hālūñ şıfatından çü haber virdi şabâ

Düşdi sahrâlara dem-beste olup misk-i Hutun” (APD: G 237/2)

(Sabâ, saçının ve beninin özelliklerini haber verdiği için Hutun miski sesi soluğu kesilmiş olarak çöllere düştü.)

“Saçunâ kul yazıldı müşg ü ‘ anber

Bu mukbil oldu lâ-büd ol mübârek” (AD: G 347/2)

(Misk ve anber saçına kul yazıldı. Bu kabul edildi öteki de mübarek oldu.)

Ayrıca bk.⁵⁵

⁵⁴ [(CSD: G 74/4)]

Diğer taraftan kişileştirilerek âşık gibi davranan misk, saçın kokusunu alabilmek için ülkesini terk eder ve saçın kokusundan dolayı bağı kan olur:

“Çîne iletdi râyihâsın zülfüñüñ sabâ

Müşğ ol hevâyı isteyü terk-i diyâr ider” (AD: K 36/4)

(Sabâ saçının kokusunu Çîn ülkesine ilettiği için misk o havayı isteyerek ülkesini terk etti.)

Ayrıca bk.⁵⁶

“Bir şemme zülfüñüñ kohusından bulam diyü

Kan oldı bağı dahi tolanur cihânı müşğ” (CSD: G 183/10)

(Müşğ saçının kokusundan bir parça bulayım diye bağı kan olmuş bir halde dünyayı dolandır.)

- Misk (Ar., is.)

“Zülfi haberin bād-ı şabâdan ne şorarsın

Bir misk adını bilmege ‘aṭṭâr gerekmez” (NBD: G 213/2)

(Saçının haberini sabah rüzgârına niçin sorarsın? Misk adını bilmek için ‘attar olmak gerekmez.)

Ayrıca bk.⁵⁷

- Misk-âsâ (Ar.+ Far., birl. sf.) misk gibi

“Büse aldüğün lebinden zülf-i misk-âsâ dimez

Başını kesseñ bu yolda rāzını kaç‘â dimez” (NBD: G 215/1)

(Misk gibi kokan saçı onun dudağından öpücük aldığını söylemez. Bu yolda [onun] başını kessen sırrını kesinlikle demez.)

Ayrıca bk.⁵⁸

⁵⁵ [(AD: G 142/3)]

⁵⁶ [(KAD: G 133/1)]

⁵⁷ [(APD: K 14/3; 14/13; 19/6; 19/33; G 191/1; 343/1), (KAD: G 31/3; 85/2; 406/4), (KBD: G 590/5; 843/2; 1118/3), (ND: G 69/1), (NBD: G 381/3)]

- Misk-bûy (Ar.+ Far., birl. sf.) misk kokulu

“Misk-bûy oldu cihân bâd-ı şabânuñ dem ile

‘ Anberîn mûy-ı nigâra meger itdi güzeri” (KAD: K 31/3)

(Anber kokulu sevgilinin saçından geçtiğinden dolayı saba rüzgârının nefesiyle cihan misk kokulu oldu.)

- Misk-efşân (Ar.+ Far., birl. sf.) misk yağdıran, misk kokusu saçan

“Ter gül evrâkında haţtuñ tâze huccet yazdı kim

‘ Turmayub ‘ anber saçar bu zülf-i misk-efşân aña” (APD: G 2/2)

(Misk saçan saçının durmadan anber saçtığı ayva tüyün taze gül yaprağında yeni bir hüccet/delil yazdı.)

Ayrıca bk.⁵⁹

- Misk-i Hutun (Ar.+ Far., is.t.) Hutun miski

“Saçlarıñ misk-i Hutendür ruğlarıñ gülzâr-ı Çîn

Tagıdub zülfüñi tıdudur müşg ile gül-zâr için” (APD: K 24/11)

(Saçların Hutun miski, yanağın Çin gülbahçesidir. Gülbahçesini müşg ile doldurmak için saçını dağıt.)

Ayrıca bk.⁶⁰

- Miskîn (Ar.+Far., sf.) misk kokulu, miskin

“miskîn saçuñı tağıdalı gösdereli yüz

miskîn ola cânım saña şeydâ ola gönlüm” (KBD: G 328/4)

(Misk kokulu saçını dağıtıp yüzünü gösterdiğinden beri senin için cânım miskîn, gönlüm şeyda oldu.)

Ayrıca bk.⁶¹

⁵⁸[(NBD: G 121/2)]

⁵⁹ [(MHD: G 3/6)]

⁶⁰[(APD: G 63/3)]

- Misk-i ter (Ar.+ Far., birl.sf.) taze misk

“Zülf-i siyehüñ çıkmadı dîbâ külehüñden

Zîrâ ki ħarîr içre olur misk-i ter ey döst” (APD: G 16/4)

(Ey dost, [nasıl ki] taze misk ipek içinde sarılırsa [onun gibi] siyah saçın dîbâ külahından çıkmadı.)

Ayrıca bk.⁶²

- Müşg (Far., is.)

“andan ki saçı gül yüzine müşg ile düşdi

miskîn gönülüm bir kıl ile müşkile düşdi” (KBD: G 924/1)

(Onun müşg kokulu saçı gül yüzüne düştüğü için miskin gönlüm bir kıl ile zorluğa düştü.)

Ayrıca bk.⁶³

- Müşg-âsâ (Far.+ Far., sf.) müşg gibi

“Gönlümüñ dolaşduğı bu zülf-i müşg-âsâyüña

Sözi var tapşurmag ister la‘l-i cân-efzâyüña” (ÖRD: G 70/1)

(Gönlümün müşg kokulu saça dolaşması bu yüzdendir; cana ferahlık veren dudakla tanıştırmak için sözü var.)

- Müşg-bâr (Far.+ Far., birl. sf.) müşg yağdıran, misk kokusu saçan

“Çü saçları girihin çözmege sen el sunasın

Bu hastadan irür ol zülf-i müşg-bâra selâm” (AD: G 451/2)

⁶¹ [(APD: G 78/3; 264/3; 315/4), (CSD: 191/4), (AvD: G 36/2), (KAD: G 225/3) (KBD: G 298/4; 340/4; 434/8; 582/2; 1164/7; 1281/1; 1299/1; 1416/1) (NBD: G 22/4; 38/2; 224/3; 559/7; 560/6; 611/3; 395/2), (MD: G 14/2)]

⁶² [(APD: K 19/3)]

⁶³ [(AD: K 70/ 15; tkb. 3/3; 5/3; G 115/1; 176/6; 190/4; 345/2; 301/5; 416/7; 533/6; 539/1; 540/5; 542/4; 658/3; 667/2; 707/5), (ADD: G 271/4), (AvD: G 60/1), (CSD: G 97/8; 107/4; 121/2; 183/1; 183/3; 183/12; 248/4; 262/1; 262/7; 289/5), (KBD: G 55/3, 125/1, 127/3; 250/4; 281/2; 298/1; 308/5; 371/1; 464/4; 565/4; 567/4; 640/4; 661/3; 700/1; 712/3; 729/5; 786/3; 813/4; 835/8; 877/2; 924/; 1032/7; 1059/1; 1062/1; 1161/3; 1166/1; 1319/1) (MN (Ömer: 90/102/4; 154/214/6; 181/265/3; 198/300/1)), (NBD: G 85/1; 417/5; 441/3)]

(Sen saçlarının düğümünü çözmeğe el uzattığın için bu hastadan o müşg kokusu saçan saça selam ulaşır.)

Ayrıca bk.⁶⁴

- Müşg-i Çîn (Far.+ Far., is.t.) Çin müşgü

“Bî-hatâ zülfi şâmı çözse girih

Bû bağışlaya müşg-i Çîn’e bu gün” (CSD: G 251/2)

(Bugün, siyah saçın düğümünü hatasız çözerse Çin müşgüne koku bağışlamış olur.)

- Müşg-feşân (Far.+ Far., birl. sf.) müşg yağdıran, müşg kokusu saçan

“Sabâ saçuñ girihlerin çözüp ideli müşg-efşân

Niçe kanlar yire virüp ne başlar pâyi-mâl itdi” (AD: G 626/5)

(Sabâ saçın düğümlerini çözüp müşg saçtığından beri nice kanlar yere düşüp nice başlar pâyi-mâl oldu.)

Ayrıca bk.⁶⁵

- Müşg-i Hitâ / Müşg-i Hutên (Far.+ Far., is.t.) Hitâ/Huten müşgü

“gelür iy bād-ı şabâ çîn ü hutenden koğusu

turreşi müşk-i hitâ zülfi semen-sâyı getür” (ADD: 211/5)

(Ey sabâ rüzgârı, Çin ve Hutên ülkesinden gelen turreşi Hitâ müşgü, saçı yasemin gibiyi getir.)

Ayrıca bk.⁶⁶

“Saçuñ reyhânı cânlar râhatıdır

Hatâ dimeñ aña müşg-i Hotendür” (AD: G 155/2)

(Saçın reyhanı canlar rahatıdır. Hatâ demeyin ona, [o] Hoten müşgüdür.)

Ayrıca bk.⁶⁷

⁶⁴ [(CSD: G 313/1), (MHD: G 116/1), (NBD: G 36/3; 105/5; 370/4)]

⁶⁵ [(CSD: K 9/15; 325/4), (NBD: G 30/4; 249/1; 450/7; 485/7; 547/5; 569/6)]

⁶⁶ [(ADD: G 188/3; 326/4), (CSD: G 116/5; 190/3), (KBD: G 64/2), (NBD: G 572/2)]

- Müşgîn (Far.+ Far., sf.) müşg kokulu

“çün şabâ ol zülf-i müşkîn turreşin çin eyledi

noқта-i ‘ anber bile gül üzre perçin eyledi” (ADD: G 168/1)

(Sabâ o müşg kokulu saçının turreşini dağıttığında anber kokulu ben de gül üzerine perçin eyledi.)

Ayrıca bk.⁶⁸

- Müşg-i nâb (Far.+ Far., birl. sf.) katıksız, saf, arı misk

“zülfüñ çinini gösdereli âhû-yı tatâr

milk-i hatâda göbegini müşg-i nâb ider” (KBD: G 1055/5)

(Tatâr ceylanı, saçın kıvrımını gösterdiğinden beri Hitâ ülkesinde göbeğini saf müşg eder.)

- Müşg-i semen-sâ (Far.+ Far.+ Far., birl. sf.) yasemin kokulu misk

“ser-i zülfine baħuñ müşg-i semen-sâyı görüñ

işbu başumda benüm bu ser ü sevdâyı görüñ” (KBD: G 1236/1)

(Saçının ucuna bakın yasemin kokulu müşgü görün. İşte benim başımdaki bu sevdâyı görün.)

- Müşg-i Tatâr (Far.+ Far., is.t.) Tatar müşgü

“şâni‘ uñ şun‘ ın görüñ ol dil-ber-i kişmirinüñ

şaçını müşk-i tatâr özin muğal çin⁶⁹ eyledi” (ADD: G 168/3)

⁶⁷ (AD: G 155/2; 515/2; 517/1; 658/7), (ADD: G 192/3; 280/3), (CSD: G 54/1; 115/2; 210/6), (NBD: G 182/1; 446/4)]

⁶⁸ (AD: K 4/12; 53/10; G 43/5; 160/3; 199/1; 221/1; 225/4; 304/3; 338/2; 352/4; 360/2; 384/5; 384/7; 409/2; 464/6; 503/1; 512/2; 532/3; 533/1; 535/1; 539/3; 571/5; 606/6; 679/1; 693/4; Z 8/1; 14/1), (ADD: G 169/1; 150/4; 168/1; 275/2), (APD: K 19/1; 19/2; 19/3; 19/4; 19/5; 19/6; 19/7; 19/8; 19/9; 19/10; 19/11; 19/12; 19/13; 19/14; 19/15; 19/16; 19/17; 19/18; 19/19; 19/20; 19/21; 19/22; 19/23; 19/24; 19/25; 19/26; 19/27; 19/28; 19/29; 19/30; 19/31; 19/32; 19/33; 19/34; 19/35; 19/36; 19/37; 19/38; 19/39; 19/40; 19/41; 19/42; 19/43; 19/44; 19/45; 19/46; 19/47), (CSD: K 9/10; G 20/1; 20/2; 20/3; 20/4; 20/5; 20/6; 20/7; 48/5; 81/4; 146/3; 163/1; G 176/7; 205/1; 218/3; 236/1; 236/2; 236/5; 275/2; 275/7; 324/5; 345/1), (KBD: G 86/2; 125/1; 601/2; 979/2; 1072/3; 979/2), (MN (Mukîmî: 45/26/5), (Dilsüz Muhammed: 47/31/2), (Bahâ: 56/44/3), (Ömer: 73/74/1; 169/243/3), (Nâmûsî: 209/319/1), (Işkî: 229/360/2)) (MHD: G 15/1; 89/1; 131/1; k 1/3), (NBD: G 38/1; 210/1; 246/5; 622/1), (ND: G 323/1; 111/8; 298/13; 324/4; 130/5; 134/11), (ŞD: K 8/30; 10/12; G 7/4; 14/2; 103/4; 127/2; 178/1; 107/2; 169/5; G 136/5), (KAD: G 488/1), (KND: G 5/1; 5/2; 5/3; 5/4; 5/5; 5/6; 5/7; 5/8; 30/4; 57/6), (ÖRD: G 37/1)]

(Yaratıcının sanatını görün; o Keşmir dilberinin saçını Tatâr müşgü, özünü Moğol güzeli eylemiş.)

Ayrıca bk.⁷⁰

- Müşg-i ter (Far.+ Far., birl.sf.) taze müşg

“Aç yüzünü hierüm gicesi tâ seher olsun

Çöz zülfüñi dil-gülşeni pür-müşg- i ter olsun” (CSD: G 246/1)

(Ayrılık gecemin sabah olması için yüzünü aç. Gönül gülbahçesinin taze müşg kokusuyla dopdolu olması için saçını çöz.)

Ayrıca bk.⁷¹

2.1.2.4 Nâfe

Nâfe; Hatâ ve Hutun ahularının (misk keçisinin) göbeğinde toplanan kandan meydana gelen güzel kokulu yağlı maddedir. Ayrıca misk anlamına da gelir.⁷² Divan şâirleri, nâfe ile saçın kokusunu mukayese ederken; nâfenin kendi kokusunu saçın kokusuna benzetmesi, saçın kokusuna öykünmesi, saçın kokusundan utanması ve saçın kokusuyla değer kazanması gibi konuları ele almışlardır:

“Zülfüñe benzedürmiş özin nâfe-i Hatâ

Kendü özine kaldı yine yüzi karası” (CSD: G 336/2)

(Hatâ nâfesi özünü saçına benzetirmiş. Yüzü kara olmak yine kendi özüne kaldı.)

“Öykündi nâfe zülfüñe kürkin devürdiler

Şu ‘ârızuñı andı yüzün yere sürdüler” (NBD: G 57/1)

⁶⁹ Moğol-çin ifadesindeki "çin" kelimesi Çin ülkesiyle ilgili olmayıp Moğolca "genç ve güzel" anlamına gelir. Moğol-çin ifadesi ise; "genç ve güzel Moğol" anlamındadır. Detay için bk. İskender Pala, *âh mine'l -aşk*, (İstanbul: L&M, 2002), s 49-50.

⁷⁰ [(ADD: G 180/6), (KBD: G 284/4), (MN (Nesîmî: 194/292/6), (KAD: G 446/4))]

⁷¹ [(CSD: G 41/6; 120/3)]

⁷² Abdullah Yeğîn, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım, *Age.*, s. 752; Ferit Devellioğlu, *Age.*, s. 796; İlhan Ayverdi, *Age.*, C 2, s. 2285; İskender Pala, *Age.*, s. 346; Mehmet Kanar, *Age.*, C 2, s. 2503-504; Mustafa Nihat Özön, *Age.*, s. 642; Şemseddin Sami, *Age.*, s. 1117; Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, *Age.*, s. 484; Yaşar Çağbayır, *Age.*, c 4 s. 3475.

(Nâfe saçına öykündüğü için kürkünü devirdiler. Şu yanağını andığı için yüzünü yere sürdüler.)

Ayrıca bk⁷³

“Bûy-i zülfüñi şabâdan işidüp nâfe-i Çîn

Didi ben Ruma varub neyleyeyüm bû olıcağ” (NBD: G 278/6)

(Çin nâfesi sabâdan saçın kokusunu işitince “bu koku varken ben Ruma gidip ne yapayım.” dedi.)

“Nâfe miskîn ey şanem evvel kıati bozgun idi

Öykünelden zülfüñe bir pâre düzdi tüyini” (NBD: G 624/6)

(Ey put gibi güzel sevgili, nâfe eskiden çok bozgun idi. Saçına öykündüğünden beri tüyünü düzdü/derleyip toparladı.)

Ayrıca kişileştirilerek âşık gibi kullanılan nâfe, saçın kokusundan dolayı sararıp solmuş, bir deri bir kemik kalmış ve bağı kan dolmuştur:

“Nâfe saçuñ hevâsına sevdâya düşmese

Qalmazdı böyle şarılu bir kıat deri ile” (NBD: G 462/6)

(Nâfe saçının arzusundan/havasından dolayı sevdaya düşmeseydi böyle bir kat deri ile sarılı kalmazdı.)

“Nâfenün bağı çü zülfüñ hasretinden kan olur

Yanılır zülfüne her kim nâfe-i müşğîn diye” (CSD: G 292/4)

(Saçının hasretinden nafenin bağı kan olur. Saçına her kim müşğ kokulu derse yanılır.)

Ayrıca bk.⁷⁴

⁷³[(NBD: G 624/6)]

⁷⁴ [(CSD: G 261/1)]

- Nâfe (Far., is.)

“Kaşuñ sevâdına ‘anber bulınsa deryâda

Saçuñ kohusına nâfe Hotende bulına mı” (AD: G 716/3)

(Kaşının karasına denizde anber bulınsa saçının kokusuna Hutên’de nâfe bulunur mu?)

Ayrıca bk.⁷⁵

- Nâfe-i âhû-yı Hıtâ (Far.+ Far.+ Far., is.t.) Hıta ahusunun nafesi

“Saçı çîn açtı mı ya nâfe-i âhû-yı Hıtâ

K’oldu pür-müşg-i Hoten dâmen-i sahrâ bu gıce” (ŞD: G 148/2)

(Kıvrım kıvrım olan saçını mı ya da Hıta ahusunun nafesi mi açtı? Bu yüzden mi çölün eteği Hoten müşgüyle dopdolu oldu?)

- Nâfe-i âhû-yı Hutên (Far.+ Far.+ Far., is.t.) Hutên ahusunun nafesi

“Kim görürse dir ser-i zülfeynüñ ey gonca-dehen

Bağlamış müşgîn resenler nâfe-i âhû-Hutên” (MHD: G 131/1)

(Ey gonca ağızlı iki saçının ucunu her kim görse Hutên âhûsunun nâfesi müşgîn ipler bağlamış der.)

- Nâfe-i ‘anber-feşân (Far.+ Ar.+ Far., birl. sf.) anber yağdıran nâfe, anber kokusu saçan nâfe

“Sabâ zülfün tozundan yeledi verdi

Meger kim nâfe-i anber –feşânsın” (ND: G 304/16)

(Amber saçan nâfe olduğun için sabâ saçının tozundan yeledi.)

- Nâfe-bâr (Far.+ Far., birl. sf.) nâfe yağdıran, nâfe kokusu saçan

“Kâkül-i gül-pûş u ‘anber-pâş u nâfe-bâruñuñ

Bûyudur her demde tapuña kulavuzum menüm” (ÖRD: G 48/2)

(Gül örten, anber ve nâfe saçan kâkülünün kokusu her zaman senin bulunduğun yere varmak için benim kılavuzumdur)

⁷⁵ [(AD: G 165/6), (CSD: G 41/6; 319/1), (KBD: G 450/4), (NBD: G 496/3), (KND: G 14/2)]

- Nâfe-i Çîn (Far.+ Far., is.t.) Çîn nâfesi

“Zülfüñ için nâfe-i Çîn dimişem

Çeşm-i âhûña Mogol-çîn dimişem” (ÖRD: G 54/1)

(Saçın için Çîn nâfesi, âhu gözün için Mogol güzeli demişim)

Ayrıca bk.⁷⁶

- Nâfe-güşâ (Far.+ Far., birl. sf.) nâfe açan

“Tagıdup zülf-i girih-gîrin ruğundan dil-berüñ

Bu sebebdendir şabâ nâfe-güşâ-yı şubh-dem” (APD: G 206/2)

(Sabahleyin sabânın nâfe açıcı olması sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarını yanağına dağıttığı içindir.)

- Nâfe-i Hatâ (Far.+ Far., is.t.) Hatâ nâfesi

“Zülfüne benzedürmiş özin nâfe-i Hatâ

Kendü özine kaldı yine yüzi karası” (CSD: G 336/2)

(Hatâ nâfesi kendisini saçına benzedirmiş. Yüzü karası yine kendi özüne kaldı.)

- Nâfe-i Hutênî (Far.+ Far., is.t.) Hutênli nâfe

“turreşi çîni nâfe-i hutênî

koğusu müşk ile ‘abîr gelür” (ADD: G 311/3)

(Turreşinin kıvrımı Hutên nâfesi, kokusu müşğ ile ‘abîr gelir.)

- Nâfe-i miskîn (Far.+ Far., birl. sf.) misk kokulu nâfe

“cihân tolu ola ‘ûd ile nâfe-i miskîn

kaçan ki suya giriben saçını tarada ol” (KBD: G 952/3)

(O suya girip saçını taradığın zaman cihan ‘ûd ve misk kokulu nâfe ile dolar.)

- Nâfe-i müşgîn (Far.+ Far., birl. sf.) misk kokulu nâfe

“Nâfenün bagrı çü zülfüñ hasretinden kan olur

Yanılr zülfüne her kim nâfe-i müşgîn diye” (CSD: G 292/4)

⁷⁶ [(APD: K 14/5; G 21/3), (ND: G 77/4; 420/1), (KND: G 31/7; 73/4)]

(Nâfenin bağı saçın hasretinden kan olduğu için her kim ona müşg kokulu nâfe dese yanılır.)

- Nâfe-i müşg-i Hıtâ (Far.+ Far.+ Far., is.t.) Hıtâ miski nâfesi

“Zülfüñ girihlerini çözeldeñ nesîm-i şubh

Bağlanmaz oldu nâfe-i müşg-i Hıtâ yükü” (NBD: G 572/2)

(Sabah rüzgârı saçının düğümlerini çözdüğünden beri Hıtâ miski nâfesi yükü bağlanmaz oldu (ihtiyaç kalmadı).)

- Nâfe-i müşg-i Hutên (Far.+ Far.+ Far., is.t.) .Hotên miski nâfesi

“Sabâ çü zülfüne uğrar geçer abîr saçar

Meğer ki nâfe-i müşk-i Hotên mu‘anber imiş” (ŞD: G 85/6)

(Sabânın saçına uğrayıp geçtiğinde abir saçmasının nedeni öyle anlaşılıyor ki onun hoş kokulu Hotên miski nâfesi olmasıymış.)

- Nâfe-i ter (Far.+ Far., birl.sf.) taze nâfe

“Nefes-i bâd-ı sabâ gâliye-sâ oldu meger

K’ol saçı nâfe-i ter zülf-i mu‘anber geliser” (KND: G 18/3)

(Saba rüzgârının nefesi galiye kokulu oldu. Anlaşılan o ki saçı taze nâfe, zülfü anber kokulu gelecek.)

- Nâfe-i Tatâr (Far.+ Far., is.t.) Tatar nâfesi

“Zülfün koma kim hem-ser ola bâd-ı sabâyâ

Virmek yile ol nâfe-i Tatar’ı sebeb ne” (CSD: G 279/6)

(Saçının sabah rüzgârıyla arkadaş olmasına göz yumma. Tatar nâfesini yele vermenin sebebi nedir?)

Ayrıca bk.⁷⁷

⁷⁷ [(APD: G 38/2), (CSD: G 150/5), (NBD: G 175/4; 187/6), (ND: G 99/3, 442/10),(MN (Ömer: 124/155/9))]

2.1.2.5 Gâliye

Arapça isim olan gâliye, misk ile ‘anber den yapılmış ve boya olarak kadınlar tarafından saçlara sürülen siyah kokulu bir maddedir.⁷⁸

- Gâliye (Ar., is.)

“gâliye gîsûsına dürter isem

gâliyenüñ yüzini kara kıla” (KBD: G 142/2)

(Galiye kokulu saçını dürtersem galiyenin yüzü kara olur.)

Ayrıca bk.⁷⁹

- Gâliye-bû (a.+ f., birl. sf.) gâliye kokulu

“Gâliye-bû saçınla çün cân ile vuslat etmişim

Çîn ü Tatarı bulmuşum ûd ile müşğ ü anberi” (ND: G 419/2)

(Gâliye kokulu saçınla cânı vuslat ettiğim için Çin ve Tatar ûdunu, müşğünü ve anberini bulmuşum.)

2.1.2.6 Ūd (Ar., is.)

Arapça isim olan ūd, ateşte yakıldığı zaman etrafa güzel koku veren ve dumanı kıvrım kıvrım olan küçük ve ince çubuklar halinde bulunan bir maddedir. Ödağacı olarak da adlandırılır.⁸⁰

“Ruhlaruñ odında zülfün ūd imiş anber hatun

Bezm-i hüsnünde anun’çun gezdürür micmer hatun” (CSD: G 177/1)

⁷⁸ Abdullah Yeğın, Abdūlkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım, *Age.*, s. 281; Ferit Devellioğlu, *Age.*, s. 275; İlhan Ayverdi, *Age.*, C 1, s. 993; İskender Pala, *Age.*, s. 161; Mehmet Kanar, *Age.*, C 1, s. 1018; Mustafa Nihat Özön, *Age.*, s. 247; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, “Gâliye”, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976), C 3, s. 274; Yaşar Çağbayır, *Age.*, C 2, s. 1635.

⁷⁹[(AD: K 65/15; G 193/1; 533/6)]

⁸⁰ Abdullah Yeğın, Abdūlkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım, *Age.* s. 1013; Ferit Devellioğlu, *Age.*, s.873; İlhan Ayverdi, *Age.*, C 3, s. 3226; İskender Pala, *Age.*, s. 464; Mehmet Kanar, *Age.*, C 2, s. 3562; Mustafa Nihat Özön, *Age.*, s. 873; Sir James W. Redhouse, *Age.*, s. 1327; Şemseddin Sami, *Age.*, s. 737.

(Yanakların ateşinde saçın ûd, ayva tüyün anber imiş. Güzellik meclisinde onun için hatun buhurdân gezdirirmiş.)

Ayrıca bk.⁸¹

2.1.3 Saçın Kokusu İçin Teşbih Unsuru Olarak Kullanılan Güzel Kokulu Çiçekler

Divan şâirlerinin, on dört ve on beşinci yüzyıl divanlarında saçın kokusu için benefşe, ıtır, reyhân, semen ve sünbül gibi çiçekleri teşbih unsuru olarak kullandıkları görülmüştür. Divan şâirlerinin divanlarında yer verdikleri bu çiçekleri hangi şair kaç defa divanında örneklendirdiğini görmek için “Ek” bölümünde verilen Tablo 4’e bakılmalıdır.

2.1.3.1 Benefşe

Farsça isim olan benefşe (menekşe), kısa boylu ve taç yaprakları yere eğik, küçük ve kıvrımlı, güzel kokulu, renkli görüntüsü olan, genellikle ilkbaharda açılan ve zor şartlara dayanıklı olan bir çiçektir.⁸² Benefşe saçın kokusuna özenip ona kul ve der-hem olur:

“Benefşe reng ü bû-y-ıla senüñ zülfüne öykünmiş

Sabâ bu cürm-içün anuñ dilin çekdi kafâsından” (AD: G 483/6)

(Menekşe senin saçının renk ve kokusuna özenmiş. Sabâ bu hatadan dolayı onun dilini kafasından çekti.)

“Eğerçi müşg-peykerdür benefşe

Senüñ zülfüne çâkerdür benefşe” (AD: tcb. 1/3/1)

(Eğer menekşe müşg yüzlü ise o senin saçına kuldur.)

⁸¹ [(AD: G 515/2; 517/1; 533/6; 159/5; 183/2), (CSD: G 144/3; 155/5), (MN (Mukîmî 114/140/2), (KBD: G 4/14; 33/4; 58/2), (ND: G 419/2;T 26)]

⁸² Abdullah Yeğın, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalın, *Age.*, s. 105; Ferit Devellioğlu, *Age.*, s.84; İlhan Ayverdi, *Age.*, C 1, s. 329; İskender Pala, *Age.*, s. 66; Mustafa Nihat Özön, *Age.*, s. 81; Sir James W. Redhouse, *Age.*, s. 389; Şemseddin Sami, *Age.*, s. 240; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/ İsimler/Eserler/Terimler*, “Benefşe”, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976), C 1, s. 395; Yaşar Çağbayır, *Age.*, C 1, s. 545; Yavuz Bayram, “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007):209-219, s.215.

“Ne koku tuydı zülfünden benefşe
Ki odından anuñ der-hem olupdur” (AD: G 273/3)

(Menekşe saçından nasıl bir koku duyduysa onun ateşinden dolayı ıstırap içindedir.)

Ayrıca bk.⁸³

- Benefşe (Far., is.)

“Nigâr ruhlarını lâle-zâra beñzetedüm
Benefşe saçlarını müşk-bâra benzetedüm” (MHD: G 116/1)

(Ey sevgili, yanaklarını lâle bahçesine, menekşe saçlarını da müşg kokusuna benzettim.)

Ayrıca bk.⁸⁴

- Bû-yı benefşe (Far.+ Far., birl. sf.) menekşe kokulu

“Senüñ müyuñ virür bû-yı benefşe
Benüm rûyum olur rengi semenden” (KAD: G 370/2)

(Senin saçın menekşe kokusu verir. Benim yüzüm yasemin rengi olur.)

Ayrıca bk.⁸⁵

2.1.3.2 İtır

Arapça isim olan ‘ıtır, sardunyahillerden, yaprakları güzel kokulu, çiçekleri türlü renklerde olan bir süs bitkisidir. Türkçe’de daha çok “güzel koku” anlamında kullanılan ıtır kelimesinden attar (güzel koku satan), itrî (kokulu), itriyyât (güzel kokular, güzel kokulu yağlar), ıtırnâk (güzel kokulu), ve muattar (güzel kokulu) gibi kelimeler türetilmiştir.⁸⁶

⁸³ [(AD: G 512/4; 595/3)]

⁸⁴ [(KAD: G 293/5)]

⁸⁵ [(AD G 4/12;38/6; 41/7;78/8), (MN (İşkî 121/153/5), (ŞD: K10/12;15/8; G 146/1;155/9)]

⁸⁶ Abdullah Yeğin, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım, *Age.*, s. 399-400; Ferit Devellioğlu, *Age.*, s.399; İlhan Ayverdi, *Age.*, C 2, s. 1328; Mehmet Kanar, *Age.*, C 1, s. 1473; Mustafa Nihat Özön, *Age.*, s. 348; Sir James W. Redhouse, *Age.*, s. 1306; Şemseddin Sami, *Age.*, s. 725; Yaşar Çağbayır, *Age.*, C 2, s. 2064.

“Saçun ‘ıtrı yüzün naķşı uşandurdu beni bilgil

Hıta müşki tatârından dağı Çinün nigârından” (MN (Ömer: 88/99/5))

(Saçının ıtrı, yüzünün süsü beni Hitâ ve Tatâr müşginden ve ayrıca Çin güzelinden usandırdı, bil.)

- Mua‘ttar (Ar., sf.) ıtrılı, güzel kokulu

“Sabâ irürdi meğer Şeyhî'ye saçın kokusun

Ki her nefes ki urur âlemi mu‘attar eder” (ŞD: G 45/7)

(Her nefes âlemi ıtır kokulu eden sabâ meğer saçının kokusunu Şeyhî'ye erdirdi.)

Ayrıca bk.⁸⁷

2.1.3.3 Reyhân

Arapça isim olan reyhan (fesleğen) renkleri açık yeşilden koyu yeşile değişebilen, yaprakları yumuşak, soğuğa karşı çok duyarlı bir çiçektir. Reyhanın kokusu güzeldir ve cennet çiçeği olarak bilinir.⁸⁸

“Saçuñ reyhânı cânlar râhatıdır

Hatâ dimeñ aña müşg-i Hotendür” (AD: G 155/2)

(Reyhan kokulu saçın cânlar rahatıdır. Hata demeyin ona [o] Hutem müşgüdür.)

Ayrıca bk.⁸⁹

Divan şiirinde, saç reyhana benzetildiğinde âşığın hayran olma durumu ortaya çıkmaktadır. Hayrân olma hali ise; âşık için aşırı tutkun olma anlamına

⁸⁷ [(AD: G 7/7; 38/3; 183/2; 198/1; 730/2), (KBD: G 432/7; 500/2; 559/2; 834/5), (MHD: G 2/3), (N: G 75/7; 77/7; 128/1; 137/2; 275/7), (ŞD: G 25/1; 169/5; 188/7)]

⁸⁸ Abdullah Yeğın, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım, *Age.*, s. 822; Ferit Devellioğlu, *Age.*, s. 890; İlhan Ayverdi, *Age.*, C 3, s. 2582; İskender Pala, *Age.*, s. 376; Mehmet Kanar, *Age.*, C 2, s. 2821-2822; Mustafa Nihat Özön, *Age.*, s. 711; Sir James W. Redhouse, *Age.*, s. 988; Şemseddin Sami, *Age.*, s. 527; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/ İsimler/Eserler/Terimler*, “Reyhân”, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976), C 7, s. 325; Yaşar Çağbayır, *Age.*, c 5 s. 3964; Yavuz Bayram, *Agm.*, s.215.

⁸⁹ [(AD: G 384/5; 499/7), (APD: G 277/7), (MN (Ömer: 83/94/2))]

gelmektedir.⁹⁰ Hayrân aynı zamanda esrar sarhoşu demektir. Nasıl ki âşık olanların bakışları donuk donuk olur, öyle de hayrân olanların gözleri de uyuşturucunun etkisiyle donuklaşmaktadır.⁹¹ Afyon sarhoşluğunun sonucu olarak hayrân olanlar; yüksek sesle kahkahalar atmakta, kendi kendine bir sürü anlamsız sözler söyleyip arada bir sebepsiz hiddet fırtınalarına kapılmakta ve gülünç durumlara düşme gibi dengesizlikler göstermektedir.⁹²

Diğer taraftan, divan şiirinde sevgiliye hayrân olan âşık, aşk ateşinden dolayı kendinden geçtiği için akli başından gidip Mecnûnvari deli olduğu gibi Dr. Mongeri'nin de tespitiyle 1860 yıllarında İstanbul'da görülen akıl hastalıklarının bir sebebinin de esrar olduğudur.^{93,94}

“Saçuñ reyhânı kim dâ'im belâdur

Olan hayrân bu reyhâna benem ben” (AD: G 525/7)

(Saçının reyhanı devamlı beladır. Bu reyhana hayran olan benim ben.)

Ayrıca bk.⁹⁵

“Saçuñ reyhânına cândan olupdur cân u dil hayrân

Şifâ aña bu ki_eydesin dudagum uş saña em em” (AD: G 423/5)

(Cân ve gönül saçının reyhanına candan hayran olmuştur. Eğer, “İşte dudağım em em.” dersen ona şifa budur.)

Ayrıca bk.⁹⁶

⁹⁰ A. Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, haz.Recep Toparlı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), s.707.

⁹¹ İskender Pala, *âh mine'l-aşk*, (İstanbul:L&M, 2002), s.112.

⁹² Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri –İnsanlar, İnanışlar, Eğlence, Dil-*, haz.Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), C 2, s. 328.

⁹³ *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 11, 1995) , “Esrar” maddesi, s.432.

⁹⁴ Abdülkadir Erkal, “Divan Şiirinde Afyon ve Esrar (Opium and Mariuhana In The Divan Poetry)”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 33 (2007): 25-61, s.32.

⁹⁵ [(AP: G 219/2), (MN (Ömer: 73/74/1]

“Benefşe zülfünü salmış gül üste anberîn sâye
Gönül hayrân u zâr olmuş bu reyhân-ı semen-sâye” (ND: G 389/1)
(Menekşe saçını güle benzeyen yanağına anberin gölge olarak salmış. Bu yasemine
benzeyen reyhan için gönül hayran ve inler olmuş.)

Ayrıca bk.⁹⁷

- Ârâm-ı reyhân (Far.+ Far., birl. sf.) reyhan çiçeğinin kokusunun dinlenme yeri

“Yüzüñ rengi-durur ârâyiş-i gül
Saçañ kohusıdur ârâm-ı reyhân” (AD: tkb. 3/7/4)

(Yüzünün rengi gül süsüdür. Saçının kokusu reyhanın dinlenme yeridir.)

- Tâze reyhân (T.+ Far., birl. sf.) taze reyhan kokusu

“Salalı ‘anberîn zülfüñ gül üzre tâze reyhânı
Perîşân gönlüm ol mâhuñ olupdur zâr u hayrânı” (AD: G 672/1)

(Anber kokulu saçın gül üzerine taze reyhanı saldığından beri perişan gönlüm o ay
yüzlü için hayran ve inler olmuştur.)

- Reyâhîn (Far., is., ç.) reyhanlar

“Girü cennet-sıfât oldı çemen dürlü reyâhînden
Meger irdi sabâ yili sabâh ol zülfi müşgîne” (AD: G 606/6)

(Saba rüzgârı sabah o müşg kokulu saça ulaşmış olduğundan dolayı çemen türlü
reyhanlardan cennet gibi oldu.)

Ayrıca bk.⁹⁸

- Bûy-ı reyâhîn (Far.+Far., birl. sf.) reyhan çiçeğinin kokusu

“Zülfüñe irdi bâd-ı sabâ bu hevâ-y-ıla
Âfâk tolu bû-yı reyâhîn degül midür” (AD: G 221/3)

(Bu havayla sabâ rüzgârı saçına erdi. Âfâk reyâhîn kokusuyla dolu değil midir?)

⁹⁶ [(AD: G 156/3; 177/5; Z 12/5)]

⁹⁷ [(AD: G 539/3), (APD: G 291/1), (MN (Ahmedî: 73/74/1))]

⁹⁸ [(AD: G 484/4; 700/5)]

2.1.3.4 Semen

Farsça isim olan semen (yasemin); yumuşak dokulu, beyaz, sarı ve pembe renkli, güzel kokulu ve tırmanıcı ve çok yıllık bir çiçektir. Bu çiçekten parfüm sanayisinde kullanılan değerli, uçucu bir yağ çıkarılmaktadır.⁹⁹

- Semen-bû (Far.+ Far., birl. sf.) yasemin kokulu

“Şu günden kim boyuñ serv-ü-ser-i zülfüñ semen-bûdur

Çinâr ölmüştürür gider benefşe kara yaşludur” (NBD: G 137/1)

(Boyunun serv, saçının ucunun kokusu yasemin olduğu gün çınar ölmüş, menekşe kara yaslıdır.)

Ayrıca bk.¹⁰⁰

- Zülf-i semen-sâ (Far.+ Far.+ Far., birl. sf.) yasemin kokulu saç

“saçuña müşğ didüm lîk hatâ söylemişem

beni gör zülf-i semen-sâyı neye beñzedürem” (ADD: G 221/4)

(Saçına müşğ kokulu dedim ama hata yapmışım. Yasemin kokulu saçı neye benzettiğimi görün.)

Ayrıca bk.¹⁰¹

2.1.3.5 Sünbül

Farsça isim olan sünbül; şekil olarak kıvrıkcık, zarif, rengi canlı denilebilecek derecede parlak, kokusu güzel bir çiçektir. Çiçekleri ana sapın ucunda teşekkül eder. Çok gösterişli bir bitki olup soğanlarıyla üretilir. Yaprakları ise uzun ve yeşil renklidir.

⁹⁹ Abdullah Yeğın, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım, *Age.*, s. 864; Ferit Devellioğlu, *Age.*, s. 935; İlhan Ayverdi, *Age.*, C 3, s. 2725; Mehmet Kanar, *Age.*, C 2, s. 2994; Mustafa Nihat Özön, *Age.*, s. 744; Sir James W. Redhouse, *Age.*, s. 1078; Şemseddin Sami, *Age.*, s. 572; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/ İsimler/Eserler/Terimler*, “Semen”, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976), C 7, s. 514; Yaşar Çağbayır, *Age.*, C 6, s. 4137; Yavuz Bayram, *Agm.*, s.214.

¹⁰⁰ [(ŞD: G 187/1)]

¹⁰¹ [(ADD: G 211/5), (KBD: G 138/5)]

Kokusu çok keskin olan sünbülün, yapraksız bir sapın ucunda dik salkımlar oluşturan mavimsi, mor, pembe veya beyaz renkte çiçekleri vardır.¹⁰²

Divan şairleri şiirlerinde saçın kokusu bağlamında sünbülden bahsederken; sünbülün saça kul olduğunu ve saçın kokusunu bulmak için yüzünü yere sürüp özünü toprak ettiğini dile getirmişlerdir.

“Benefşe zülfüne her dem hezâr ahsente ey mehrû

Kim ana sünbül ü anber gulâm olmuş eli bağlu” (ŞD: G 146/1)

(Ey ay yüzlü, [ona] sünbül ve anberin eli bağlı olarak köle olduğu menekşe saçına her zaman binlerce aferin.)

“zülfün iren yire koğusını bulam diyü

sünbül yüzün sürer özini hâksâr ider” (KBD: G 190/10)

(Sünbül, saçının erdiği yere kokusunu bulayım diye yüzünü [yere] sürüp özünü toprak eder.)

- ‘Anberîn sünbül-i zülf (Ar.+ Far.+ Far., birl. sf.) anber ve sünbül kokulu saç

“Anberîn sünbül-i zülfün düşeli benden irak

Kati âşüfteyim ey zülf-i perîşân beri gel” (ND: G 232/4)

(Ey dağınık saç, anber ve sünbül kokulu saçın benden uzak düştüğünden beri darmadağınım, beri gel.)

Ayrıca bk.¹⁰³

- Bûy-ı sünbül (Far.+ Far., birl. sf.) sünbül kokusu

“Lâle-leb ü yüzi gülüm iy saçı bûy-ı sünbülüm

Gel berü gel yüzümde gör reng-i semen didüklerin” (KAD: G 384/6)

¹⁰² Ferit Devellioğlu, *Age.*, s. 971; İlhan Ayverdi, *Age.*, C 3, s. 2874; İskender Pala, *Age.*, s. 414; Mehmet Kanar, *Age.*, C 2, s. 3138-3139; Mustafa Nihat Özön, *Age.*, s. 770; Sir James W. Redhouse, *Age.*, s. 1081; Şemseddin Sami, *Age.*, s. 573; Yaşar Çağbayır, *Age.*, c 6, s. 4379; Yavuz Bayram, *Agm.*, s.213.

¹⁰³ [(CSD: G 236/2), (ND: G 384/1)]

(Ey lale dudaklı, gül yüzlü saçı sümbül kokulu, yasemin renkli dediklerini yüzümde görmek için beri gel.)

Ayrıca bk.¹⁰⁴

- Müşgîn sümbül (Far.+ Far., birl. sf.) müşg kokulu sümbül

“Yüzünde hâl fülfüldür Habeş mülki aña kıldur

Saçın müşgîn sümbüldür tudağın çeşme-i mînu” (MN (Bahâ 56/44/3))

(Yüzündeki ben Habeş ülkesinin ona kul olduğu karabiberdir. Saçın müşg kokulu sümbül, dudağın cennet çeşmesidir.)

- Sümbül-i cennet (Far.+Far., is.t.) cennet sümbülü

“Çü zülfün sümbül-i cennettür ey dost

Ana müşg-i Hatâ demek hatâdır” (CSD: G 68/5)

(Ey dost, saçın cennet sümbülü olduğu için ona Hatâ miski demek hata olur.)

- Sümbül-i gül-bû (Far.+Far.+Far., birl. sf.) gül kokulu sümbül

“Nice kâkül nice mû sümbül-i gül-bûdur bu

Dil-i ‘uşşâkı perişân idici budur bu” (NBD: G 443/1)

(Bu nasıl kâkül, bu nasıl saç; bu gül kokulu sümbüldür. Âşıkların gönlünü perişan edici koku budur.)

- Sümbül-i müşg-bû (Far.+ Far.+ Far., birl. sf.) müşg kokulu sümbül

“Zülfünü sorsalar anun sümbül-i müşk-bû derim

Yüce boyun görünicek celle celâlühû derim” (ND: G 264/1)

(Onun saçını sorsalar misk kokulu sümbül derim. Yüce boyunu görünce celle celâlühû derim.)

- Sümbül ü reyhân (Far.+ ü.+ Far., at.ter.) sümbül ve reyhân

“Boyuñla bir endâze-durur serv ü sanevber

Zülfüñ-ile bir râyhada sümbül ü reyhân” (AD: G 485/5)

¹⁰⁴ [(AD: G 193/3; 441/5; 512/2; 515/2; 598/4), (ADD: G 124/4;192/3), (APD: G 81/4; 177/3; 266/2), (CSD: G 120/3), (MN (Nâmûsî: 29/4/9), (Nesîmî: 41/20/1), (Sâfi: 59/50/1), (Ömer: 97/112/3; 234/369/6)), (N: G 271), (ÖRD: G 187/4)]

(Servi ve fıstık çamı boynun ile bir ölçüde, sünbül ve reyhan saçın ile aynı kokudadır.)

Ayrıca bk.¹⁰⁵

2.2 Sevgilinin Saçının Kokusu Bağlamında Âşık

Âşık, sadece sevgiliye değil, onun kokusuna da âşıktır. Bu sebepte dolayı; saçın kokusunun ‘âşığın üzerinde birçok etkisi vardır.

2.2.1 Sevgilinin Saçının Kokusuna Sevdalanan Âşık

- Divan şiirinde âşık sevgiliye âşık olduğu gibi sevgilinin saçının kokusuna da âşıktır.

“Bûy-ı zülfüñ geldügince tañ mı sevdâm arta dost

Ḥastanuñ ḥâlinde artar çün ola aḥşam maraz” (KAD: G 242/2)

([Ey] dost, saçının kokusu geldiğinde sevdanın artması şaşılacak bir şey mi? Akşam olunca hastanın hastalığı da artar.)

- Saçın kokusu âşığın sevdalanmasına ve sevdâsının artmasına neden olur:

“Fitnesiyle gözlerüñüñ göñlüme gavgâ düşer

Zülf-i anber-bâruñ ile başuma sevdâ gelür” (AvD: G 17/ 3)

(Gözlerinin fitnesiyle gönlüme kavga düşer. Amber kokusu saçınla başıma sevdâ gelir.)

Ayrıca bk.¹⁰⁶

“Zülf-i müşkîni hevâsıyla sevdâm arturur

Çün şabâ gülzâr içinde sünbül-i ter depredür” (MN (‘İşkî: 229/360/2))

(Sabâ gülbahçesi içinde taze sünbül kımıldattıkça müşg kokulu saçının havasından dolayı sevdamı artırır.)

¹⁰⁵ [(AD: G 500/9; 500/12), (ADD: G 220/5)]

¹⁰⁶ [(KAD: G 113/2),(ÖRD: G 37/1)]

- Âşık sevgiliyi arzuladığı gibi onun saçının kokusunu da arzular:

“Katı müştak olmuşum zülf ü ızârın bûyuna

Ey yüzü gülşen saçı müşk-i Tatarım kandasın” (ND: G 311/7)

(Saç ve yüzünün kokusunu çok arzular olmuşum. Ey yüzü gül bahçesi, saçı Tatar müşgüm neredesin?)

Ayrıca bk.¹⁰⁷

- Âşık, sevgiliye kavuşmak adına onun bulunduğu yere gitmek için yolculuğa çıktığı gibi sevgilinin saçının kokusu için de aynı şeyi yapar:

“zülfi yili koşusın işitdüm

aldum başum ol diyâra düşdüm” (KBD: G 333/6)

(Saçının kokusunu işittim. Aldım başımı o diyara [gitmek için yola] düştüm.)

Ayrıca bk.¹⁰⁸

- Âşık sevgili için canından vazgeçtiği gibi onun saçının kokusu için de canından vazgeçmeye hazırdır ve hatta vazgeçer:

“Kamudan geçmişim li’llâhi fi’llâh

Meger şol turra-i 'anber-feşândan” (ND: G 335/10)

(Allah için her şeyden vazgeçmişim ama şu anber saçan turrelerinden [vazgeçmem.])

“Vardı ‘ ömrüm ârzü-yi bûy-i zülfünden yile

Ol kuru sevdâda hâşıl çünkü bûdur neylesün” (APD: G 244/7)

(Ömrüm saçının kokusunun arzusuyla boşa gitti. O kuru sevdada netice koku olduğu için ne yapsın?)

Ayrıca bk.¹⁰⁹

“Zülf-i müşgînün hevâsıyla Cem’ün hâk olduğın

İşidenler diye cândan tayyibâ’llâhu serâh” (CS: G 275/7)

¹⁰⁷ [(APD: G 152/1), (CSD: G 284/ 6; 317/3), (KBD: G 195/3), (MN (Ömer: 88/99/5)), (ND: G 93/8; 375/15)]

¹⁰⁸ [(AvD: G 55/2), (APD: G 328/1)]

¹⁰⁹ [(AD: G 571/5), (APD: G 56/4; 282/8; 328/1), (CSD: G 166/4), (KBD: G 645/4)]

(Cem'in müşg kokulu saçının arzusundan dolayı öldüğünü işitenler, tayyibâellâhu serâh [Allah kabrini güzelleştirsin] diyeler.)

“cânı yile virdük nigârâ saçuñ-çün

bulalı saçuñuñ koñusın sabâdan” (KBD: G 645/4)

(Ey sevgili, sabadan saçının kokusunu bulduğumuzdan beri saçın için cânımızı yele verdik.)

“Niçe başlar topraga düşüp vire cânlar yile

Bir nefes çözülse zülfüñdeki müşgîn bağlar” (A: G 225/4)

(Saçının müşg kokulu bağlarından bir nefes çözülse nice başlar toprağa düşüp cânlarını yele vereler.)

Ayrıca bk.¹¹⁰

- Âşık saçın kokusunu almak için yüzünü her yana sürüyerek yürür ve hatta onu çalmak ister:

“Zülfüñ kokusın almaga bir kez yaşum bigi

Her yaña yüz sürinü yürürem şemâl-ile” (AD: G 567/3)

(Bir defa olsun yaşım gibi saçının kokusunu almak için rüzgâr ile her yana yüz sürerek yürürüm.)

“zülfüñe gönül vardı ki bir koñu apara

zencîr dañı düzd ile ‘ayyâra gerekdür” (KBD: G 643/5)

(Gönül, saçına bir koku çalmak için vardı. Hırsız ve dolandırıcıya zincir gereklidir.)

Ayrıca bk.¹¹¹

- Âşık, sevgilinin kendisine, Hoten müşgü nâfesini armağan olarak ısmarlar:

“Mülk-i Çin’e varduñca zülfün iy Türk-i Hatâ

Nâfe-i müşg-i Hotan’dan armağân ısmarlarım” (CSD: G 210/6)

¹¹⁰ [(AD: G 529/2; 626/5)]

¹¹¹ [(KBD: G 458/3)]

(Ey Hıta Türkü, saçın Çin ülkesine vardığında armağan olsun diye Hutun müşğünden ısmarlarım.)

2.2.2 Sevgilinin Saçının Kokusunun Âşık Üzerindeki Etkileri

Sevgilinin saçının kokusu âşığı; âzâr, âh u zâr / zâr, çaresiz, dert sahibi (gam-hâr, münfail), dîvâne (şeydâ, şûrîde, vâlih), hayrân, miskîn, kul, perîşân, rüsvâ, pür-sevdâ, siyehkâr, zinde eder. Ayrıca âşığın gönlünü açıp ona ebedî hayat veren sevgilinin saçının kokusu; âşığın gönlünü bî-karâr ve dimağını muattar hale getirir. Sevgilinin saçının kokusundan her kim bahsederse nefesi hoş kokulu olur. Bununla birlikte; sevgilinin saçının kokusu âşığa vefâ kokusu getirip onun sevdâ derdine ilaç ve rûhuna gıdâ olur. Âşığın ruhunu ferahlatıp onun gönlünü gül bahçesine çevirir ve onu kendinden geçirerek gönlünü yağmalar. Sevgilinin saçının kokusu âşığın tenini ve canını hararete düşürür. Ayrıca o âşığın can mülkünü ele geçirir. Şöyle ki sevgilinin saçının kokusu;

- Âşığı zâr eder:

“Şaçın göz gördi dir iy dil beni zâr eyleyen bû bu

Sini dâm-ı maḥabbetle giriftâr eyleyen bû bu” (KAD: G 407/1)

(Saçın “Göz gördü.” der. Ey gönül, beni inler hale koyan ve seni muhabbet tuzağına düşüren koku budur.)

“Salalı ‘anberîn zülfüñ gül üzre tâze reyḥânı

Perîşân gönlüm ol mâhuñ olupdur zâr u hayrânı” (AD: G 672/1)

(Anber kokulu saçın gül üzerine taze reyhanı saldığından beri perişan gönlüm o ay yüzlü için hayran ve inler olmuştur.)

Ayrıca bk.¹¹²

¹¹² [(ND: G 389/1)]

- Âşığî âzâr eder:

“Didüm âzürdedür ‘ Âynî bilinmez kimden olmuşdur

Elin saçına uzatdı didi âzâr iden bû bu” (KAD: G 406/7)

(“Âynî’nin incinmesine kim sebep olmuştur bilinmez.” dedim. Elini saçına uzatıp
“ [onu] inciten koku bu” dedi.)

- Âşığî çâresiz bırakır:

“Metâ‘-ı bûy-ı miskûñden didüm alurdı dil şatsañ

El urdı zülfine eydür anı bâzâr iden bû bu” (KAD: G 406/4)

(“Gönül kıymetli misk kokusunu satsan alırdı.” dedim. Saçına el vurup “onu pazara
sürükleyen koku bu.” dedi.)

- Âşığın can mülkünü ele geçirir:

“Şaçdı kâfur üzre ‘ anber kâkül-i müşkîn-i döst

İtdi cân mülkin musahhar kâkül-i müşkîn-i döst” (KND: G 5/1)

(Müşğ kokulu saçı kâfur [gibi olan yüzünün] üzerine amber saçıp cân mülkünü ele
geçirdi.)

- Âşığî dert sahibi (gam-hâr, münfail, dal harfi gibi, siyehkâr) eder:

“Cüdâyım ol saçı reyhân u yanagı gülden

Benefşe bigi bu derd-ile kâmetüm hamdır” (AD: G 39/16)

(O reyhan saçından ve gül yanağından ayrırım. Menekşe gibi bu dertten dolayı
boynum eğridir.)

“Didüm gamzeñ gönül aldı beni uş gam-güsâr itdi

Burup kâküllerin eydür sini gam-hâr iden bû bu” (KAD: G 406/3)

(“Gamzen gönül alıp işte beni teselli etti.” dedim. “Kâküllerini burup seni kederli
hale sokan koku budur.” dedi.)

“Vâlihîm hüsnüñde ey müşkîn saçından münfa‘il

Cennetin bâğında reyhân sünbülün çininde tîb” (ND: G 17/2)

(Ey müşğ kokulu saçından kederli, güzelliğinden şaşkına dönen ben; cennetin bağında reyhan, sümbülün kıvrımında güzel kokuyum.)¹¹³

“Kâmetüm lâm olduğına bu siyeh bâhtumdan âh
Hâlüme iy zülf-i anber-bû hemîn sen dalsın” (CSD: G 245/ 2)

(Ah ki bu siyah bahtım yüzünden boynumun lam gibi büküldüğüne ey anber kokulu saç, halime sen şهادet edersin.)

“Budur bu bûy-ı zülfünden seni şeydâ iden iy dil
Budur bu bû seni böyle siyehkâr eyleyen bû bu” (KAD: G 407/4)

(Ey gönül, seni şeyda eden bu sevgilinin saçının kokusudur. Seni siyehkar eden budur bu; bu kokudur.)

Ayrıca bk.¹¹⁴

- Âşığın dimağını mu‘attar eder:

“Dimâğim bûy-ı zülfünden dem-â-dem
Mu‘attardır mu‘attardır mu‘attar” (ND: G 75/7)

(Dimağim saçının kokusundan dolayı her zaman muattardır.)

- Âşığı dîvâne (şeydâ, şûrîde, vâlih) eder:

“Tañ mı cân zülfüñ ucından ola dîvâne senüñ
Uyan ol bûya dimâğ-ı dili sevdâya vire” (KAD: G 436/6)

(Can senin saçından divane olsa şaşırılır mı? O kokuya uyan [aldanan] gönlün dimağını sevdaya verir.)

“Ney gibi nālân ider ol çeşm-i pür-sevdâ meni
Vâlih-ü-şeydâ kıılır bu zülf-i ‘ anber-sâ meni” (APD: G 313/1)

¹¹³ Reyhan aynı zamanda afyon sarhoşu anlamına gelir ve sevgilinin hattına işaret eder. Şair burada sevgilinin yüzündeki hatlardan dolayı afyon sarhoşu olduğunu ve misk kokulu saçının kıvrımından dolayı da kederli olduğunu dile getirmiştir.

¹¹⁴ [(APD: G 218/4), (ÖD: G 73/74/1), (ŞD: G 103/4)]

(O sevgilinin sevda dolu/kara gözleri beni ney gibi inletir. Bu amber kokulu saçları beni valih ü şeyda [deli ve çılgın] eder.)

Ayrıca bk.¹¹⁵

- Âşığı diriltir:

“Gönül saba nefesinden dirildi cân buldu

Kara saçından anun gör ne bû getirdi nesîm” (ND: G 275/4)

(Sabâ kara saçından gör nasıl bir koku getirdi de gönül sabâ nefesinden dirilip cân buldu.)

“Zind’ola ‘aşkuñ şehîdi haşre dek İlyâs-veş

Bûy-ı zülfünden şabâ iltse nesîm-i ‘İsevî” (MHD: G 196/3)

(Sabâ saçının kokusundan İsa gibi olan nefesini iletse aşkın şehidi İlyas gibi haşre kadar diri olur.)

“Çün bâd-ı subh zülfüne ‘anber-fişan ider

Her kanda kim hevâsı nefes ura cân ider” (AD: G 184/1)

(Sabah rüzgârı saçından anber kokusunu yaydığı için her nerede [onun] havası nefes vursa [oraya] can verir.)

“bâd-ı sabâ ger irüre zülfi koşusını yiter

ölü diriltmege neçün hâcet-i nefh-i sûr ola” (KBD: G 553/6)

(Eğer sabâ rüzgârı saçının kokusunu getirirse bu yeterlidir. Ölü diriltmek için niçin sûr üflemeye gerek olsun.)

- Âşığa ebedî hayat verir:

“Saçın vaslından ol ‘âşık hayât-ı sermedî buldu

Ki teslîm eyledi cânın bu reyhân-ı semen-sâya” (ND: G 384/11)

(O âşık, reyhanı semen-sâya canını teslim edip saçın vaslından dolayı edebi hayat buldu.)

¹¹⁵ [(KAD: G 113/2; 401/5)]

- Âşığın gönlünü açar:

“Cânumı her lahza ol la‘l-i müferrih şâd ider

Gönlümü her dâ‘im ol gîsû-yı ‘anber-bû açar” (MD: G 70/2)

(Canımı her an o ferahlatıcı dudak mutlu eder. Gönlümü her daim o anber kokulu saç açar.)

- Âşığı rüsvâ ve pür-sevdâ kılar:

“Eder şûride vü şeydâ kılar rüsvâ vü pür-sevdâ

Dil-i miskîn-i şeydâyı hevâ-yı zülf-i müşgînüñ” (ŞD: G 103/4)

(Misk kokulu saçının havası mecnûn ve miskîn olan gönlü rezil ve sevdâlı kılıp onu deli ve perişan eder.)

- Âşığın gönlünü yağmalar:

“Âfet-i dîn olan ol gîsû-yı ‘anber-bû gibi

Gâret iden gönlünü ben mübtelânuñ bu gibi” (NBD: G 560/1)

(Âfet-i din olan anber kokulu saç gibi ben müptelanın gönlünü yağmalayan bu gibi olsa gerek.)

- Âşık için kalb-şikendir:

“Akl u cân leşkerini zülf-i hevâsı dağıtır

Kim mukâbildir ana kalb-şikendir kokusu” (ŞD: G 186/3)

(Paranın değerini düşüren kokusuna eş değer olan saçın arzusu, akıl ve can askerini dağıtır.)

- Âşığı kul eder:

“Zülfüñ ki ‘anberîn-nefesi-y-le gulâm ider

Bir dâne-y-ile ‘aklı giriftâr-ı dâm ider” (AD: G 272/1)

(Saçın anber kokulu nefesiyle kul eder; bir dâne ile akli tuzağa düşürür.)

Ayrıca bk.¹¹⁶

¹¹⁶ [(AD: G 199/1), (KBD: G 1151/8)]

- Âşığı miskîn eder:

“hezârân gönüli eyledi miskîn

bu ne zülf-i mu‘anberdür nigârâ” (KBD: G 199/4)

(Ey sevgili, bu amber kokulu saç yüzlerce gönü miskîn etti. Bu nasıl saçtır?)

“Zülf-i müşgîn kokusın kokulayalı bu gönül

Düşdi ilden ile miskîn oluban sevdâyî” (ADD: G 207/5)

(Bu gönül müşg kokulu saçının kokusunu kokladığından beri kara/ zavallı sevdalı bir şekilde ilden ile düştü.)

Ayrıca bk.¹¹⁷

- Âşığın cân dimağı muattar eder:

“Cân dimâğın bād-ı şubh eyler mu‘athtar dem-be-dem

Hem-dem olalı saçuñla müşg-bûdur çâre ne” (APD: G 282/4)

(Saçınla arkadaş olduktan sonra sabah rüzgârı kaçınılmaz olarak müşg kokulu olup can dimağını zaman zaman ıtır kokulu eder.)

Ayrıca bk.¹¹⁸

- Âşığın ömrünü uzatır:

“Tâ kim saçuñ girihlerin açduñ şabâ ile

“Ömrin uzatduñ ehl-i dilüñ hõş havâ ile” (NBD: G 470/1)

(Saçının düğümelerini saba ile açtıktan sonra gönül ehli olanların ömrünü bu hoş hava ile uzattın.)

- Âşığı perîşân eder:

“Her kaçan bād ile zülf-i ‘anber-efşân şarmaşur

Dil perîşân olı başlar rişte-i cân şarmaşur” (NBD: G 194/1)

¹¹⁷ [(AD: G 160/3; 199/1),(APD: G 338/6), (KBD: G 254/ 4; T 1416)]

¹¹⁸ [(APD: G 244/5)]

(Her ne zaman rüzgârla sevgilinin anber saçan saçı kucaklaşırsa gönül perişan olur, can ipi sarmaşır.)

Ayrıca bk.¹¹⁹

- Âşığın ruhunu ferahlatır:

“Dağupdur boynuma zülfin benem ber-dârı ol servün

Ğıdâ-yı rûh-ı bûy-ı zülf naşîbi dünyi ‘uqbâdur” (MN (Akbıyk: 69/67/6))

(Saçın boynuma takılmıştır. O selvi boylunun asılanı benim. Ruhumun gıdası olan saçın kokusu dünya ve ahiret nasibidir.)

Ayrıca bk.¹²⁰

- Âşığın sevdâ derdine ilaç olur/olamaz:

“Zülfün kohusudur dil ü cân derdine devâ

Müşg-ile gül kohusu nedür ‘illet-i sudâ’ ”(AD: G 321/3)

(Can ve gönül derdine deva olan saçın kokusudur. Müşg ve gül kokusu başağrısı için nedir?)

“gözüme uyku bir düşdür hayâl oldu uçar gözde

bu sevdâya ‘ilâc olmaz meger ol zülf-i müşkînden” (ADD: G 269/5)

(Uyku gözüme hayal olup uçan bir düştür. Meğer o müşg kokulu saçından bu sevdaya ilaç olmamış.)

- Âşığın tenini ve canını hararete düşürür:

“Görelî saçlarıñda müşg tâbın

Ten ü cânuma düşdi tâb-ıla teb” (AD: G 46/5)

(Saçlarında müşg hararetini gördüğümden beri ten ve canıma hararet düştü.)

¹¹⁹ [(AD: G 3/3; 103/1; 160/3), (NBD: G 38/2; 289/1) (ÖRD: G 49/2)]

¹²⁰ [(ND: G 250/7)]

- Âşığın vefâlı olmasına sebep olur:

“Saçınla gönlümün ahdi vefâ oldu vefâ çünkim¹²¹

Vefâ bûyu gelir dâ'im saçın ahd ü karârından” (ND: G 323/9)

(Devamlı saçının ahd ve kararından vefâ kokusu geldiği için saçınla gönlümün ahdi vefâlı oldu.)

Ayrıca bk.¹²²

- Âşığı zinde kılar:

“Cân zülfüññ kohusu-y-ıla zindedür anuñ

Añma güli katında kim ol derd-i ser olur” (AD: G 165/5)

(Can saçının kokusundan dolayı zindedir. Gülü onun katında anma başderdi olur.)

2.3 Sevgilinin Saçının Kokusu Bağlamında Sabâ

Arapça kökenli bir kelime olan sabâ, gün doğusundan veya doğu ve güney arasından esen hafif ve latîf rüzgâr anlamına gelmektedir. Divan şiiri literatüründe ise; sevgiliden âşığa haber getiren veya onun için haber götürendir. Fakat sabâ rüzgârı sevgiliden haber getirdiği için fitneci olarak da adlandırılabilir. Ayrıca sevgilinin kûyundan gelen sabâ güzel kokuludur. Diğer taraftan; sabah erkenden estiği için sabah rüzgârı olarak anılan sabâ, İsfend ayının (Bayram ayı) sonunda ve baharın evvelinde olduğu için zayıf, hasta ve takatsizdir. Tasavvufî bir terim olarak ise sabâ; nefsin, kuruntular ve vesveseye dalmasıyla bir çeşit iç huzursuzluğu duyması ve perişan olması, feyiz ve tecelli nimetlerine mazhar olma, rûhânî âlemin doğusundan esen ve hayra vesile olan nefhalar, manevî esintiler, nefsin

¹²¹Çünkim: bu kim (MN (N: Nesîmi 87/98/7)

¹²² [(ND: G 425/8; 382/7)]

vesvesesinden meydana gelen perişanlık yahut feyiz ve tecelli gibi anlamları kapsamaktadır.¹²³

Yukarıda da değinildiği gibi sabâ, sevgilinin saçının kokusunu âşığa iletmekle yükümlüdür. Sabâ bu görevi yerine getirebilmek için öncelikle kendisinin saçın kokusunu alması gerekir. Sabâ saçın kokusunu aldıktan sonra, âşıklara bu kokudan haber vermek ya da bu kokuyu onlara götürebilmek için yola çıkar. Böylelikle saçın kokusunun arzusuyla ömrünü yele veren, saçtan haber alabilmek ya da cân bulup dirilmek için saçın kokusunu bekleyen âşıklar¹²⁴, sabâdan saçın kokusunu getirmesini ummakta, istemekte ve hatta ona bu kokuyu ısmarlamaktadır:

“Umar zülfün hoşusun dil şabâdan

Meger ğurbetde oldur âşinâsı” (MN (Mahmûdî: 144/193/4))

(Gurbetteki tanıdığı saçın kokusunu olduğu için gönül onu sabâdan umar.)

Ayrıca bk.¹²⁵

“Getür bâd-ı şabâ luğ it habîbüñ zülfi bûyından

Dil-i mecrûhıma zîrâ be-ğâyet armağandır bu” (MHD: G 136/6)

(Ey sabâ, lütfedip sevgilinin saçının kokusunu getir çünkü gönül yaramana bu koku oldukça gerekli bir armağandır.)

Ayrıca bk.¹²⁶

“Şâm-ı zülfüñden meşâm-ı cânuma bir şemme bû

Kârbân-ı bâd-ı şubha armağan ısmarlaram” (APD: G 217/3)

(Sabâ rüzgârı kervânına siyah saçından canımın burnu için armağan olarak bir parçacık koku ısmarlarım.)

¹²³H. Dilek Batıslam, “Divan Şiirinde Sabâ”. *Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan 2* (2005.):95-117, s.96-97.

¹²⁴Konuyla ilgili örnekler; “Sevgilinin Saçının Kokusu Bağlamında Âşık” bölümünde incelenebilir.

¹²⁵ [(ADD: G 279/5), (CSD: G 121/2), (MHD: G 31/6), (ND: G 311/11)]

¹²⁶ [(ŞD: G 17/3)]

Sabânın âşıklar nezdinde itibar kazanmasının nedeni saçın kokusunu onlara getirmesidir. Öyle ki; âşıklar, kendilerine saçın kokusunu getiren sabâyâ kul olmak istemektedir:

“Ne kohu buldı zülfünden sabâ kim

Kamu cânlara böyle oldu mergûb” (AD: G 51/4)

(Sabâ saçından nasıl bir koku buldu da bütün canlar için böyle kıymetli oldu.)

“nesîme kul oluram ne zer ü ne sîm gerek

ki urdu müşk saçına nigârumuñ şâne” (KBD: G 127/3)

(Sevgilimin müşğ kokulu saçına tarak vuran nesime kul olurum [çünkü] o kokuyu almak için ne altına ne gümüşe gerek kalmadı.)

“dili bu ‘anber-i zülfün ki müşkile saldı

nesîme kul olayım müşkilümi kıldı celf” (KBD: G 299/2)

(Saçının anberi gönlü zorluğa saldı. Zorluğumu ortadan kaldırdığı için nesime kul olayım.)

2.3.1 Sabânın Kokusunun Kaynağı Olarak Sevgilinin Saçı

Divan şiirinde, sabâ sevgilinin saçına erişebilen en şanslı öğelerden biridir. Çünkü sabâ âşıklara haber ve mektup getirip götüreren peyk-i şuarâdır. Yani sevgilinin makamına varabilecek iki şeyden biridir. Diğeri ise şimaldir.¹²⁷ Sevgilinin makamından sabâ saçın kokusunu aldığı için, onun taşıdığı koku sevgilinin saçına aittir. Sabânın saçın kokusunu alış şekilleri farklı farklıdır. Örneğin sabâ; kimi zaman saçın kokusunu, misafîr olarak geldiğinde alırken kimi zaman ise saça eriştiğinde¹²⁸, geldiğinde¹²⁹, uğradığında¹³⁰, güzer kıldığında/ettiğinde¹³¹ ve/veya ona seyr kıldığında¹³² alır.

¹²⁷ H. Dilek Batislam, agm., s.98.

¹²⁸[bk. (AD: G 167/3; 221/3; 263/4; 428/2; 536/3;606/6; 658/5; 693/4), (MN (İşkî: 96/110/6); (Ömer: 232/365/2)), (Ş: G 53/2; 175/7)]

¹²⁹[bk. (ND: G 77/7)]

Ahmedî ve Ahmed-i Dâî sabânın taşımış olduğu kokuyu sevgilinin saçından aldığını şu şekilde ifade etmektedir:

“Cân virür bâd-ı sabâ zülfüne irişdi sabâh

Hîç yirden degül illâ oradandır kohusu” (AD: G 658/5)

(Sabah saçına ulaşır can veren sabâ rümgârının kokusu, başka yerden değil kesinlikle oradandır.)

“meger ol zülf-i perişân ile cem‘ oldı şabâ

yoksa bād-ı seherüñ böyle nedendür kokuşu” (ADD: G 180/8)

(Sabâ, perişan saç ile cem olmuştur. Yoksa seher rümgârının kokusu neden böyle olsun.)

“Yine sevdâyı gönül bir zülfe itmişdür heves

Kim hevâsında olur bād-ı sabâ müşgîn-nefes” (AD: Z 8/1)

(Yine sevdalı gönül arzusundan/havasından saba rümgârının nefesini müşg kokulu eden bir saç heves etmiştir.)

Ancak herkes sabânın taşıdığı kokunun sevgilinin saçından alındığını bilmemektedir. Onlar, bu kokunun Hıtâ ülkesinden geldiğini düşünmektedir:

“Şabâ zülfünden ey dilber cihâni müşg ü bûy etdi

Hıtâdan geldi dër çoklar bilimezler ne bûdur bu” (MN (Ömer: 62/55/3))

(Ey dilber, sabâ saçından cihani müşg kokusuyla doldurdu. Çokları bu kokunun Hıtadan geldiğini söyler ama bu nasıl bir kokudur bilmezler.)

Buna karşın Nesîmî, sabânın saçın kokusuna yâr olduğunu bilenlerin bu kokunun nereden geldiğini anlayabileceklerine dikkat çekmektedir:

“Meger müşkîn saçın bûyu nesîm-i subha yâr oldı

Ki cân-perver demi anun saçın tek müşk-bâr oldı” (ND: G 414/1)

¹³⁰[bk. (AD: G 658/4),(CSD: 116/5; 273/4), (ŞD: G 85/6), (ND: G 133/8)]

¹³¹[bk. (AD: G 7/7; 202/1; 202/5; 207/3), (ADD: 70/1), (APD: 68/7)]

¹³²[bk. (ND: 277/6), (ŞD: mus. 2/2/3)]

(Müşg kokulu saçın, sabah rüzgârına yâr olduğundan onun gönül açan nefesi, saçı gibi müşg kokulu oldu.)

Sabânın kokusunun sevgilinin saçından alındığının bir başka delili ise sabânın nefesi her nereye ulaşırsa ulaşınsın orayı anber kokulu etmesidir:

“Bâd-ı sabâ saçuna irişdi meger ki anuñ

Her kanda ki irişür nefesi ‘anberîn ider” (AD: G 167/3)

(Sabâ rüzgârı, saçına eriştiğinden dolayı onun nefesi her nereye ulaşırsa [orayı] anber kokulu eder.)

Ayrıca bk.¹³³

Sabâ âşıkların arasında itibarlı bir konumdadır. Çünkü o sevgilinin saçının kokusunu kendilerine getirmektedir. Nitekim armağan/hediye ile gelen bir misafiri herkes sever. Necati Bey ve Ahmedî bu hususa şu şekilde değinmiştir:

“Zülfüñ қоһусı ile olur mu‘teber nesîm

Merğüb olur müsâfir olan armağan ile” (NBD: G 448/2)

(Armağan getiren misafir sevil[diğinden] nesîm senin saçının kokusuyla itibarlı olur.)

Ayrıca bk.¹³⁴

2.3.2 Sabâ ile Sevgilinin Saçı Arasındaki İlişki

Yukarıda da belirtildiği gibi, sabâ ile saçın kokusu arasında var olan ilişki sadece sabanın saçın kokusunu alıp âşıklara götürmesi değildir. Divan şairleri, ayrıca sabâ ile saçın kokusu arasında mukayese ve âşık-sevgili ilişkisinde de bulunmuşlardır.

Öncelikle bilinmelidir ki; sabâ ile saçın kokusu arasında yapılan mukayese

ilişkisinde üstün konumda olan hep sevgilinin saçıdır. Bununla beraber Şeyhî ve Cem Sultan gibi şairler bu ikili arasında benzerlik ilişkisi de kurmuştur:

“Zülfün nesîme benzer hoş-bûy eder hevâyı

Kim doldu cân dimâğı uş bûy-ı âşinâyî” (ŞD: G 198/1)

¹³³ [(AD: G 229/4)]

¹³⁴ [(AD: G 51/4), (NBD: G 392/6)]

(Havayı hoş kokulu etme yönünden nesîme benzeyen saçın[ın] bu aşına olunan koku[suyla] cân dimağı doldu.)

Ayrıca bk.¹³⁵

“Çîn seher¹³⁶ toldı Hatâ müşgi kohusından cihân

Bâd-ı subha uğradı ol zülf-i anber-sâ meger” (CSD: 116/5)

(O anber kokulu saç sabah rüzgârına uğramış/baskın yapmış olmalı ki seher vakti cihan Hata müşgüyle doldu.)

Saçın kokusu ile sabâ arasında var olan bir diğer ilişki ise; sabânın saçın kokusuna âşık olmasıdır. Bu âşıklık sebebiyle sabâ, saçın kokusunu almak için sevgilinin eşiğine yüz sürer ve sevgiliye kavuşmayı umar:

“Bûy-ı zülfünden almağ için eser

Yüz sürer işigüne bâd-ı seher” (CSD: G 79/1)

(Seher rüzgârı saçının kokusundan bir eser almak için [sevgilinin] eşiğine yüz sürer.)

“Çünkü alduñ bû-yi zülfüñ tütma vaşlından ümîd

Yürü ey bâd-ı şabâ ölince yeter bu saña” (NBD: G 10/3)

(Saçından koku aldığın için onunla kavuşmayı umma. Yürü ey saba, bu [koku] sana ölünceye kadar yeter.)

Saçın kokusunun âşıklık hali gösteren sabâ üzerinde de birçok etkisi vardır. Buna göre saçın kokusundan dolayı sabâ; âvâre, hevâyî, kendinden giden, miskîn, müptelâ, perîşân-hâl ve sergerdân olmuştur:

“Ne kohu tuydı zülfüñden sabâ kim

Anuñ-çun müşg bigi âvâra düşdi” (AD: G 718/4)

¹³⁵ [(ŞD: G 199/6)]

¹³⁶ Tan yeri ağarmaya başlamadan biraz önceki vakte seher vakti denmektedir. Divan şiirinde zaman unsuru olarak kullanılan seher; seher vakti, vakt-i seher, bir vakt-i seher, her vakt-i seher, beher vakt-i seher, seher demi, dem-i seher, hengâm-ı seher, seher-gâh/seher-geh, vakt-i seher-gâh, çîn seher, seher, seherde, seherlerde, seherden, seherî, bir seher, her seher, her seher-geh/seher-gâh, beher seher, bu seher, ol seher ve tâ seher gibi Türkçe ve Farsça kurallara göre yapılmış birçok şekilde kullanılmıştır. bk. Hüseyin Güfta, “Divan Şiirinde Vakt-i Seher”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-* 3/15 (2010):95-137, s.94.

(Sabâ saçından nasıl bir koku duydu da müşg gibi âvâre oldu.)

Ayrıca bk.¹³⁷

“Kim bile saçuñdan ne kohu tuydı sabâ kim

Anuñ hevesine düşüben oldu hevâyî” (AD: G 650/2)

(Sabâ saçından nasıl bir koku duyup da onun arzusundan dolayı düşüp hevâyî olduğunu kim bilebilir.)

“Erse saçına olma perîşân nesîmi subh

Ol kokuyile bâd-ı seher kendiden gider” (ŞD: G 53/2)

(Sabah rüzgârı saçına ererse perîşân olma. Seher rüzgârı o kokuyla kendinden gider.)

“Zülfüñ ucundan ne miskîñ oldu bâd-ı şubh kim

Tagıdubdur kendüyi ol ‘anberîñ gîsü gibi” (NBD: G 560/6)

(Sabah rüzgârı saçından dolayı nasıl miskin oldu da kendini amber kokulu gisu gibi dağıtmaktadır.)

“Yol eridür yüzi yirde zülf-i yâra cân virür

Gel şabâdan öğrenüñ dervîşler miskînlüğü” (NBD: G 623/2)

(Sevgilinin saçına cân veren [ve] yüzü yerde yol eri olan dervîşler, miskînlüğü gelin şabâdan öğrenin.)

“Bencileyin za‘fdan cismi görünmez güyîyâ

Mübtelâdur bâd yâruñ zülf-i müşg-efşânına” (NBD: G 485/7)

(Benim gibi zayıflıktan güya cismi görünmeyen rüzgâr, sevgilinin misk saçan saçına müpteladır.)

“Meger zülfüñ kokusundan senün bir şemme tuymışdur

Perîşân-hâl ü ser-gerdân yörir bâd-ı sabâ her sû” (MN (Hakîm 57/46/2)

(Sabâ senin saçının kokusundan bir parçacık duyduğı için perişan bir halde ve şaşkın olarak köşe bucak yürür.)

¹³⁷[(AD: G 507/4; 653/7)]

Saçın kokusu, ayrıca, sabânın Hz. İsa gibi ölüyü diriltme özelliğine sahip olmasına şaşırır:

“Bâd-ı sabâ İsâ kimi gerçi diriltir ölüyü

Anber-feşân zülfün demi bâd-ı sabâya ta'n eder” (ND: G 82/3)

(Sabâ rüzgârı, gerçi İsa gibi ölüyü diriltir [ama] anber saçan saçının nefesi sabâ rüzgârına şaşırır.)

2.3.3 Sabânın Sevgilinin Saçının Kokusuyla Güzel Kokulu Kıldığı Yerler

Sabâ sevgilinin saçından almış olduğu kokuyla gitmiş olduğu âfâkı, âlemi (cihânı, dehri), bağı, çemeni, eknâfi (her yanı), ferşi (yeri, yeryüzünü), gülistân (gülşeni, gülzârı), havayı, Hıtâ ilini, meşâmı ve toprağı güzel kokulu kılar. Sabâ gittiği yerleri; abîr, ‘anber, ‘anber-bûy, ‘anber-efşân, ‘anberîn, ‘anber-nâb, ‘anber-şemîm, bûy-ı cân, Hıtâ müşgü, hoş bûy, hoş bûy-ı cân, hoş-bû, ‘ıtır, menekşe, misk, mu‘anber, mu‘attar, müşg, müşgîn, müşk-endûd, reyhân ve sünbül kokusuyla doldurur.

2.3.3.1 Âfâk

“Sabâ müşkîn saçından uralı dem

Mu‘attar eyledi âfâkı tîbi” (ŞD: G 169/5)

(Saba[rüzgârı], misk kokulu saçından bahsettiğinden beri, güzel kokusu, afâkı ıtır kokulu eyledi.)

Ayrıca bk.¹³⁸

2.3.3.2 Âlem (Cihân, Dehr)

- Âlem

“Zülfüne çün seyr kıldı subh-dem bâd-ı sabâ

Ol sebebden oldu âlem da'imâ anber-şemîm” (ND: G 277/6)

(Saba rüzgârı sabahleyin saçına seyrettiğinden âlem daima anber kokulu oldu.)

¹³⁸ [(ND: G 137/2; 275/7)]

“Ger yol bula-y-dı saçlarınıuñ çînine sabâ

‘ Âlem tola-y-dı ‘ anber ü müşg ol sabâ-y-ıla” (AD: G 588/5)

(Sabâ, saçlarının kıvrımından [geçmenin] yol[unu] bulsaydı eğer o sabâ ile âlem, anber ve misk dolardı.)

“Gel imdi ey şabâ ‘ âlem demüñden müşg-bâr olsun

Yine zülfi bigi yârüñ gönüller bî-çarâr olsun” (KAD: K 24/1)

(Ey saba, âlem nefesinden misk kokulu olsun [ve] yine âşıkların gönülleri yârin saçları gibi dağılsın [diye] şimdi gel.)

“Girih çözdükçe zülfüñden şâba, şubh

Dimâğın ‘ âlemüñ eyler mu‘ aţtar” (MN (Işkî: 95/109/6))

(Sabâ saçından düğüm çözdükçe âlemin dimağını ıtır kokulu eder.)

Ayrıca bk.¹³⁹

- Cihân

“Sabâ her dem gelir müşgîn saçın Çîn ü Tatarından

Cihânı anberîn eyler nesîm-i müşg-bârından” (ND: G 323/1)

(Saba, müşg kokulu saçın Çin ve Tatar’ından her daim geldiğinden cihanı müşg saçan rüzgârıyla anber kokulu eder.)

“Çün sabâ çözdî saçunuñ bû-yı cân toldı cihân

Aslah Allah şânehü zi-şânedür bâd-ı sabâ” (AD: G 5/3)

(Sabâ, sevgilinin saçını çözdüğü için cihan can kokusuyla doldu. Allah şerefli olan sabâ rüzgârının halini, tabiatını ıslah etsin.)

“Her seher vaktinde dilber çün şabâya rû tutar

Zülfi bûyıyla cihân etrafını hoş-bû tutar” (MHD: G 52/1)

(Sevgili, her seher vakti saba rüzgârına [karşı] yüz[ünü] tuttuğundan saçının kokusuyla cihânın etrafını hoş koku tutar.)

¹³⁹ [(KAD: K 24/1)]

“Zülfüñ cihân demâğına hoş bûy-1 cân virür

Depretdügince bâd-1 şabâ anı şubh-dem” (MHD: K 9/8)

(Sabâ rüzgârı, sabah vakti saçını kıvıldattığında cihanın dimağına hoş cân kokusu verir.)

“Her seher bâd-1 şabâ bâğ-1 cihânda dilberüñ

Zülfine urduqça şâne misk ider efşân aña” (MHD: G 3/6)

(Sabâ rüzgârı, her sabah sevgilinin saçına tarak vurduqça cihan bağında misk saçır.)

“Ne hâldür ki toldı cihân müşg-ile‘ abîr

Çözdi benefşe zülfini bâd-1 sabâ meger” (AD: K 41/7)

(Hangi sebepten dolayı cihan müşg ve abîr kokusuyla doldu? Meger sabâ rüzgârı, menekşe gibi olan saçını çözmüş.)

“Cihândan dërşürüp müşki giderdi

Şabâ yeli gelüp zülfün çözeldeñ” (MN (Ömer: 154/214/6))

(Sabâ yeli gelip saçını çözdüğünden beri cihanda müşgün hükmü kalmadı.)

“Müşg n’olur ki tolar rûh hevâsı-la cihân

Saçlaruñuñ girihin çünki sabâ yeli çözer” (AD: G 176/6)

(Saçlarının girihini saba yeli çözdüğü zaman cihan ruh havasıyla dolar, müşge ne [müşge ne oluyor]?)

“Zülfüñ girihin sabâ çözerken

Etrâf-1 cihân mu‘anber olmış” (AD: G 305/2)

(Sabâ, saçının düğümünü çözerken cihanın her bir yönü anber kokulu olmuş.)

“sabâ gülşende zülfüñden dem urdı

cihân oldı hevâsından mu‘attar” (KBD: G 432/7)

(Sabâ, gülbahçesinde saçından bahsetti [ği için] cihan onun havasından ıtır kokulu oldu.)

“saçuñ koğusu tolmuşdur cihâna

meger bâd-1 sabâ kıldı rivâyet” (KBD: G 461/2)

(Sabâ rüzgârı saçının kokusundan bahsettiği için cihân [bu] kokuyla dolmuştur.)

- Dehr

“Hōş bŷ ile ʔoldurdu ŧabā dehri meger kim

‘Anber saçuñı müŧg -fiŧân eyledüñ ey dōst” (APD: G 18/4)

(Ey dost, öyle anlaşılıyor ki anber saçını müŧg saçıcı yaptığundan dolayı sabâ dehri hoş koku ile doldurdu.)

2.3.3.3 Bağ

“Bâgını zŷlfüñüñ çözer-ise seher yili

Bâguñ dimâğı tola kamu müŧg-ile ‘abîr” (AD: G 151/3)

(Seher yeli, saçının düğümünü çözerse bağın dimağı müŧg ve abîr ile tamamen dolar.)

2.3.3.4 Çemen

“Sabâ dem urdu meğer çîn seher saçından anun

Çemende nefhası müŧg-i Hitâ yerine geçer” (ŞD: G 21/5)

(Sabâ, seher vakti saçından söz ettiğinden, onun nefesi çemende Hitâ miski yerine geçer.)

“oynaduğın işidti saçuñı sabâyile

gŷlŧen mu‘attar oldu çemen pŷr-ŧŷkŷfedŷr” (KBD: G 166/3)

(Saçının sabâ ile oynaştığını işitince gül bahçesi ıtır kokulu oldu, çemen çiçeklerle doldu.)

2.3.3.5 Eknâf (Her Yan)

- Eknâf

“ŧabâ zŷlfüñi deprettdi meger kim

‘Abîr ŷ müŧkile ʔolmıŧdur eknâf” (MN (Ömer:157/220/6))

(Sabâ, saçını kimildatmış olmalı ki her taraf abîr ve müŧg kokusu ile dolmuştur.)

- Her Yan

“Dil-berŷn zŷlfine mi uğradun iy bâd bu dem

Ki nesîmŷn dağıdur her yana anber bu gice” (CSD: G 273/4)

(Ey rüzgâr, şimdi sevgilinin saçına mı uğradın da nesimin bu gece her tarafa anber kokusu dağıtır.)

2.3.3.6 Ferş (Yer, Yeryüzü)

- Ferş

“şol müşğ ü ‘anber açā vü boyana ferş eger
saçını tarar ise şânesiyile dellâk” (KBD: G 1021/2)

(Eğer tellak, tarağıyla sevgilinin saçını tararsa, yeryüzü amber ve misk kokusuyla dolar.)

- Yer

“Baş koşar beñzer şabâ ol gül-‘izâruñ zülfîñe
K’ayağı başduğı yir hep sünbül ü reyhân olur” (APD: G 93/3)

(Sabanın ayağının bastığı yerin hep sünbül ve reyhan kokulu olması onun gül yüzünün zülfüyle yarışıyor gibi olmasındandır.)

“Zülfîñüñ bir bendini çözdüğü-çün bâd-ı sabâ
Müşğ-endûd itdi yirüñ yazı vü yahasını” (AD: G 634/6)

(Sabâ rüzgârı, saçının bir düğümünü çözdüğü için yerin ovalarını/çölleri ve kıyılarını müşğle yaldızlattırdı.)

- Yeryüzü

“Anber kokusu tuttu yeryüzün ser-tâ-ser
Tâ turraların buyu bâd-ı sehere düşdi” (ND: G 410/4)

(Saçlarının kokusu seher rüzgârına düştüğünden beri yeryüzünü baştan başa anber kokusu tuttu.)

2.3.3.7 Gülistan (Gülşen, Gülzâr)

- Gülistan

“Sabâ yüzüñ-ile zülfüñi añmış
Gül-istân tolmiş andan reng-ile bû” (AD: G 534/2)

(Sabâ, yüzün zülfünü anmış olmalı [çünkü] gülbahçesi renk ve koku ile dolmuştur.)

- Gülşen

“Zülfüñ añsam bezm-i gülşen bûy-i ‘anberden ˘olar

Lâ‘lûñ añsam şahn-ı şahrâ cûy-i kevşerden ˘olar” (APD: G 109/1)

(Saçını ansam gül bahçesi meclisi anber kokusuyla dolar. Dudağını ansam ˘öl meydanı Kevser suyu[yla] dolar.)

- Gülzâr

“Bir dem ˘ağıtsa zûlf-i girih-gîrûñi nesîm

Gül-zâr içinde şanuram açar dükân-ı misk” (APD: K 14/3)

(Rüzgâr, bir an saçının düğümünü dağıtsa gül bahçesinde misk dükkânı açtı sanırım.)

2.3.3.8 Hava

“Mey-i reyhâniyi sun kim saçuñdan

Hevânuñ tolu ‘anberdür meşâmı” (AD: G 654/6)

(Reyhan şarabını sun. Çünkü havanın kokusu anber kokuludur.)

Ayrıca bk.¹⁴⁰

“Çün sabâ çözdî saçuñuñ ‘ukdesini mûy mûy

Kıldı pür magzın hevânuñ işbu ‘anber-bûy bûy” (AD: tcb. 2/1/1)

(Saba, sevgilinin saçının düğümünü kıl kıl çözdüğü için havanın dimağı hep anber kokulu oldu.)

“Saçuñuñ bir bendini çözmüş sabâ yili sabâh

Ol nefesdür kim hevâ-yı ‘anber-efşân eylemiş” (AD: G 299/6)

(Sabahleyin saba yeli, saçının bir düğümünü çözmüş. Havayı anber saçan eden, o nefestir.)

“Sabâ müşg-ile toldurdu hevâyı

Meger kim zülfüñüñ bendin şeşüpdür” (AD: G 238/6)

(Sabâ, havayı müşg ile doldurdu. Öyle anlaşılıyor ki saçının düğümünü çözmüştür.)

¹⁴⁰ [(AD: G 499/7)]

“Hevânuñ müşg-ile toldı dimâğı

Sabâ zülfüñ-ile itdükçe bâzı” (AD: G 686/2)

(Sabâ, saçınla oynadıkça havanın dimağı müşg ile doldu.)

“Yıl niçe kim deprene zülfüñdeki bend-ile çîn

Toldurur uçdan uca magzın hevânuñ müşg-i Çîn” (AD: G 520/1)

(Yel, zülfünün düğümünü ve kıvrımını ne zaman kımıldatsa, havanın dimağını baştanbaşa Çîn müşgüyle doldurur.)

“Sabâ saçın sıfatından ohır-iken bir bâb

Çemende toldı hevânun dimâğı ‘anber-nâb” (AD: G 61/1)

(Saba, saçının özelliklerinden bir bölüm okurken çemende havanın dimağı saf anber ile doldu)

2.3.3.9 Hıtâ ili

“Bendini saçın anuñ-ıçun çözer sabâ

Kim müşgini Hıtây iline armagan ider” (AD: G 190/4)

(Sabâ, senin saçının düğümünü,[onun] miskini Hıtâ ülkesine armağan etmek için çözer.)

2.3.3.10 Meşâm

“yüzüne baħmağ ile göz münevver oldı nazar

saçın şemîmiyile mu‘attar oldı meşâm” (KBD: G 559/2)

(Yüzüne bakmakla göz münevver oldu. Saçın kokusuyla burun muattar oldu.)

2.3.3.11 Toprak

“Sabâ ger bir girih çöze saçın dan

İde hâk-i siyeh müşg ü ‘abîri” (AD: G 690/5)

(Sabâ saçından bir düğüm çöze, müşg ve ‘abîri siyah toprak eder.)

“Müşkîn saçın gubârı yoldaş olalı ye

Cennet kimi cihânın toprağı anber oldı” (ND: G 415/3)

(Misk kokulu saçın tozu, ye yoldaş olduğundan beri cihanın toprağı cennet gibi anber kokulu oldu.)

“Cihânın toprağı çünkü abîr ü anber olmuştur

Sabâ müşkîn saçın bûyun saçalı dâğ u sahrâya” (ND: G 392/6)

(Sabâ, misk kokulu saçının kokusunu dağ ve çöle saçtığından beri cihanın toprağı abîr ve anber olmuştur.)

Ayrıca bk.¹⁴¹

2.3.4. Sabânın Sevgilinin Saçının Kokusuyla Güzel Kokulu Kıldığı Çiçekler

2.3.4.1 Gül

“Bûy-ı zülfünden eger virmese gülşende şabâ

Gül gülistânda cihân halkına virmezdi şemîm” (MHD: K 10/11)

(Sabâ, saçının kokusundan gül bahçesine vermeseydi eğer, gül bahçesinde olan gül cihan halkına koku veremezdi.)

2.3.4.2 Sünbül

“Saçuñdan ne haber virdi ‘aceb bâd-ı sabâ ki_ anuñ

Deminden sünbülün zülfî vü gonce ceybidür müşgîn” (AD: G 512/2)

(Sabâ rüzgârı, saçından nasıl bir haber getirdi de onun nefesinden sünbülün saçı ve goncanın cebi müşg kokulu oldu.)

“Zülfüñi vasf ider-iken sünbüle sabâ

‘Anberle müşg toldı saçındağı her şiken” (AD: G 524/3)

(Sabâ, sünbüle senin saçını vasfederken saçındaki her kıvrım anber ve müşgle doldu.)

2.3.5 Sabânın Sevgilinin Saçının Kokusuyla Güzel Kokulu Kıldığı Eşya: Şâne

“El uzatmış zülfine yâruñ şabâ meşşâta-vâr

Şânesin misk itdi yek-ser kâkül-i müşgîn-i döst” (APD: K 19/7)

(Sabâ, meşşâte/gelin süsleyici gibi sevgilinin saçına el uzattığı için o dostun müşg kokulu kâkülü baştan aşağı onun tarağını misk kokulu etti.

¹⁴¹ [(ND: G 323/1)]

BÖLÜM 3

SONUÇ

Divan şiirinin estetiğini ve anlatmak istediğini anlayabilmek için önce divan şiir geleneğini bilmek gerekir. Şâirlerin bu geleneği öğrenecekleri en önemli kaynakların başında içerisinde; açık istiare, iham-ı tenasüp, hüsn-i ta'lil, mecaz, mecaz-ı mürsel, muamma, lugaz, telmih, tenasüp, teşbih ve tevriye gibi söz sanatlarını barındıran mazmun gelmektedir. Bu sanatlardan teşbih, sevgilinin güzellik unsurlarının neye benzediğini belirttiği için önemlidir.

Divan şairleri, bu tez için ele alınan sevgilinin güzellik unsurlarından olan saça şiirlerinde çokça yer vermişlerdir. Şairlerin saçın kokusunu ele alırken şiirlerinde birçok teşbih unsuru kullanmışlardır. Bu unsurların neler olduğunu belirlemek için bu konuda yazılmış müstakil eserler ile divanlara ve bir mecmua kitabına başvurulmuştur. Araştırma sonucunda; şairlerin güzel koku anlamına gelen hangi kelimeleri kullandıkları ve ayrıca bu bağlamda teşbih unsuru olarak kullanılan güzel kokulu maddeler ve çiçeklerin neler olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen verilere bakıldığında; on dört ve on beşinci yüzyıl divan şiirinde saçın kokusu bağlamında kokuyla ilgili kelimelerden “koku” kelimesini; Ahmedî 23, Ahmed-i Dâî 4, Cem Sultan 3, Kadı Burhaneddin 20, Nesîmî 4, Necâti Bey 1, Ömer Rûşenî 1, Şeyhi 5, Ibn Hakîm 1, Ömer 2, Mahmûdî 3 ve Mukîmî 1 defa kullanmıştır. Divan sahibi şairlerden Ahmed Paşa, Avnî, Karamanlı Aynî ve Mihrî Hatun bu kelimeye divanlarında yer vermemiştir. “Bû(y)” kelimesine; Ahmedî 11, Ahmed Paşa 2, Avnî 1, Cem Sultan 5, Kadı Burhaneddin 3, Karamanlı Aynî 20, Mihrî Hatun 8, Nesîmî 13, Necâti Bey 6, Ömer Rûşenî 1, Şeyhî 3, Nebî 1 ve Sâfi 1 defa şiirlerinde yer vermiştir. “Râyihâ” ve “rîh” kelimelerini sadece Ahmedî kullanmıştır. Ahmedî

divanında 7 defa râyiha ve 1 defa rîh kelimesine rastlanılmıştır. “Şemîm” kelimesi ise birer defa Kadı Burhaneddin, Mihrî Hatun ve Nesîmî divanında görülmüştür. Son olarak; “tîb” kelimesi birer defa Nesîmî ve Ömer Rûşenî tarafından kullanılmışlardır.

Saçın kokusu için teşbih unsuru olarak kullanılan güzel kokulu maddelerden “abîr” kelimesini Ahmedî 2, Ahmed-i Dâî 1, Ahmed Paşa 2, Kadı Burhaneddin 1 ve Ömer 1 defa kullanmıştır. “Anber” kelimesini ise; Ahmedî 21, Ahmed-i Dâî 11, Ahmed Paşa 17, Avnî 1, Cem Sultan 15, Kadı Burhaneddin 17, Karamanlı Aynî 8, Karamanlı Nizâmî 5, Mesîhî 2, Mihrî Hatun 6, Nesîmî 32, Necâti Bey 12, Ömer Rûşenî 3, Şeyhi 2, Bayram 1, Hâbil 1, Hüseyin 1, Işkî 1, Nâmûsî 2, Ömer 3 ve Zeynî 1 defa kullanmayı tercih etmiştir. “Misk” ise Ahmedî 5, Ahmed-i Dâî 2, Ahmed Paşa 20, Avnî 2, Cem Sultan 2, Kadı Burhaneddin 15, Karamanlı Aynî 6, Mesîhî 1, Mihrî Hatun 2, Necâti Bey 11 ve Şeyhî 1 defa kullanmıştır. Misk kelimesine Karamanlı Nizâmî, Nesîmî, Ömer Rûşenî ve Mecmûatü’n-Nezâir’deki şairler şiirlerinde yer vermemişlerdir. “Müşğ” kelimesine Ahmedî 51, Ahmed-i Dâî 12, Ahmed Paşa 47, Avnî 1, Cem Sultan 45, Kadı Burhaneddin 48, Karamanlı Aynî 2, Karamanlı Nizâmî 11, Mihrî Hatun 1, Nesîmî 1, Necâti Bey 15, Ömer Rûşenî 2, Şeyhî 2, Dilsüz Muhammed 1, Işkî 1, Mukîmî 1, Nâmûsî 1 ve Ömer 6 kere şiirlerinde yer vermiştir. “Nâfe” kelimesini Ahmedî 2, Ahmed-i Dâî 1, Ahmed Paşa 4, Cem Sultan 7, Kadı Burhaneddin 2, Karamanlı Nizâmî 4, Mihrî Hatun 1, Nesîmî 5, Necâti Bey 8, Ömer Rûşenî 2, Şeyhî 2 ve Ömer 1 defa zikredilmiştir. “Gâliye” kelimesini Ahmedî 3, Ahmed Paşa 1, Kadı Burhaneddin 2, Karamanlı Nizâmî 1, Nesîmî 2 ve Dehhânî 1 defa kullanmıştır. “Ûd” kelimesini ise Ahmedî 5, Cem Sultan 3, Kadı Burhaneddin 3, Nesîmî 2 ve Mukîmî 1 defa tercih etmiştir.

Saçın kokusu için teşbih unsuru olarak kullanılan güzel kokulu çiçeklerden benefşe kelimesine Ahmedî 5, Karamanlı Aynî 2, Mihrî Hatun 1, Şeyhî 4 ve Işkî 1

defa yer vermiştir. İtir kelimesini ise Ahmedî 5, Kadı Burhaneddin 4, Mihrî Hatun 1, Nesîmî 5, Şeyhî 4 ve Sâfi 1; reyhânı ise Ahmedî 10, Ahmed Paşa 1 ve Sâfi 1 defa kullanmıştır. Sünbül kelimesini Ahmedî 8, Ahmed-i Dâî 3, Ahmed Paşa 3, Cem Sultan 3, Karamanlı Aynî 1, Nesîmî 4, Necâti Bey 1, Ömer Rûşenî 1, Bahâ 1, Nâmûsî 1 ve Ömer 3 defa tercih etmiştir. Son olarak; semen kelimesini Ahmedî 1, Ahmed-i Dâî 2, Kadı Burhaneddin 1, Necâti Bey 1 ve Şeyhî 1 defa şiirlerinde zikretmiştir.

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda toparlamak gerekirse; koku anlamına gelen kelimelerden bûy kelimesi 77, koku 64, râyiha 7, şemîm 3, tîb 2 ve rîh 1kere kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Karamanlı Nizâmî ve Mesîhî'nin bu kelimeleri saçın kokusu bağlamında şiirlerinde kullanmadıkları da gözlemlenmiştir. Diğer taraftan; saçın kokusu için teşbih unsuru olarak kullanılan güzel kokulu maddelerden; müşg 260, anber 164, misk 64, nâfe 39, ûd 14, gâliye 10 ve abîr 7 kere zikredilmiştir. Ayrıca saçın kokusu bağlamında teşbih unsuru olarak kullanılan çiçeklerden sünbülün 30, ıtırın 20, benefşenin 13 ve semenin ise 6 defa kullanıldığı da gözlemlenmiştir. Saçın kokusu için teşbih unsuru olarak kullanılan çiçek örneklerine Avnî, Karamanlı Nizâmî ve Mesîhî divanlarında rastlanılmamıştır.

Saçın kokusu ile âşık arasındaki ilişkinin; âşığın sevgilinin kendisiyle olan ilişkisi ile aynı paralelde olduğu tez incelemesinde rastlanılan diğer bir durumdur. Şöyle ki; nasıl ki âşık sevgilinin kendisiyle ilgilenmesini isterse, onun saçının kokusunun da her zaman onunla olmasını arzulamaktadır. Sevgilinin âşığa karşı olan tutum ve davranışları âşığın ruh halini nasıl etkiliyorsa, onun saçının kokusu da âşığı öyle etkilemektedir. Âşık, nasıl sevgilinin bulunduğu yere gitmek için ülkesini terk ediyorsa , o saçın kokusuna ulaşmak için de terk-i diyar etmekten çekinmemektedir.

Bir diğerk husus ise; görülmeyen ama duyu organlarımızdan olan burun ile algılanabilen somut bir şey olan koku, âşık için sevgiliden haber veren bir işarettir. Âşık bu işareti takip ederek sevgilinin bulunduğu yere ulaşabilmektedir. Bu sebepten dolayı; âşık sevgilinin bulunduğu yere gitmek için çıkmış olduğu yolculukta saçın kokusunu bir kılavuz olarak kullandığı görülmüştür. Ayrıca âşık bu kokuyu elde edebilmek için bir çaba içerisinde olduğuna şahit olunmuştur. Onun, bu kokuya ulaşmak için kendinden geçtiği ve bu kokuyu alabilmek için her yolu denediği anlaşılmıştır. Hatta âşığın kokuya ulaşmak için hırsızlık yaptığı da olmuştur.

Saçın kokusunun âşık ve/veya âşıklık hali kazananlar üzerinde birçok etkisinin olduğu saptanmıştır. Buna göre; âşık, saçın kokusu sebebiyle halden hale girmektedir. Saçın kokusu âşığı; âzâr ve âh u zâr / zâr ettirir. Onun bî-karâr olmasına, çaresiz kalmasına, dert sahibi (gam-hâr, münfail, dal harfi gibi iki büklüm) ve dîvâne (şeydâ, şûrîde, vâlih) olmasına sebep olur. Ayrıca saçın kokusu âşığı hayrân, miskîn ve perîşân eder ve onu rüsvâ kılıp siyekâr eder. Diğer taraftan; saçın kokusu âşığın sevdâ derdine ilaç ve rûhuna gıdâ olur; onu zinde kılar. Saçın kokusuyla âşığın ruhu ferahlar ve gönlü gül bahçesine döner. Âşık gibi kişileştirilerek âşıklık hali kazanan abîr, anber, misk ve nâfe gibi güzel kokulu maddeler, sabâ rüzgârı, benefşe ve sünbül gibi çiçekler de saçın kokusuna sevdâlıdır ve saçın kokusu onları da âşık gibi etkilemektedir.

Saçın kokusu konusunun ana öğelerinden birisinin de sabâ olduğu anlaşılmıştır. Buna göre; sabâ, saçın kokusuna âşık olduğu gibi o bu kokuyu âşığa ileten bir taşıyıcı ve saçın kokusundan âşığa bilgi veren bir habercidir. Bu sebepten dolayı sabâ, âşıklar için bir müjdecidir. Ayrıca sabâ, saçtan aldığı kokuyu sadece âşığa iletmez, o aynı zamanda uğramış olduğu güzergâhları da hoş kokulu kılar. Sabânın hoş kokulu kıldığı yerler arasında; yollar, bağlar, gül bahçeleri, çemenler,

dağlar, çöller, hava, toprak ve yeryüzünün olduğu görülmüştür. Ayrıca sabâ ile saçın kokusu arasında yapılan karşılaştırmalarda genelde saçın kokusunun üstün durumda olduğu saptanmıştır. Ancak bazı durumlarda saçın kokusu ile sabânın benzer oldukları da görülmüştür.

SAÇIN KOKUSUYLA İLGİLİ TABLOLAR

Tablo 1. Saçın Kokusu İçin Kullanılan Teşbih Unsurları

Teşbih Unsurları	Şerâfeddin Râmi (Enîsü'l'Uşşâk) ¹⁴²	Kutbüddin Ahmed (Heves-nâme) ¹⁴³	14 Divan ve MN
'abîr	-	+	+
'abîr-efşân	-	-	+
'abîr ü müşg	-	-	+
'anber	-	+	+
'anber-âgin	+	+	-
'anber-âlûd	-	+	-
'anber-âsâ	+	+	-
'anber-bâr	+	+	-
'anber-bîz	+	+	-
'anber-bû(y)	+	+	-
'anber-çîn	-	-	+
'anber-efşân/feşân	-	+	+
'anber-fâm	+	-	-
'anber-i hâm	-	-	+
'anber-i hoş-bû	-	-	+
'anberî	-	+	-
'anberîn	+	+	-
'anberîn sünbül	-	-	+
'anberîne	-	+	-
'anber-nesîm	+	+	-
'anber-nisâr	-	-	+
'anber-pâş	-	+	+
'anber-pûş	-	+	-
'anber-sâ	-	+	-
'anber-i sârâ	-	-	+
'anber-şemîm	-	+	-
'anber-şiken	+	+	-
'anber-i ter	-	-	+
ârâm-ı reyhân	-	-	+
Benefşe	+	+	-
benefşe-bûy	-	+	-
benefşe-kohı sünbül	-	-	+

¹⁴² Şerâfeddin Râmi, *Enîsü'l-Uşşâk (Klasik Doğu Edebiyatlarında Sevgiliyle İlgili Mazmunlar)*, haz. Turgut Karabey ve diğerleri, (Ankara: Ecdad Yayınları, 1994), s. 10-11.

¹⁴³ Kutbî Muhammed bin Muhammed Kutb al-Din İznîkî (Kutbî Paşa Çelebi). *Heves-nâme*. Ankara: Milli Kütüphane, No: AÖ 439.

Tablo 1. Saçın Kokusu İçin Kullanılan Teşbih Unsurları

Teşbih Unsurları	Şerâfeddin Râmi (Enîsü'l'Uşşâk)	Kutbüddin Ahmed (Heves-nâme)	14 Divan ve MN
benefşe-nükhet	-	+	-
gâliye-bâr	-	+	-
gâliye-bû(y)	+	+	-
gâliye-dâne	-	+	-
gâliye-fâm	+	+	-
gâliye-gûn	+	+	-
gâliye-pûş	-	+	-
gâliye-reng	+	-	-
gâliye-sâ	-	+	+
gâliye-sâz	-	+	-
gûl-bûy	-	+	-
'ıtr	-	+	+
'ıtr-sâ	-	+	-
Karanfil	-	+	-
mey-i reyhânî	-	-	+
Misk	-	+	+
misk-âmîz	-	+	-
misk-âsâ	-	-	+
misk-efşân	-	-	+
misk-endûd	-	+	-
misk -i Hutun	-	-	+
misk-i ter	-	-	+
misk-pâş	-	+	-
misk-reng	-	+	-
misk-sâ	-	+	-
misk ü 'anber	-	-	+
Miskin	-	-	+
mu'anber	-	+	+
mu'anber sünbül	-	-	+
mu'attar	-	+	+
Müşg	-	+	+
müşg-âgîn	+	+	-
müşg-âsâ	-	+	+
müşg-bâr	-	+	+
müşg-bîz	+	+	-
müşg-bûy	-	+	-
müşg-efşân/feşân	-	+	+
müşg-fâm	-	+	-
müşg-fürûş	-	+	-
müşg-i Çîn	-	-	+
müşg-i Hitâ	-	-	+

Tablo 1. Saçın Kokusu İçin Kullanılan Teşbih Unsurları

Teşbih Unsurları	Şerâfeddin Râmi (Enîsü'l'Uşşâk)	Kutbüddin Ahmed (Heves-nâme)	14 Divan ve MN
müşg-i Hutên	-	-	+
müşg-i nâb	-	-	+
müşg-i ter	-	-	+
müşg-pâş	+	-	-
müşg-reng	+	-	-
müşg-rîz	+	+	-
müşg ü 'anber	-	-	+
Müşgîn	+	+	-
müşgîn-bûy	+	+	-
müşgîn sünbül	-	-	+
Nâfe	-	+	+
nâfe-bâr	-	-	+
nâfe-gûşâ(y)	+	+	-
nâfe-i 'anber-feşân	-	-	+
nâfe-i Çîn	-	-	+
nâfe-i Hutênî	-	-	+
nâfe-i miskin	-	-	+
nâfe-i müşg-i Hitâ	-	-	+
nâfe-i müşgîn	-	-	+
nâfe-i Tatar	-	-	+
nâfe-i ter	-	-	+
Reyhân	-	-	+
reyhân-ı semen-sâ	-	-	+
semen-bû	-	-	+
semen-pûş	+	-	+
Semensâ	+	-	+
Sünbül	+	+	+
sünbül-i gül-bû	-	-	+
sünbül-i müşg-bû	-	-	+
sünbül-i ter	-	-	+
sünbül ü reyhân	-	-	+
tâze reyhân	-	-	+
tûde-i 'anber	-	+	-
'ûd	-	+	+

Tablo 2. Saçın Kokusu Bağlamında Kullanılan Güzel Kokuyla İlgili Kelimeler

Şâir	Koku	Bû(y)	Râyiha	Rîh	Şemîm	Tîb
Ahmedî	23	11	7	1	-	-
Ahmed-i Dâî	4	-	-	-	-	-
Ahmed Paşa	-	2	-	-	-	-
Avnî	-	1	-	-	-	-
Cem Sultan	2	5	-	-	-	-
Kadı Burhaneddin	20	3	-	-	1	-
Karamanlı Aynî	-	20	-	-	-	-
Mihri Hatun	-	8	-	-	1	-
MN (Akbiyık)	-	1	-	-	-	-
MN (Ekmel)	-	1	-	-	-	-
MN (İbn Hakîm)	1	-	-	-	-	-
MN (Ömer)	2	-	-	-	-	-
MN (Mahmûdî)	1	-	-	-	-	-
MN (Nebî)	-	1	-	-	-	-
MN (Sâfî)	-	1	-	-	-	-
Nesîmî	4	13	-	-	1	1
Necâti Bey	1	6	-	-	-	-
Ömer Rûşenî	1	1	-	-	-	1
Şeyhî	5	3	-	-	-	-
Toplam	64	77	7	1	3	2

Tablo 3. Saçın Kokusu İçin Teşbih Unsuru Olarak Kullanılan Güzel Kokulu Maddeler

Şâir	Abîr	Anber	Misk	Müşğ	Nâfe	Gâliye	Ûd
Ahmedî	2	21	5	51	2	3	5
Ahmed-i Dâî	1	11	2	12	1	-	-
Ahmed Paşa	2	19	20	47	4	1	-
Avnî	-	1	2	1	-	-	-
Cem Sultan	-	15	2	45	7	-	3
Kadı Burhaneddin	1	17	15	48	2	2	3
Karamanlı Aynî	-	8	6	2	-	-	-
Karamanlı Nizâmî	-	5	-	11	4	1	-
Mesîhî	-	2	1	-	-	-	-
Mihri Hatun	-	6	2	5	1	-	-
MN (Bahâ)	-	-	-	1	-	-	-
MN (Bayram)	-	1	-	-	-	-	-
MN (Dehhânî)	-	-	-	-	-	1	-
MN (Dilsüz Muhammed)	-	-	-	1	-	-	-
MN (Hâbil)	-	1	-	-	-	-	-
MN (Hüseyn)	-	1	-	-	-	-	-
MN (Işkî)	-	1	-	1	-	-	-
MN (Mukîmî)	-	-	-	1	-	-	1
MN (Nâmûsî)	-	2	-	1	-	-	-
MN (Ömer)	1	3	-	6	1	-	-
MN (Zeynî)	-	1	-	-	-	-	-
Nesîmî	-	32	-	1	5	2	2
Necâti Bey	-	12	11	15	8	-	-
Ömer Rûşenî	-	3	-	2	2	-	-
Şeyhî	-	2	1	10	2	-	-
Toplam	7	164	67	260	39	10	14

Tablo 4. Saçın Kokusu İçin Teşbih Unsuru Olarak Kullanılan Güzel Kokulu Çiçekler

Şâir	Benefşe	İtir	Reyhân	Sünbül	Semen
Ahmedî	5	5	10	8	1
Ahmed-i Dâî	-	-	-	3	2
Ahmed Paşa	-	-	1	3	-
Cem Sultan	-	-	-	3	-
Kadı Burhaneddin	-	4	-	-	1
Karamanlı Aynî	2	-	-	1	-
Mihri Hatun	1	1	-	-	-
MN (Bahâ)	-	-	-	1	-
MN (İşkî)	1	-	-	-	-
MN (Nâmûsî)	-	-	-	1	-
MN (Ömer)	-	-	-	3	-
MN (Sâfî)	-	1	1	1	-
Nesimî	-	5	-	4	-
Necâti Bey	-	-	-	1	1
Ömer Rüşenî	-	-	-	1	-
Şeyhî	4	4	-	-	1
Toplam	13	20	12	30	6

KAYNAKÇA

Abdülaziz Bey. Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri –İnsanlar, İnanışlar, Eğlence, Dil-. haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Ahmed-i Dâî. *Ahmed-i Dâî Divanı:Metin-Gramer-Tıpkıbasım*. haz. Mehmet Özmen. Ankara: TDK Yayınları, 2001.

Ahmedî, *Ahmedi Divânı*, haz.Yaşar Akdoğan.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>

Ahmet Paşa. *Ahmet Paşa Divanı*. haz.Ali Nihad Tarlan. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.

Ahmed Vefik Paşa. *Lehçe-i Osmanî*. haz. Recep Toparlı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Akdoğan, Yaşar. “Ahmedî Divânı I-II: Tenkitli Metin ve Dil Hususiyetleri.” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 1979.

Aköz, Mehmet.“Kandan Misk-i ‘Anber Oluşumu’”, *1.Ulusal Helal ve Sağlık Gıda Kongresi: Gıda Katkı Maddeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri -Sözlü Bildiriler*-Ankara 19-20 Kasım (2011):48-49.

Alp, Ali Rıza, Alp, Sabahat. *Büyük Osmanlı Lugatı*. İstanbul: Ekincigil Matbaası, 1958-1961.

Altuntaş, Halil, Şahin, Muzaffer. *Kuran-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Atay, Hakan. “Heves-nâme’de Aşk Oyunu: Tâcî-zâde Cafer Çelebi’nin Özgünlük İdeali.” Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

- Ayverdi, İlhan. *Asırlar boyu tarihi seyri içinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005.
- Batıslam, H. Dilek. “Divan Şiirinde Sabâ”. *Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu’na Armağanı 2* (2005.): 95-117.
- Bayram, Yavuz. “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 2/4* (2007):209-219.
- Cem Sultan. *Cem Sultan’ın Türkçe Divanı*. haz.İ. Halil Ersoylu. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe sözlük: Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı*. İstanbul: Ötüken, 2007.
- Çetinkaya, Fadime. “Nef’î Divanında Bitkiler ve Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme.” Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Demirel, Şener. “Mazmûn Üzerine Bir Değerlendirme”. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 21* (2002):117-139.
- . “Mazmundan İmgeye Bir Yolculuk”. *Atatürk Üniversitesi Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi 2/2* (2007): 118-151.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat: eski ve yeni harflerle, yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiştir*. İstanbul: Aydın Kitabevi, 2002.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe sözlük: Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı*. İstanbul: Ötüken, 2007.
- Çetinkaya, Fadime. “Nef’î Divanında Bitkiler ve Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme.” Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

- Ergunel, T. Ziya. "Zülfün Tellerine Takılıp Kalınca". *Semerkand Dergisi* Nisan (2008):112.
- Erkal, Abdülkadir. "Divan Şiirinde Afyon ve Esrar (Opium and Mariuhana In The Divan Poetry)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 33 (2007):25-61.
- Erünsal, İsmail E.. "Mu'îdî'nin *Miftâhut'te-Teşbih'i*". *Osmanlı Araştırmaları* 7-8 (1988): 215-272.
- Fatih Sultan Mehmet. *Avnî Divânı*. haz. Muhammed Nur Doğan. İstanbul: Yelkenli Yayınları, 2006.
- Güfta, Hüseyin. "Divan Şiirinde Vakt-i Seher". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-* 3/15 (2010):93-137.
- Gürbüz, Mehmet. "Şiir Semasının Yegâne Yıldızı; Güzeller Sultanı". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010):241-257.
- İlmihal I: İman ve İbadetler* http://www.diyinet.gov.tr/dijitalyayin/ilmihal_cilt_1.pdf
- Jung, Dinah. *The Value of Agarwood. Reflections Upon Its Use and History in South Yemen*. Heidelberg: Universitätsbibliothek der Universität Heidelberg, 2011. <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/12039/>
- Kadı Burhaneddin. *Kadı Burhaneddin Divanı*. haz. Muharrem Ergin. İstanbul: İÜEF yayınları, 1980.
- Kanar, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- Kandemir, Fatma. "Bâki ve Nedîm'in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları." Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2008.
- Karaköse, Saadet. "Divan Şiiri Sevgili Tipindeki Abartıların Simgesel Boyutuna Birkaç Örnek." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk*

Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-
3/15 (2010):178.

Karamanlı Aynî. *Karamanlı Aynî ve Divanı*. haz. Ahmet Mermer. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.

Karamanlı Nizami. *Karamanlı Nizami: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı*. haz. Haluk İpekten. Erzurum: AÜ Yayınları, 1974.

Kartal, Ahmet. “Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve “Tezâd” ve “Telmih” Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/1 (2007):413-428.

Kutbî Muhammed bin Muhammed Kutb al-Din İznîkî (Kutbî Paşa Çelebi). *Heves-nâme*. Ankara: Milli Kütüphane, No.: AÖ 439.

Mahmud Şebüsterî. *Şark-İslam Klasikleri Gülşen-i Râz*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: MEB Yayınları, 1989.

Mengi, Mine. “Mazmun Üzerine Düşünceler”. *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ, 2000, s.45-61.

Mesîhî. *Mesîhî Divânı*. haz. Mine Mengi. Ankara: AKDITYK Yayınları, 1995.

Mihri Hatun. *Mihri Hatun Divânı*. haz. Mehmet Arslan. Amasya: Amasya Valiliği Yayınları, 2007.

Muallim Naci. *Lügat-i Nâcî*. haz. Ahmet Kartal. Ankara: TDK Yayınları, 2009.

Necâti Beg. *Necâti Beg Divânı*. haz. Ali Nihad Tarlan. İstanbul: MEB Yayınları, 1963.

Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. haz. Cemâl Kurnaz. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Ömer bin Mezîd. *Mecmû'atu'n-Nezâ'ir*. haz. Mustafa Canpolat. Ankara: TDK Yayınları, 1982.

Ömer Rûşenî. *Dede Ömer Rûşenî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divânının Tenkidli Metni*. haz. Orhan Kemal Tavukçu.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0>

Özön, Mustafa Nihat. *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1997.

Öztoprak, Nihat. “Divan Şiirinde Saç Kokusu”, *Saç Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, 2004, s. 315-334.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012

---. *âh mine'l –aşk*. İstanbul: L&M, 2002.

Redhouse, Sir James W. *Turkish and English Lexicon (New Edition)*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.

Şafak, Yakup. “Sürûrî”nin Bahrü'l-Ma‘ârif’i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (1997): 217-235.

Şemseddin Sami. *Kamus-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*. haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2011.

Şerâfeddîn Râmî. *Enisü'l-Uşşak (Klasik Doğu Edebiyatlarında Sevgiliyle İlgili Mazmunlar)*. haz. Turgut Karabey ve diğerleri. Ankara: EcdadYayınları, 1994.

Şeyhî. *Şeyhî Divânı*. haz. Mustafa İsen ve Cemal Kurnaz. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.

Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi. *Lehçetü'l-Lûgat*. haz. H. Ahmet Kırkkılıç. Ankara: TDK Yayınları, 1999.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/ İsimler/Eserler/Terimler. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C 1, 1988.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C 6, 1992.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C 9, 1994.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C 11, 1995.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C 26, 2002.

Ünver, İsmail. “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3/6 (2008):24.

<http://www.osmanlicaturkce.com/>

<http://www.tdk.gov.tr/>

Yeğin, Abdullah, Badıllı, Abdülkadir, Hekimoğlu İsmail, Çalım, İlham, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*. İstanbul: Türdav Yayınları, 1997.

Yeniterzi, Emine. “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi - Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı- 3/15* (2010):301-334.